

Alt for å finne det sannes mysterium, - det er den ekte forskers kriterium.

Henrik Ibsen

Forord

Det er mange jeg må takke for at jeg har klart å fullføre denne mastergraden. For det første må jeg takke de visitorene jeg har møtt og snakket med, alle har vært imøtekommende og sjenerøst delt av sin kunnskap. For noen flotte mennesker! Ellers må jeg også få takke både betjenter og andre ansatte i Bergen fengsel for deres behjelpelighet, uten dere kunne jeg faktisk ikke ha ferdes i fengselet. For ikke å glemme de innsatte som også var villig til å dele sine tanker, følelser og håp med meg.

Jeg vil også takke min veileder Mary Bente Bringslid. Det har betydd mye for meg at du har gitt konstruktive tilbakemeldinger. Du har også tilsynelatende latt meg kjøre mitt eget løp selv om du sikkert har klart å plante ideer som jeg ikke har merket. Takk for din støtte og tro på prosjektet.

Så over til farmor Esther Helene og farfar Arne Johan, tusen takk for deres nordlandske kreativitet i navngivingen. Avhandlingen ville ikke vært det samme uten navnene til onkel Tommy Roger og onkel Frank Allan. Bestemor Dagmar har også et utmerket navn som jeg fikk plass til. Mest av alt burde jeg vel egentlig takke mine besteforeldre for at de har oppdratt en så flink far- Helge André og mor- Solveig, som begge alltid viser omsorg og har tro på meg. Jeg setter stor pris på at dere alltid sier at dere er stolt over meg uansett (selv om egoet mitt kan bli litt vel stort av det).

Videre må jeg også få takke mine søsken og venner for at dere plager meg med at jeg er en evig student, det har gitt meg incentiv til å faktisk bli ferdig med denne masteroppgaven. Takk for det! Tusen takk til Annicken Lundgård og Tommy Økland for korrektur og tips. Også en stor takk til Tommy for at du er du: min venn, min allierte og min kjære.

Når jeg nå er ved veis ende er det rart å tenke på at en epoke har tatt slutt. Den personen jeg var når jeg begynte å på mastergraden er langt i fra den jeg er nå, forhåpentligvis har det vært en positiv utvikling. Fra første sekund har jeg vært presset og utfordret på områder jeg ikke en gang hadde forestilt meg. Andre områder som jeg trodde kom til å bli vanskelig, som å gå i kull med 14 andre kvinner og 1 mann, har derimot vært en fantastisk opplevelse. Takk til mine kullinger for konstruktiv kritikk, ukonstruktiv ros og gode tider. Dere gjør det så verdt det!

Silje Hjelmeland Olsen, desember 2011.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: Innledning

Makt og motstand.....	2
Maktteorier.....	3
Frihetsberøvelse og motstand.....	6
Fengsel som forskningstema.....	8
Norsk fengselspolitikk- berget som fødte en mus?.....	10
Domfeltes opplevelse: problemstillingen.....	13
Mestring og meningsskapning - en begrepsavklaring.....	15
Antropologi som anvendt metode: hjemme og ute.....	18
Valg av metode: ja takk, begge deler.....	20
Bruk av intervju.....	21
Deltakende observasjon.....	22
Forskningsetiske problemstillinger.....	25
Anonymisering.....	26
Avhandlingens oppbygging.....	27

KAPITTEL 2: Fengsel: historisk kontekst og etnografisk overblikk

Fengselets utvikling.....	29
Straffens ideologi.....	32
Diskursendringens påvirkning på arkitekturen.....	35
Lokalisasjon og utforming.....	36
Progresjonsmodellen- et paradoks?.....	38
Avdelingenes utforming.....	42
Daglige aktiviteter og rutiner i fengselet.....	45
Tankene mine får du aldri - programvirksomhet i fengselet.....	46
Innsatte og soning.....	50
<i>Kvinner</i>	51
<i>Utenlandske innsatte</i>	51
Soningskø.....	55
Oppsummering.....	56

KAPITTEL 3: Fengselet- livet i den totale institusjonen?

Makt og agency.....	59
Privatlivets (u)fred.....	62
En asymmetrisk relasjon: innsatte og betjenter.....	63
Innsattes relasjoner til andre ansatte.....	68
De der hjemme.....	70
Visitorer: anomali eller venner for livet?.....	73
Det interne hierarki.....	77
Fangenes moralitet.....	80
Tilpasningsmønster og kategorisering.....	82
<i>Kategori 1, Tilbaketrekking.....</i>	<i>82</i>
<i>Kategori 2, Den uforsonlige holdning.....</i>	<i>83</i>
<i>Kategori 3, Kolonisering.....</i>	<i>84</i>
<i>Kategori 4, Omvending.....</i>	<i>86</i>
Oppsummering.....	87

KAPITTEL 4: Mestring

Narrativ som sosial mestring	88
En domfelts beretning.....	91
Fangens dilemma: et rollespill i fengselet.....	93
Rehabilitering versus institusjonalisering.....	97
Mestring utenfor murene.....	99
Stigmatiseringens følger.....	102
Medias rolle.....	105
Skammen innsatte bærer på.....	106
Tro kan flytte fjell: håp for fremtiden.....	109
Oppsummering.....	112

Mestring og motstand- en konklusjon

Fengselets dilemma.....	113
Verdihierarki og fengselets formål.....	115
Det abstrakte hjertet.....	116

Appendiks: Fengersordliste.....	118
Referanseliste.....	129

1

Innledning

Jeg har lyst til å fortelle om noen vonde erfaringer. Ja, det er jo fra et annet fengsel enn dette. Det dreier seg om tvangsbruk. Jeg hadde jo hørt sånn sporadisk og tilfeldig om tvangsbruk i fengselet, det er jo mye som går inn under tvang. Maktbruk, bruk av sikkerhetsceller, håndjern og de tingene der. Jeg hadde hørt om folk som ble satt i sikkerhetscelle, folk fortalte om det, men man synes det var fremmed. Så var det en gang i fjor, da hadde jeg vel sagt noe som betjentene hadde reagert på. Vi hadde blant annet en diskusjon på fellesrommet, jeg og en annen innsatt, vi er begge høyrøstet. Så kom det to betjenter inn og blandet seg inn i diskusjonen. De tok parti med han andre karen, da ble jeg ganske provosert og ba dem om å dra seg ut. Det gjorde de jo, men de reagerte på det. Og det forstår jeg.

Dagen etterpå hadde jeg akkurat spist frokost, det var fredelig og ingen uroligheter. Så låser førstebetjenten opp cellen og sier at "Du skal ned på varetekten". Det var ikke noe "God morgen", eller "Hvordan står det til?", eller noe innledning. Det var bare streng beskjed og ingen begrunnelse. Jeg satt med skrivebordet og drev med noe papirarbeid, så jeg satt når jeg sa at jeg ville jeg ha det skriftlig. Så snudde jeg meg og ignorerte han og fortsatte med mitt. Da hørte jeg at de kom inn, jeg snudde meg og sa at de skulle komme seg ut for de var på et privat område. Så går det noen sekund og så hiver de seg over meg. Jeg gjorde ingen motstand og jeg går rett i bakken. Da kommer jo flere inn selvfølgelig, og hiver seg oppå meg. Jeg var helt hjelpsløs, de roper og finner frem håndjern. Det var jo greit nok det, så tenkte jeg at da flytter de meg med makt da. Jeg har jo lest om tvangsbruk og var helt overbevist om at ordrenekt ikke ga hjemmel for bruk av tvang. Så sleper de meg ned til varetekten i etasjen under. Så tenkte jeg at da kommer jeg ned på en varetektscelle, men neida, der ble jeg ført til sikkerhetscellen¹. Og der river de av meg klærne mens jeg ligger på gulvet. Det er kun en madrass der og ingenting annet. Toalettet består av et hull i gulvet. De ligger oppå meg mens de river av meg klærne. Det er så varmt på gulvet at jeg får

¹ For utfyllende informasjon om sikkerhetscelle se bak i fengselsordlisten.

brannså, jeg får blant annet andre- eller tredjegradsforbrenning på låret. De river av meg trusen og til slutt, går så ut, og lar meg sitte der på sikkerhetscellen.

Det var en helt fryktelig opplevelse. Det gjelder også den måten man blir behandlet på når man sitter på sikkerhetscellen. Jeg har jo hørt om andre som har vært flere dager der. Du får mat på papir gjennom en luke i gulvet. En får ikke bestikk. Jeg fikk en bit av en papirtallerken som jeg kunne bruke til å ta opp maten med. Ingen kopp eller glass, vannet måtte drikkes ut fra en stråle som kom ut av veggen hvor hullet i gulvet var. Da måtte jeg ringe på betjentene først. Når jeg skulle få mat fikk jeg beskjed om å gå i hjørnet og sette meg mens de åpnet luken og sendte maten inn. Samme når jeg skulle ut etter 12 timer. Man ble behandlet som et ganske vilt dyr, et livsfarlig dyr.

Det var ganske opprørende. Jeg tenkte på det når jeg satt på sikkerhetscellen, og jeg fikk skikkelig medlidenhet med alle dyr som sitter i bur. Jeg tenkte at det må være helt forferdelig. Jeg fikk ingenting å ha på meg. For å ikke bli tullete og bare sitte stille og uvirksomt, så brukte jeg tiden på å gå rundt i cellen. Det var så varmt på gulvet at jeg måtte bruke madrassen også for ikke å brenne meg på føttene. Det som var bra med det, var jo at jeg ikke frøys. Jeg var jo naken der inne. Jeg kom ut på kvelden og morgenen etterpå så påklaget jeg vedtaket om tvang. Jeg fikk ikke svar, det ble bare oversett.

Historien ovenfor er en av mange fortellinger om maktmisbruk i fengsel. I dette tilfelle er det Frank Allans historie som blir presentert. Frank Allan er en innsatt i førtiårene som soner en lang dom på over ti år. Han fortalte aldri hvilken dom han hadde, det eneste han sa om den saken var at han ikke ønsket å tenke på det. Frank Allan sonet opprinnelig dommen i et annet fengsel, men ble overflyttet til Bergen fengsel mot sin vilje.

Makt og motstand

I de fleste samfunn har man en *common sense-oppfatning* for hva maktbegrepet innebærer. Til tross for at maktbegrepet, avhengig av tid og sted, frembringer ulike konnotasjoner, har maktbegrepet fått fotfeste som en del av vår dagligtale og er dermed et allemannseie. Likevel er det en distinksjon i forhold til hvordan allmennheten og forskere bruker maktbegrepet. Makt kan være både synlig og usynlig og i følge sosiologen Fredrik Engelstad (2005) bidrar

maktens mangfoldighet til at det er vanskelig å favne om hva makt egentlig er. Maktforskning må særlig løse to oppgaver. Den ene oppgaven er å gjøre makten forståelig gjennom å se både sammenhenger og forskjeller innenfor maktutøvelsen. Den andre oppgaven er av: ”normativ art - å bidra til forståelse av grensen mellom legitim og illegitim makt, mellom de maktforskjellene som er akseptable, og de som bør minskes eller avskaffes” (Engelstad 2005:7).

Med tanke på Engelstads oppfordring om hva maktforskning bør omhandle, søker denne avhandlingen å bidra til en økt forståelse for hvordan mennesker forholder seg til makt. Den handler om hvordan mennesker som motvillig plasseres i en situasjon med en tydelig asymmetrisk maktrelasjon forsøker å skape mening ut av omstendighetene. I avhandlingen er jeg opptatt av sammenhengen mellom det å ha en meningsfull hverdag og en følelse av mestring. For å kunne belyse dette har jeg valgt å gjøre feltarbeid i Bergen fengsel. For å få frem mangfoldet i soningen har jeg vært tilstede i alle de fem² avdelingene på lukket soning, det vil si at jeg ikke har sett på de avdelingene som ligger utenfor murene. Jeg ønsker å vise til hvordan hverdagsrutiner i fengselet fremhever det asymmetriske maktforholdet mellom innsatt og betjent og hvordan innsatte takler dette gjennom å skape seg et eget rom.

I Frank Allans fortelling kan en se at han dannet sin egen tolkning av situasjonen han opplevde. Han forstod at betjentene kunne reagere på situasjonen, blant annet fordi han svarte tilbake til dem. Denne innsikten har han blant annet fått gjennom å bli sosialisert inn i fengselets normer og regelverk. Kunnskapen som blir videreformidlet av betjenter, andre innsatte og egne erfaringer, fører til en forståelse om at det er betjentene som i enhver sammenheng har makt over de innsatte. Hans forståelse for hvorfor situasjonen eskalerte betyr ikke det samme som at han passivt godtar bruken av tvang. Han bruker sin innsikt om fengselsvesenet og skriver en klage. På tross av at klagen ble oversett, har Frank Allan skapt seg et eget rom gjennom å protestere.

Maktteorier

I 1748 lanserte den franske filosofen Charles Montesquieu det som vi i dag kjenner som maktfordelingsprinsippet: skillet mellom lovgivende, utøvende og dømmende makt. Til tross

² Bergen fengsel regner seg som et fengsel med fire lukkede avdelinger da avdeling A- øst og A- vest samlet blir regnet som avdeling A. Jeg regner derimot avdelingene som to forskjellige avdelinger og anser derfor feltarbeidet som utført på fem ulike avdelinger.

for at maktteoriene som ble utformet i etterkant av Montesquieus lansering ikke har lik utforming har alle vært preget av maktfordelingsprinsippet. Nettopp fordi makt som fenomen er så vanskelig å gripe, har ofte enkeltdefinisjoner av makt møtt motstand (Engelstad 2005:15). Dette har videre ført til at det innenfor academia eksisterer et bredt spekter av maktteorier. Blant de ulike perspektivene finner vi den strukturorienterte og den handlingsorienterte tilnærmingen til makt. Det strukturorienterte perspektivet fremmer makten som et resultat av skeiv fordeling av økonomiske ressurser. Den strukturorienterte måten å forstå makt er særlig blitt kritisert av de som forfekter et handlingsorientert perspektiv. Kritikken fremhevet at selv om noen få har tilgang til ressurser, så sier det ikke noe om hvordan de aktuelle ressursene blir brukt. Videre sier kritikerne at man først kan ha en spennende debatt om makt dersom man studerer hvordan noen aktører påvirker andre sine handlinger, selv om de opprinnelig møter motstand (Danielsen og Hansen 2004:44).

Samfunnsteoretikerne Max Weber og Michel Foucault har begge bidratt med viktige maktteorier. I følge Engelstad (2005) kan en si at Weber ble inspirert av Friedrich Nietzsches idé om vilje til makt og Nietzsches' mål om å forklare moralens framvekst som et resultat av en maktkamp mellom grupper. Englestad viser videre at det sentrale for Webers sosiologi var individet: "Å forstå hvordan samfunn endres forutsetter at man forstår hvordan individer handler, hvilke ressurser de har og hvilke mål de stiller for seg selv" (Engelstad 2005:16). Webers oppfattelse av makt har vært gjenstand for tolkning av en rekke forfattere, men Weber definerer selv makt som: "Ett eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand" (Weber 2000:5). I følge Webers tilnærming kan makt utføres indirekte ved å gjennomføre sine egne planer på bekostning av andres planer. Makten er dermed et resultat av de midlene aktørene rår over. Kun ressurser er derimot ikke nok, for at makten skal fungere må de som er underordnet føle at makten er legitim (Engelstad 2004: 29).

I motsetning til Weber som mener at makt forutsetter visse typer relasjoner, hevder Foucault at makt er overalt: "Makten er allestedsnærværende: slett ikke fordi den skulle ha det privilegium å samle alt under sin uovervinnelige enhet, men fordi den oppstår i hvert øyeblikk, i ethvert punkt eller snarere i enhver relasjon mellom et punkt og et annet" (Foucault 1995:104). Engelstad viser til at mye av kritikken mot Foucault har gått ut på at hans maktdefinisjon er for omfattende og vid: dersom man kan se makt i alle relasjoner og makten er overalt vil makten være uten innhold. Nettopp fordi makt er så vanskelig å gripe,

og nettopp fordi Foucault har en mengde bidrag innenfor maktkonteksten, har Foucaults teorier fått mye kritikk (Engelstad 2005:27).

Foucault definerer en maktrelasjon som: "a mode of action which does not act directly and immediately on others. Instead it acts upon their actions: *an act upon action*, on existing actions or on those which may arise in the present or the future" (Foucault 1982:220, min fremheving). Videre sier Foucault at:

When one defines the exercise of power as a mode of action upon actions of others (...) one includes an important element: freedom. Power is exercised only over the free subjects, and only insofar as they are free. By this we mean individual or collective subjects who are faced with a field of possibilities in which several ways of behaving, several reactions and diverse comportments may be realized. Where the determining factor saturate the whole there is no relationship of power; slavery is not a power relationship when man in chains (Foucault 1982:221).

Makt kan bare bli utøvd i situasjoner hvor subjektene er frie og har et utgangspunkt for motstandsutøvelse. Videre forfekter Foucault at: "Every power relationship implies, at least in potentia, a strategy of struggle" (Foucault 1982:225). En maktrelasjon vil altså ikke være mulig dersom det ikke er mulighet for å rømme. Makt vil dermed alltid ha et potensial til å kunne føre til noe annet, på den måten kan en si at makt og frihet ikke motsetter hverandre. Selv om man befinner seg i en maktrelasjon hvor man er underordnet er man samtidig fri til å utnytte muligheter for handling. Med det sier Foucault at der det er makt er det motstand, motstanden vil alltid være i opposisjon til makt (Thompson 2003). Mennesker som blir holdt i lenker uten mulighet til å rømme er ikke underlagt makt fordi de heller ikke har frihet. Slik skiller Foucault mellom makt og tvang.

Weber og Foucaults fokus på makten i praksis, har påvirket andre teoretikere innenfor samfunnsvitenskapen, særlig bærer Bourdieus forskning preg av dette. I følge Bourdieu består verden av en rekke sosiale felt. Dersom situasjonen er slik at alle som befinner seg innenfor feltet tar for gitt og aksepterer det gjeldende dominansforholdet vil vi ha en situasjon preget av *doxa* (Danielsen og Hansen 2004:67). Bourdieu sier at det ikke er tilfelle at makten trenger å legitimeres for at den skal virke slik Weber hevder. Tvert imot er det kun i spesielle tilfeller at makten trenger legitimering. Den mest effektive formen for makt er den som blir tatt for gitt og oppfattet som noe naturlig, det vil si en doxisk makt (Danielsen og Hansen 2004:53).

Frihetsberøvelse og motstand

I Stortingsmelding nummer. 37 *Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn* fra 2007-2008³ står det at: ”Straff er det sterkeste uttrykket for myndighetenes makt over borgerne. Tydeligst er dette når straffen er frihetsberøvelse” (St. meld. nr. 37 2008:17). Det er helt naturlig for oss at mennesker som utfører en kriminell handling skal få straff og at straffen skal være frihetsberøvelse.

Men straffen er ikke ene og alene en frihetsberøvelse, det er en rekke andre konsekvenser som følge av at en blir sperret inne med makt. Dette gjelder både i sammenheng med det man må forholde seg til i samfunnet utenfor fengselet, og i forhold til hvilke konsekvenser det har for tiden etter at soningen av straffen er fullført og en skal tilbake til samfunnet utenfor murene. Gjennom fengslingen sanksjonerer samfunnet mot lovbrøtterne som skal forbedres til å returnere til samfunnet som lovlidige borgere. Dog kan innsattes tilpasning til hverdagslivet i fengselet medføre at de etter løslatelse får problemer med å klare seg på egen hånd i samfunnet utenfor fengselet. Denne avhandlingen handler om hvordan innsatte daglig blir utfordret til å forholde seg til de konkrete og etablerte maktteknologiene som eksisterer i fengselet. I tillegg til å forholde seg til betjenter og andre ansatte, må innsatte også forholde seg til en intern justis som følge av det gjeldende hierarkiet blant de innsatte i fengselet. I fengselet må en lære seg å bli en *innsatt*, det betyr at de innsatte må lære seg de sosiale konvensjoner og regler som fengselet innehar.

I *Formations of Violence* (1991) beskriver antropologen Allen Feldman hvordan politiske fanger⁴ i Nord Irland brukte en rekke motstandsformer under soningen. Eksempelvis smurte fangene avføring på veggene i cellene, de inngikk også en sultestreik for å bedre soningsvilkårene. Antropologen Lorna Rhodes har gjort en lignende observering av fangers motstandsformer i amerikanske høysikkerhetsfengsel med et totalitært regime som forsøker å forhindre enhver motstandsform. I følge Rhodes vil fengselets forsøk på å fjerne all motstand feile i praksis, nettopp fordi fanger som er fratatt alle andre muligheter bruker alternative motstandsformer som å kaste avføring eller blod på betjenter (Rhodes 2004). Når Foucault

³ Stortingsmeldingen nr. 37 fra 2007-2008 er uttrykk for en omfattende prosess hvor mange parter har blitt hørt i forhold til hvilken retning den norske kriminalpolitikken skal ha og er et uttrykk for den politiske plattformen til Regjeringen Stoltenberg II.

⁴ Selv om Feldman fokuserer på politiske aktive fanger som også bruker politiske virkemiddel utenfor fengselet, er likevel de politiske fangenes evne til å handle i en låst situasjon sammenlignbar med andre innsatte handlingsevne i fengselet.

snakker om makt som et potensial er det nettopp i slike tilfeller som Feldman og Rhodes viser til man kan se at de innsatte bruker en taktikk for å utnytte situasjonen til det ytterste.

Til tross for eksemplene til både Feldman og Rhodes er ikke situasjonen i norske fengsler slik at majoriteten yter motstand gjennom bruk av kroppslige substanser, rømming eller voldsutøvelse, selv om dette også er aktuelt i norske fengsler. Det er de mer subtile formene for motstand som daglig foregår i norske fengsler jeg forsøker å avdekke. Et viktig poeng er at ikke alle innsatte bevisst utfører handlinger for å utøve motstand, noen ganger handler det også om å legge best mulig til rette for at en klarer å mestre det å sone.

Men hva er egentlig motstand? I følge Ortner var det en tid hvor makt kun var ansett som den institusjonaliserte formen for makt. Motstand var dermed også organisert som en motsats til den institusjonaliserte makten. Dermed kan en si at motstand var et politisk spørsmål. Etter hvert endret oppfatningen av makt og motstand seg. Gjennom Foucault fikk en fokus på hverdagsmakten samtidig som antropologen James Scott lanserte et perspektiv som omhandlet hverdagsmotstand (Ortner 1995:174). Scott tar utgangspunkt i bønders motstand mot føydalsamfunnet for å vise at motstand kan være noe mer enn en organisert og kollektiv handling. Scott hevder at motstand kan være alt fra individuelle handlinger fokusert på det som skjer her og nå til organisert og ideologisk motstand:

Everyday resistance does not throw up the manifestos, demonstrations, or pitched battles that normally compel attention. It makes no headlines. But just as millions of anthozoan polyps create, willy-nilly, a coral reef, so do thousands of individual acts of insubordination and evasion create a political and economic barrier reef of their own. There is rarely any dramatic confrontation (Scott 1987: 422).

Selv om motstand også kan bli utført i mindre skala kan det være grunn til å skille mellom hva som er motstand og hva som ikke er det. Kriminologen Ben Crewe hevder at: "Resistance and coping exist on the same spectrum of activities, but should not be confused (...) If resistance is defined as any expression of agency or identity, the danger is that all acts are flattened out into the same thing" (Crewe 2009:97). Det er altså viktig å ikke anse all atferd som en motstandsform. Her vil motstand bli brukt om innsattes evne til å motsette seg fengselets kontroll. Det er altså motstand når innsatte forsøker å forholde seg til makten slik at de kan skape egne handlingsrom og bedre vilkårene. Men motstand trenger ikke være protest, det å si ja til noe kan også være motstand. Dersom en innsatt ønsker å bli flyttet til avdeling B

vil han gjerne si at han ønsker overflytting til avdeling C fordi han antar at han blir nektet forespørselen og blir overflyttet til avdeling B istedenfor. Ved å motarbeide systemet innenfra vil en også utøve motstand.

Det at man i en kontekst preget av tydelige maktrelasjoner, også kan studere motstandsformer, er noe av det som har gjort fengsel til et interessant tema for forskere. Man kan se fengselet som en arena hvor statens kontroll tydeligst kommer frem, noe som viser at fengsel er statens sterkeste uttrykk for makt. Historikeren Erling Sandmo (2004) viser til at Foucault ser fengselet som en strukturell modell av samfunnet og en forlenging av en rekke disiplinerte institusjoner. Fengselets disiplinering av subjektet er dermed et resultat av samfunnets overvåkning. I følge Sandmo kan man se hvilke maktteknologier som blir brukt i samfunnet ut i fra de maktteknologier som omfavnes i institusjonene, eksempelvis fengselet (Sandmo 2004: 89).

Fengsel som forskningstema

Man kan si at fengselsforskningen har gjennomgått flere stadier etter at den samfunnsvitenskaplige interessen for fengsel vokste frem rundt den første verdenskrig. I starten var fokuset på et mikronivå hvor en observerte relasjonen mellom innsatte og betjenter. Ved å kartlegge og studere fengselets interne liv over tid, skulle en beskrive fengselet som et sosialt system. Felles for forskningen var at en så på en egen fangekultur. Mens noen studerte hvordan de innsatte tok opp antisosiale verdier og involverte seg i en kriminell fangekultur under soningen, satte andre forskere søkelyset på hvorfor en slik egenartet kultur oppstår i fengsel. Svaret man ga på problemstillingen, var at fangekulturen oppstår som et forsvar mot den maktstrukturen fengselet pålegger de innsatte (Clemmer 1958, Sykes 1958, Galtung 1958, Mathiesen 1965).

Viktige bidrag innenfor dette stadiet var blant annet samfunnsforskeren Donald Clemmers⁵ *The Prison Community* (1939). Clemmer ønsket å få innsikt i innsattes tilpasning til fengselslivet og kom frem til at de innsatte adopterte avvikende og kriminelle normer, de ble *prisonisert*. Ut fra dette konkluderte Clemmers med at fengselet først og fremst fungerte som en forbryterskole. Kriminologen Gresham Sykes (1958) beskriver hvordan innsatte opplever

⁵ Clemmer arbeidet som sosiolog i fengselet han studerte.

smertene⁶ ved å være frarøvet friheten. Sosialiseringen og *prisoniseringen* inn i en egen fangekultur var et forsvar mot smertene ved fengslingen (Sykes 1958:63-78). Sosiologen Johan Galtung (1958) studie basert på egne observasjoner og intervjuer utført i fengselet mens han selv var innsatt, kom frem til at det også i norske fengsler er tendenser til *prisonisering*.

Videre utviklet fengselsforskningen seg i ulike retninger. Det historiske perspektivet er i følge Foucault (1982) nødvendig fordi en gjennom det historiske perspektivet ser hvordan maktens rolle preger fremveksten av det moderne fengselssystemet. Foucaults utgivelse av *Overvåkning og straff* (1977) er et av de mest velkjente bidragene som omfavner et historisk tilbakeblikk på fengselet og maktens fremvekst. I tillegg til det historiske perspektivet spredte det seg også en retning som kritiserte fengselssystemet. I følge Rhodes resulterte kritikken i at en manglende tro på rehabilitering preget forskningen. I løpet av de senere årene har også fokuset på hverdagslivet i fengselet blitt markant mindre (Rhodes 2001:67).

Til tross for at det har blitt utført en massiv forskning på fengsel og innsatte, både i Norge og i utlandet, har forskningen vært preget av manglende antropologiske studier. Som en av de få antropologene som arbeider innenfor fengselsforskning, peker Rhodes (2001) på at det er problematisk at det etnografiske elementet mer eller mindre er fraværende i dagens fengselsforskning. Antropologisk forskning i fengsel vil, i lettere grad enn for eksempel sosiologisk arbeid, kunne avsløre motsetninger og problemstillinger som kommer til uttrykk gjennom fengselets hverdagsliv. Det er derfor viktig at flere antropologer satser på fengsel som forskningsemne (Rhodes 2001).

Den norske fengselsforskningen har i hovedsak bestått av utgivelser fra kriminologer (Mathiesen 1965, Christie 2004) og sosiologer (Galtung 1958). Tema som disiplin og straff har blitt utførlig diskutert, noe som har ført til at fengselsforskningen har blitt anklaget for å være gjentagende og gammeldags. Kritikken mot den norske forskningen har også vært at den har vært preget av "raddisholdninger" og at enkeltmenneskers ideologiske standpunkt styrer den norske kriminalpolitikken.⁷ Hvorvidt de ideologiske standpunktene styrer den norske

⁶ Sykes bruker begrepet *pains of imprisonment* for å beskrive det pinefulle aspektet ved soningen. I tillegg til å være fysisk innesperret er det flere utilsiktede sider ved innesperringen. En generell mangel på goder, heteroseksuelle forhold, sikkerhet og mangel på autonomi skaper de innsattes sosiale system

⁷ Se særlig Ove A. Vanebos kronikk *Kriminologisk hjernevask*
<http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article4108688.ece>

kriminalpolitikken eller ei, skal jeg ikke ta stilling til her. Imidlertid er det stor enighet blant de kritiske røster og fengselsforskere på et punkt: i tillegg til manglende bidrag i vår tid, glimrer også den kvalitative forskningen med sitt fravær (Ugelvik 2010a).

Sett ut fra sosialantropologisk perspektiv er det få studier som har blitt utført i fengsel. Dog er det noe sosialantropologisk studentarbeid som har blitt publisert (Kristoffersen 1986, Welde 1998, Øfsti 2000), men studiene er få og av eldre årgang. Manglende fokus på fengselsstudier innenfor academia er ikke ensbetydende med at det ikke blir publisert arbeid som omhandler fengsel. Kriminalomsorgens utdanningscenter har en forskningsavdeling som jevnlig gir ut arbeider av teknisk art rettet mot de problemstillingene Kriminalomsorgens sentrale forvaltning ønsker å få svar på (Ugelvik 2010b:36).

Ser man i retning av kriminologien har det i løpet av det siste året blitt utgitt en etnografisk doktoravhandling utført i Oslo fengsel. Kriminologen Thomas Ugelviks (2010b) avhandling har i likhet med denne avhandlingen et fokus på makt og hverdagslige motstandsformer. Ugelvik følger også til en viss grad et antropologisk perspektiv og metode, samt et fokus på fangenes evne til å utøve motstand gjennom ulike strategier er noe som gjør hans avhandling til et kjærkomment komparativt materiale. I motsetning til Ugelvik som har tilbrakt ett år på to ulike varetektsavdelinger, baserer denne avhandlingen seg på et halvt års feltarbeid i alle de fem avdelingene i Bergen fengsel. Den arkitektoniske utformingen og rutinene i de to aktuelle fengslene er også ulik, som et resultat av dette vil deler av materialet i denne avhandlingen ikke være direkte komparativt med Ugelviks motstandsformer.

Norsk fengselspolitikk- berget som fødte en mus?

I følge kriminologen Ragnar Hauge har det vært en endring i hvilke persongrupper som har påvirket utformingen av straffeloven. I de to første periodene var straffesystemet forbeholdt eksperter på området. Fra politisk hold ble kriminalpolitikken ikke sett på som et område som angikk annen politikk. Resten av samfunnet engasjerte seg heller ikke i kriminalpolitiske spørsmål. I den tredje og nåværende perioden har straffeloven utviklet seg til å bli et politisk og samfunnsengasjerende tema (Hauge 2002:54). Kriminalpolitikken fornyede status kom tydelig frem ved det man kan karakterisere som et vendepunkt i det norske fengselsvesenet: utgivelsen av kriminalmeldingen *Om kriminalpolitikken*⁸ i 1978. Kriminalmeldingens formål

⁸ Stortingsmelding nr. 104 1977-78, *Om kriminalpolitikken*, har i senere tid blitt omtalt som kriminalmeldingen. Hovedpersonen bak kriminalmeldingen var justisminister Inger Louise Valle som satt i justisministerposten for

var å oppnå en allsidig debatt rundt norsk kriminalpolitikk og poengterte sammenhengen mellom kriminalitet og samfunnsforhold (Wister 1997:84).

Kriminalmeldingen kom i en tid preget av at behandlingsideologien som entret det norske fengselsvesenet i 1950- årene ikke ga de resultatene en forventet. I følge Wister forlot man behandlingsoptimismen til fordel for nyklassisismen: ”Det ble her lagt vekt på at reaksjonen skulle nå stå i rimelig forhold til gjerningens og gjerningsmannens subjektive skyld” (Wister 1997:89). Da en i slutten av 1970- årene la vekt på gjerningen og ikke gjerningsmannen i straffeutmålingen, var den kriminelles tilpasning til samfunnet etter endt soning nedprioritert. Kriminalmeldingen ble publisert i en tid hvor samfunnet var preget av en holdning som tilsa at det å avskaffe fattigdom og arbeidsledighet var svaret på kriminalitetsproblemet⁹ (Wister 1997:89). Wister hevder at kriminalmeldingens hovedmålsetning var å redusere bruk av fengsel. Samtidig ga den uttrykk for at unge kriminelle var et resultat av samfunnsforholdene, av den grunn burde de unge fritas for straff. Dette førte til en stor samfunnsdebatt hvor regjeringen både ble hyllet og kritisert. Debatten var på sitt mest intense før innholdet i kriminalmeldingen ble kjent, i etterkant av utgivelsen viste det seg at den ikke var så radikal som forventet. Det førte blant annet til at kriminologen Thomas Mathiesen karakteriserte kriminalmeldingen som berget som fødte en mus¹⁰ (Wister 1997: 83).

I Stortingsmelding nr. 23 (1991-92) *Om bekjempelse av kriminalitet* får man et nytt skifte innenfor kriminalpolitikken. En kan si at dersom kriminalmeldingen fra 1977-78 var en verdivurdering av det humane med fengselsstraffen, fokuserte kriminalmeldingen fra 1991-92 på ideen om å rehabilitere den innsatte. Tiltak innenfor kriminalbehandlingen som er et resultat av en human fangebehandling: utdanning, arbeid og fritidsaktiviteter, blir i følge kriminalmeldingen fra 1991-92 sett på som nødvendig for å rehabilitere den innsatte (Giertsen 1993:216-218). Kriminalmeldingen fra 1991-92 gjenpromoterer dermed holdningen til innsperring og sysselsettelse som vi så på 1800-tallet. Kritikere av kriminalmeldingen 1991-92, hevder at fengselsbehandlingen med en hovedideologi som baserer seg på rehabilitering går bakover i stedet for fremover (Giertsen 1993).

Arbeiderpartiet i perioden 1973-1979. I 1978 la hun frem en kriminalmelding som var åpent kritisk mot fengsel, noe høyresiden reagerte kraftig på. Selv om kriminalmeldingen posisjonerer henne som en av de mest betydningsfulle justisministrene i senere tid, førte meldingen til at hun gikk av som justisminister.

⁹ Her kan en tydelig kjenne igjen arven fra diskursskifte hvor en gikk fra å straffe den kriminelles handling til å kriminalisere levemåten slik jeg viste til tidligere.

¹⁰ Utsagnet *Berget som født en mus* er en talemåte om skrøpelig resultat av store og omstendelige forberedelser. I følge Mathiesen var det nettopp dette som kjennetegnet kriminalmeldingen 1977-78.

Stortingsmeldingen 2008 stadfester at det er viktig for regjeringen å følge grunnleggende prinsipper og kunnskapsbasert kriminalpolitikk selv om enkelthendelser kan skape sterke reaksjoner. Målet er ikke en hevnbasert straff, men straff som virker og minsker tilbakefall. Stortingsmeldingen 2008 staker dermed ut en ny kriminalpolitisk kurs ved å legge opp til et mindre undertrykkende system enn tidligere, selv om fengselsstraff skal være den vanligste straffereaksjonen (Schaanning 2009:10). Et hovedbudskap i Stortingsmeldingen 2008 er at straff som virker er avgjørende for å bekjempe kriminalitet og trygge samfunnet. For å forhindre tilbakefall til ny kriminalitet er det nødvendig å rehabilitere bedre. I Soria Moria-erklæringen fremheves sammenhengen mellom kriminalpolitikk og velferdspolitik. Målet med Stortingsmeldingen 2008 er å se på nye reformer som skal føre den innsatte tilbake til samfunnet. Som et virkemiddel for å oppnå dette stiller regjeringen med en tilbakeføringsgaranti (St. meld. nr. 37 2008).

Tilbakeføringsgarantien betyr at kriminalomsorgen skal kartlegge den domfeltes behov. Regjeringen vil sørge for at de innsatte får de rettigheter de allerede har i kraft av at de er norske statsborgere. Kriminalomsorgen skal tilrettelegge for at de innsatte får de rettigheter de har krav på, også etter endt soning. Straffegjennomføringen skal ha et innhold som vil være til nytte både under soningen og etter løslatelse. Under soningen skal det være fokus på undervisning, arbeidspraksis, rusbehandling og tilbud som omhandler programvirksomhet (St. meld. nr. 37 2008:174). Stortingsmeldingen slår fast at kriminalomsorgen bygger på fem grunnpillarer: det som lovgiver har sagt er formålet med straffen, et humanistisk menneskesyn, prinsippet om rettssikkerhet og likebehandling, prinsippet om at domfelte har gjort opp for seg når straffen er sonet og normalitetsprinsippet (St.meld. nr. 37 2008:7).

Retningslinjene som ligger til grunn for kriminalpolitikken er et gjennomgående tema i media. Ofte kan en se at medias håndtering av enkeltsaker fører til offentlige diskusjoner om strafferammene er høye nok. Holmlia-drapet¹¹ førte til et voldsomt engasjement i Norge. Drapet på Benjamin Hermansen var rasistisk motivert og førte til at tusenvis av mennesker i etterkant av drapet gikk i fakkeltog for å markere sin avsky og avstand til rasisme. Den påfølgende diskusjonen i media handlet om rasistisk motiverte drap skulle behandles annerledes enn andre typer drap. I utgangspunktet fikk gjerningsmennene 15 og 16 års fengsel for drapet, i etterkant ble saken anket som et resultat av et massivt samfunnsengasjement.

¹¹ Holmlia-drapet var et knivdrap som ble utført i Holmlia i Oslo 26. januar 2001.

Folket mente at straffen for et slikt brutalt drap burde være høyere. I følge professor i teologi Paul Leer-Salvesen (2002:237), førte samfunnsengasjementet til at gjerningsmennene fikk høyere dom: i skrivende stund soner de dommer på 18 og 19 år. I nåværende tid har terrorangrepet i Oslo¹² ført til at man igjen har fått en omfattende mediestyrt debatt om strafferammene i Norge er tilstrekkelig. Økt mediafokus kan også føre til endringer i lovverket. Blant annet ble det en heving i strafferammen for grovt skadeverk fra fire til seks år i forbindelse med de ”satanistiske” kirkebrannene i 1998 (Hauge 2002: 60).

Media og opinionens gjensidige påvirkning kommer tydelig frem når politikere bruker media som talerør når de selv ønsker en debatt rundt norsk kriminalpolitikk. Et eksempel på dette er når tidligere politiker Karita Bekkemellem går ut i en norsk avis og sier at norske fengsler har for mye luksus. Dette er noe hun anser for ”å være helt hinsides” og at ”det får være grenser for goder selv i velferdsstaten Norge” (www.rb.no)¹³. Utspillet ble applaudert av høyresiden i norsk politikk som mener dagens kriminalpolitikk er skremmende mild. Hauge hevder at siden dagens kriminalpolitikk har et svekket ideologisk og demokratisk grunnlag, vil kortsiktige gevinster være styrende for lovgivere. Når media fokuserer på enkelhendelser vil dette alltid være resultatet (Hauge 2002).

Kriminalpolitikken har både blitt hyllet og kritisert opp gjennom tidene. I dag kan man si at de kritiske røstene er delt i flere leire hvor den politiske høyresiden ofte ønsker en strengere lovgivning. Blant akademikere, da særlig innenfor kriminologien, har fengsel ofte blitt kritisert som straffereaksjon og det har blitt stilt spørsmål hva som er årsaken bak utbredt bruk av innesperring og om bruk av fengsel egentlig kan forsvares. Selv om det i de akademiske miljøene ofte blir forfektet et negativt standpunkt mot bruk av fengsel, er det misvisende å tenke at det har konsensus i resten av samfunnet. Særlig interessant er det å se på hva innsatte selv mener om saken.

Domfeltes opplevelse: problemstillingen

Under feltarbeidet kom jeg i kontakt med Oddvar, en eldre mann over pensjonsalder som sonet en sedelighetsdom. Han fortalte meg hvordan han opplevde det å bli dømt:

¹² 22. juli 2011 utførte Anders Behring Breivik ett terrorangrep hvor han først utførte et bombeattentat i Regjeringkvartalet i Oslo før hvor han tok livet av ungdommer som deltok på AUFs landsleir på Utøya utenfor Oslo. Til sammen tok han livet av 77 mennesker og skadet over 200 mennesker.

¹³ Karita Bekkemellem brukte først sosialt medium til å uttrykke sin frustrasjon angående situasjonen i norske fengsel basert på et intervju med Veronica Orderuds opphold i fengsel. I etterkant uttalte hun seg til Verdens Gang.

Jeg tilhører den delen av mennesker som har levd et dobbeltliv, for å bruke et annet ord til deg slik at du kan plassere meg, så er jeg bifil. Det er der mitt traume og mine problemer har lagt, helt tilbake til ungdommens dager. For noen så var dette helt ukjent før tsunamien¹⁴ kom og avslørte alt, la alt i ruiner og viste det frem. Når det gjelder min person, så er det nå godt at jeg ikke trenger å drive noe maskepi. Jeg er avslørt for å si det på den måten. Dermed så vet vi ingenting om hvordan et liv kan fortsette når jeg er ferdig her. Nå befinner jeg meg i den delen av livet som er aftenen, så hvordan den kveldsolen blir er ikke godt å si.

Oddvar og andre mennesker som har en hverdag preget av generaliserende og stigmatiserende holdninger mot seg, får sjelden en sjanse til å fortelle andre om hvordan de selv opplever sin situasjon. Istedenfor at mennesker som er i vanskelige omstendigheter opplever å bli lyttet til, blir beslutninger stadig tatt på vegne av dem, uten hensyn til hvilke behov de selv føler de har, og hva de selv ønsker. De som føler seg neglisjert av det samfunnet de lever i, kan ofte havne i opposisjon til *systemet*¹⁵. Videre kan dette medføre at de kommer på kant med de gjeldende normene og reglene i samfunnet.

Den generelle holdningen i det norske samfunnet er at straff skal kjønn på kroppen og at tilstanden i norske fengsler i dag ikke har den ønskede effekten. Selv om man finner et flertall av henvisninger til norske fengsler som de beste fengslene i verden, er det et faktum at Norge har blitt kritisert for bruken av varetekt av flere internasjonale instanser¹⁶ og menneskerettighetsorganisasjoner¹⁷. På tross av kritikken mot den rådende varetektspraksisen, kan man se en gradvis økning i varetektsinnsatte. Å sitte isolert i en celle 23 timer i døgnet kan for de fleste innsatte oppleves som en inhuman behandling. Den inhumane behandlingen går imot det som er en ønsket norsk fengselspolitikk, hvor fokuset er på rehabilitering og kriminalomsorg (St. meld. nr. 37 2008).

Hvordan de innsatte opplever soningen er viktig, særlig er de sosiale relasjonene innsatte erverver seg i fengselet interessant. Antropologien kan dermed bidra til en økt forståelse av de innsattes hverdag og gjennom denne avhandlingen søker jeg å øke bevisstheten rundt innsattes livsverden. De relasjoner den innsatte danner seg i fengselet er i følge Clemmer et

¹⁴ Her er tsunami ment som er språklig verktøy, ikke som en henvisning til naturfenomenet tsunami.

¹⁵ Se bak i fengselsordlisten for en utfyllende beskrivelse av begrepet *systemet*.

¹⁶ Norge har blant annet mottatt kritikk fra FNs menneskerettighetskomité.

¹⁷ De har også blitt kritisert av Amnesty International.

resultat av de forbindelsene en hadde før en kom i fengselet (Clemmer 1958:1). For å få en forståelse for hvordan den innsatte opplever det å være adskilt fra nære forhold, samt knytte nye bånd innenfor murene, er det dermed viktig å se på relasjonsdannelsen under soningen. Jeg ønsker å se på om det å være avsondert fra familie og venner kan føre til at man søker nære relasjoner blant andre i fengselet. Kan et fengselsopphold føre til at man endrer personlighet? Hvilke rolle inntar man, og for hvem spilles de ut? Som et redskap for å forstå dette ønsker jeg å se på hvordan de innsatte kategoriserer andre innsatte, og hvordan de forstår samlivet i fengselet.

Hverdagen i fengselet er preget av en samhandling mellom innsatte og ansatte, særlig mellom innsatte og fengselsbetjenter. I tillegg til ansatte er det også en del frivillige organisasjoner som har sitt virke innenfor fengselets murer. Frivillige visitorer fra Røde kors' visitortjeneste er en del av mange innsattes hverdag og er et godt eksempel på en type relasjon man ikke finner utenfor fengselet. Jeg vil hevde at innsatte som ønsker å ha en visitor, kan bruke dette som en form for motstand mot fengselets kontroll over nære relasjoner, noe jeg skal greie mer ut om i kapittel tre.

Avhandlingens kanskje viktigste anliggende er dermed å øke innsikten i hvordan innsatte i lukket fengsel forstår og håndterer sin egen hverdag, og hvordan de innsatte utvikler ulike teknikker i interaksjon med andre for å beherske det å sitte fengslet. Sentralt for avhandlingen er også fengslingens dilemma: domfelte må tilegne seg visse egenskaper og kunnskap om hvordan fengselet fungerer for å mestre fengslingen, men samtidig som innsatte tilpasser seg fengselshverdagen vil de også avlære seg den kunnskap og evne som er viktig for å kunne håndtere livet utenfor fengselet. For å forstå dette dilemmaet fra innsiden er det viktig med et fokus på de innsattes hverdag i fengselet, hvordan de selv oppfatter sin situasjon og hvordan de med egne ord beskriver de erfaringene og opplevelsene de har hatt under soningen.

Mestring og meningsskapning - en begrepsavklaring

I likhet med makt, er mening og mestring begrep vi ofte bruker i hverdagen. Det er derfor viktig å avklare hvordan begrepene blir brukt i denne avhandlingen. Begrepet mestring er opprinnelig utviklet innenfor psykologien og er særlig forbundet til menneskers reaksjon på stress og truende situasjoner. Mestringsbegrepet, som på engelsk blir kalt *coping*, er omfattende og har flere ulike definisjoner. En av de mest brukte definisjonene av mestringsbegrepet er en definisjon presentert av psykologene Lazarus og Folkmann: "We

define coping as constantly changing cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person” (Lazarus og Folkman 1984:141).

For Lazarus og Folkman handler mestring om at en kan takle utfordringer og vise at en klarer å håndtere noe på egen hånd. I følge Heggen handler mestring om: ”å ha tilgang til ressursar-til kunnskaper, ferdigheter, sosiale ressursar, hjelparar eller utstyr, og evnen til å utnytte desse” (Heggen 2007:65). Videre viser Heggen til at det er vanskelig å måle hva som er god eller dårlig mestring: det som én person vil definere som god mestring kan bli definert som dårlig mestring av en annen. Mestring inneholder både en mestringskompetanse hvor en har evnen til å utføre en oppgave, og en mestringsfølelse som tilsvarer de forventingene en har til mestringen. En positiv mestringsfølelse får en når en opplever at man mestrer og skaper mening ut av situasjonen. Dersom en ikke mestrer situasjonen slik andre forventer at en skal, eller slik en selv forventer at en skal, kan dette føre til en opplevelse av en dårlig mestring (Heggen 2007: 65). Mestringen blir her kanskje først og fremst definert som en målrettet handling, men har også andre aspekt som når det gjelder innsatte i fengsel som kanskje er vel så viktig.

Når en skal sette mestringsbegrepet i en kontekst hvor mennesker kan føle seg umyndiggjort, som i et fengsel, kan man også se på det Antonovsky (2000) forutser som et mulig resultat av umyndiggjøring:

Når andre bestemmer alt for os – når de definerer opgaven, oppstiller reglerne og styrer utfaldet – og vi ikke har noget vi skulle have sagt, reduseres vi til objekter. Hvis vi opplever, at vore handlinger ikke har noen virkninger i verden, mister den mening for oss (Antonovsky 2000:108).

En kan si at det å skape mening ut av noe er det som er sentralt for at en skal oppleve en positiv mestringsfølelse. En måte å gjøre situasjonen meningsfull er gjennom å ta tilbake kontrollen. Det er få situasjoner i fengselet som tillater at en selv bestemmer hva som skal skje. Forskjellen mellom det å være innenfor og utenfor murene kan da bli stor, slik Marius forklarer det:

Her slipper jeg å tenke, betjentene bestemmer alt for meg. De bestemmer når jeg skal stå opp, arbeide, ha lunsj, spise middag og når jeg får trene. På denne

avdelingen er det friere enn andre, på andre avdelinger kan de til og med bestemme hva en skal spise. Til slutt bestemmer de når jeg skal låses inn på cellen. En er ikke særlig med på å bestemme over egen soning. Når noen bestemmer over deg så trenger du ikke å tenke. Da blir forskjellen til det å være ute i samfunnet stor. Der er det ingen som bestemmer over meg og det kan være uvant til å begynne med.

En kan si at de innsatte gjennom umyndiggjøringen blir avlært de nødvendige ferdighetene en trenger for å klare seg utenfor murene. Samtidig er det viktig for de innsatte å tilegne seg kunnskap for å kunne komme seg gjennom soningen slik Robert¹⁸ fortalte:

For å klare seg her må en tenke annerledes enn før, en må få hodet inn i soningen. En kan ikke tenke på hvor lenge man har vært her og har igjen. En må bare tenke at en må gjøre det beste ut av det. Til å begynne med når jeg skulle sone så snakket jeg med en som hadde vært inne en stund. Og han sa at han gledet seg til nøkkelen ble satt i døren til cellen og han ble låst inn om kvelden. Jeg tenkte at han ikke var helt god, men nå er det absolutt det beste tidspunktet på hele dagen for meg også. I løpet av døgnet er man med så mange andre uansett. Man spiser med dem, arbeider med dem og har samvær med dem, selv når en er på cellen kan de komme inn. Så når døren låses da får en endelig fred.

I følge filosofen Michel de Certeau blir taktikk utført av de svake og er i motsetning til strategi alltid avhengig av tiden. Med det mener de Certeau at en taktisk utøver hele tiden må være på vakt for de mulighetene som kan oppstå. De Certeau hevder videre at det er viktig å se på hvordan mennesker som vanligvis antas å være passive og kontrollert av etablerte regler, agerer. Som et eksempel trekker han frem hvordan man anså at de spanske kolonimaktene på en vellykket måte overførte den spanske kulturen på urbefolkningen. Selv om urbefolkningen ikke avviste eller endret den spanske kulturen, vendte de kulturen om slik at den ble meningsfull for dem selv. Slik klarte urbefolkningen å rømme fra makten uten å fysisk forlate den (de Certeau 1988:32).

¹⁸ Et viktig poeng i henhold til Robert er at han soner på en av de mer frie avdelingene. På de mer lukkede er det ikke samme mulighet for samvær med andre innsatte.

De innsatte i Bergen fengsel benytter seg av ulike former for taktikk og strategi for å rømme fra makten. De motstandsformene som skaper mening og mestring i en fengselskontekst er altså ikke nødvendigvis bevisste og kalkulerte taktikker for å skape mening og mestring.

Antropologi som anvendt metode: hjemme og ute

Antropologen Kirsten Hastrup hevder i artikkelen *Antropologiske studier af egen kultur* (1991) at det er:

Umuligt at studere sin egen kultur antropologisk (...) I antropologien har man traditionelt arbejdet med en dikotomi, der har delt verden op i 'hjemme' og 'ude', eller i 'os' og 'dem'. (...) Denne afstand har været udtrykt i rumlige begreper, og rejsen til feltet har været det konkrete udtryk for den nødvendige analytiske distance til studieobjektet. Nu ved vi, at dikotomien mellem os og dem intet har at gøre med geografi. Det er tanke kategorier, ikke objektivt og absolutt afgrænsende grupper af forskellige mennesker. Med andre ord, ude og hjemme er ikke to forskellige 'spaces', men to forskellige 'places' (Hastrup 1991:10).

Som antropolog i egen kultur vil man miste det objektive perspektivet som et resultat av at man samtidig er subjekt i kulturen, en vil da tale med to tunger og få problemer med å virke som "den radikale anden", sier Hastrup. Men distinksjonen mellom "felt" og "hjemme" fører til det antropologene Gupta og Ferguson kaller "a hierarchy of purity of field sites" (Gupta og Ferguson 1997:13). Alt etnografisk arbeid blir utført i et felt, men noen felt er regnet som mer verdig enn andre. Eksotiske felt vil derfor bli regnet som mer "ekte" feltarbeid i forhold til feltarbeid utført hjemme (Gupta og Ferguson 1997:13).

I likhet med Hastrup er jeg enig med at en trenger en analytisk distanse, men jeg mener at man kan oppnå denne distansen selv om man har et felt i egen kultur. I den forstand er jeg enig med sosialantropolog Marianne Gullestad som viser til selv om det er nødvendig med distanse for å kunne utføre en kulturell analyse så trenger ikke distansen å være geografisk. Videre peker hun på at det er viktig å "bryte med den bastante todelingen hjemme og ute" (Gullestad 1991:4). Ved å velge å utføre et feltarbeid i Norge må man være klar over at man må legge fra seg subjektet og tre inn i forskerrollen. Dette kan være problematisk da man er preget av den bagasjen man har med seg i livet.

Sosialantropolog Halvard Vike hevder at selv om den vanlige oppfatningen blant antropologer er at man må ha en kulturell avstand mellom forsker og subjekt, betyr ikke dette det samme

som at en må være utlending for å være en kompetent antropolog. Videre sier Vike at: ”Kultursjokkets epistemologi er trolig overvurdert som middel til forståelse. Det er evnen til å relativisere kunnskap som er avgjørende” (Vike 2004:552). Forskerens kulturbakgrunn er ikke så viktig, Vike hevder at det som derimot er viktig er at man har et kulturkritisk blikk for å se på kulturdistribusjonen og maktproblemet i det differensierte nordiske samfunnet (Vike 2004).

Jeg vil i tråd med Bourdieu (2003) hevde at bagasjen vår vil følge oss uansett hvilket felt man velger å forske på, men jeg mener ikke at dette er en negativ last. I mitt tilfelle har mine somre som pleiemedhjelper på et psykiatrisk sykehus ført til at jeg kanskje var bedre rustet til et feltarbeid i fengselet, enn andre som ikke har samme erfaring. Selv om jeg aldri hadde satt min fot i et fengsel før, har jeg en bred kunnskap om hva det vil si å arbeide og være på en institusjon. Selv om feltet var ukjent, var det også en del situasjoner som føltes som kjent nok til at jeg ikke syntes jeg var i helt ukjent terreng. For min del har det ført til at det å være i fengsel ikke var en skremmende opplevelse. Dersom jeg hadde fryktet fengselet og de innsatte, ville jeg nok ikke klart å få den kontakten jeg anser som nødvendig under utførelsen av feltarbeidet. Det var spesielt en situasjon dette tydelig kom frem. Jeg gikk inn til en boenhet hvor fem menn spilte kort sammen. Jeg hilste på alle, presenterte meg med navn og fortalte hvorfor jeg var der. Jeg fikk sitte med dem og de fortalte meg om fengselet. Etter en kort stund spurte den ene innsatte meg om jeg var redd. Da jeg svarte at jeg ikke var redd reagerte han med å spørre om jeg var helt sikker på dette. Jeg svarte så at jeg synes det var spennende å være i fengselet og at jeg ikke var redd for å være der. De andre som satt rundt bordet fulgte godt med og jeg følte at de testet meg for å se reaksjonen min. Den innsatte sa da at jeg ikke trengte å være redd i og med at det ikke var noen seksualforbrytere¹⁹ på avdelingen. De andre lo og var veldig enig med han.

Fengsel som forskningstema er som jeg tidligere har vært inne på, ikke særlig utbredt blant antropologer. På tross av min bakgrunn som institusjonsarbeider fremstår fengselet som et like eksotisk felt som et annet felt et fjernt sted. En av betjentene jeg møtte under feltarbeidet responderte på det at jeg studerte sosialantropologi slik: ”Antropologi? Er ikke det sånn med kulturer og slikt i palmesus og dus?”. Hvor jeg svarte at: ”Jo, men dette er mitt palmesus”.

¹⁹ I henhold til det interne hierarkiet er seksualforbrytere nederst på rangstigen i fengselet. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel tre.

Ved å utføre dette feltarbeidet har jeg fulgt Ottar Brox oppfordring om å bruke litt ”mot og fantasi når det gjelder å gå inn på nye og uprøvde felter” (Brox 1991:19).

Valg av metode: ja takk, begge deler

Alison Liebling, en av dagens ledende fengselsforskere, viser i sin artikkel *Doing research in prison: Breaking the silence?*(1999), at det innenfor fengselsforskning eksisterer en spenning mellom kvantitativ og kvalitativ forskning. Hun påpeker at fraværet av smerte i det kvantitative arbeidet i fengsel er ikke bare overraskende, det er også nesten umulig. Fengselsforskning er preget av at fengsel er:

An intense, risk-laden, emotionally fraught environment. It makes demands on the fieldworker which at times are barely tolerable. The risks of ‘going native’ are high- particularly when long periods of time are spent with staff and prisoners in ‘the deep end’ of prison life. Without this exposure, in the intimate ‘places’ and ‘times’ of the prison world, the research is superficial (Liebling 1999:163).

Selv om det typiske norske fengsel nok ikke er slik at man som forsker så vidt tåler å være der, har Liebling et poeng når hun hevder at man må bli eksponert for det daglige livet i fengselet for å kunne forstå denne verdenen bedre. Tradisjonelt sett har den metodologiske tilnærmingen til fengselivet vært preget av enten kvantitativ eller kvalitativ forskning (Liebling 1999:164). Dette gjør fengselet spesielt egnet for deltagende observasjon.

Ved å initiere et feltarbeid i et fengsel går man inn i et felt som de aller fleste man kommuniserer med, ønsker seg ut av. Det at man går mot strømmen kan ikke bare bli problematisk i den forstand at det kan være vanskelig å få kontakt med informanter, det kan også oppstå uventede og potensielt farlige situasjoner. Det å tilpasse seg sikkerhetsrutinene i fengselet, og samtidig forstå og respektere de begrensningene som eksisterer i en fengselshverdag, er derfor meget viktig for forskeren. I og med at fengselet ikke er åpent hele døgnet og at man ikke kan gå og gjøre akkurat som man ønsker hele tiden, vil det oppstå både faglige og praktiske problem i forbindelse med utførelsen av feltarbeidet²⁰.

Særlig kan mangel på ønskelig data og vanskeligheter med å få tilgang til felt lett oppstå i et fengsel. Utgangspunktet for dette feltarbeidet var hvordan Røde Kors’ visitortjeneste virket inne i fengselet. For å oppnå kunnskap om dette, var det ønskelig å ikke bare bruke

²⁰ Se også Cato Wadel 1991 *Feltarbeid i egen kultur* for generell informasjon om problematikk i forhold til feltarbeidet.

ustrukturerte intervju både med visitorer, innsatte og ansatte i fengselet, men også å delta på samhandling mellom visitor og innsatt. Av de visitorene jeg spurte var det ingen som ville ha meg tilstede under samværet med de innsatte. På grunn av manglende data var det derfor nødvendig å skifte fokuset fra å omhandle visitortjenesten til et fokus på hvordan de innsatte mestrer det å sitte i fengsel. Som et viktig aspekt i mestringen har det også vært naturlig å ha et fokus på hva visitortjenesten betyr for de innsatte i Bergen fengsel.

Bruk av intervju

Intervju som metode har ofte blitt kritisert for i beste fall å være unøyaktig og i de fleste tilfeller som ufullstendig: særlig har den kvantitative favoritten spørreskjema vært omdiskutert. Sørhaug sier blant annet at spørreskjema fører til et todelt problem fordi forskerne ikke har mulighet til å vite hva informantene svarer på samtidig som informantene har problem med å vite hva forskerne egentlig spør om (Sørhaug 1982 i Wadel 1991:187). Bourgoise, Lettiere og Quesada (1997) hevder at det er naivt å tro at mennesker vil gi en eksakt beskrivelse av sin situasjon dersom det medbringer at de må sette seg selv i et dårlig lys. Dette medfører ofte at man bevisst skjuler informasjonen spørreskjemaet er ute etter. Slik vil resultatene oppnådd gjennom en ren kvantitativ undersøkelse være unyttig (Bourgoise, Lettiere og Quesada 1997:156).

Det er forskjell på intervju: noen intervju foregår som strukturerte intervju hvor andre enn forskeren selv kan gjennomføre intervjuet basert på forhåndslagde spørsmål, andre intervju har en ustrukturert form hvor svarene man får indikerer hvilke spørsmål man skal stille (Wadel 1991:188). På tross av kritikken mot intervju som metode, valgte jeg likevel å bruke intervju som en av mine hovedmetoder. Med restriksjoner i tilgang til feltet, virket intervju som den eneste muligheten som lot seg gjennomføre på en god måte. Med et fokus på visitortjenesten intervjuet jeg til å begynne med kun innsatte som hadde tilknytning til visitortjenesten. Med tanke på den holistiske statusen innenfor sosialantropologien begynte jeg etter hvert med å intervju andre innsatte i fengselet samt visitorer og ansatte i Bergen fengsel.

Intervjuene jeg gjennomførte fortonet seg som ustrukturerte intervju. Jeg hadde en intervjuguide som jeg forsøkte å forholde meg til, men var også åpen for alle retninger intervjuene kunne ta. Dette førte videre til at spørsmålene som ble stilt under intervjuet ofte endret form i takt med skifte av tematikk. I samråd med den administrative ledelsen i Bergen

fengsel ble det bestemt at all aktivitet mellom forsker og innsatt skulle forekomme utenfor cellen. Det er flere årsaker til dette, blant annet er det kun ansatte og visitorer som får tilgang til den innsattes celle. For mitt vedkommende var det greit å ikke bli mistolket som en visitor, noe jeg helt fra starten av forstod kunne være en risiko, særlig blant de innsatte som var ustødig i både det norske og engelske språket. Intervjuene foregikk enten inne på skolens område, i et bibliotek, konferanserom eller advokatrom. Hvilket rom som ble brukt var det som ble vurdert som det mest praktiske på det aktuelle tidspunktet.

Intervju med innsatte kombinert med intervju av visitorer og ansatte i fengselet, har ført til en stor mengde intervjuer som har variert i varighet fra 45 minutt til to timer. Under intervjuene har jeg i de fleste tilfellene valgt å benytte meg av diktafon²¹. Etter at jeg forhørte meg med de innsatte om de godtok bruken av diktafonen brukte jeg den kun dersom de bifalt det. Det var kun ett tilfelle jeg fikk en negativ tilbakemelding på bruken av diktafonen. Til tross for at den innsatte trodde jeg kom til å spille av samtalen for betjentene på avdelingen og til politiet, fikk jeg ikke slå den av. Vedkommende proklamerte at han ikke hadde noe å skjule, våre samtaler var et ”bevis” på det, og det var på tide at alle fikk vite det. Noen ganger valgte jeg å ikke ta frem diktafonen og heller skrive ned intervjuet. Responsen på dette var at jeg fikk beskjed om å ta med meg diktafonen neste gang, slik at jeg fikk med meg all den viktige informasjonen de ga meg.

I løpet av feltarbeidet merket jeg et økende behov for å også bruke mer tradisjonell antropologisk metode i tillegg til intervjuene. Etter å ha reflektert over det faktum at arbeid som kun er basert på bruk av intervju muligens kan resultere i villedende informasjon, avklarte jeg med ledelsen i Bergen fengsel at jeg også kunne utføre deltagende observasjon inne i fengselet.

Deltakende observasjon

I følge Gupta og Ferguson er etnografisk kunnskap avhengig av forskerens tilstedeværelse og erfaring. Deltakende observasjon er tradisjonelt sett det mest ansette verktøyet antropologer bruker under feltarbeidet. Selv om det også blir brukt andre metoder innenfor sosialantropologien hevder Gupta og Ferguson også at: ”More than any other discipline, the truths about anthropology are grounded in the experience of the participant observer” (Gupta

²¹ Jeg var klar over at bruken av diktafonen kunne være både en fordel og en ulempe. Blant annet kunne diktafonen skape en distanse til informantene, men jeg anså fordelen med det å ha all informasjonen på opptak som større enn ulempen ved bruk av diktafon.

og Ferguson 1997:15). Videre peker de også på at årsaken til at deltakende observasjon har oppnådd en høy status, er fordi forskeren får mulighet til å observere samtidig som forskeren selv deltar i de forskjellige aktivitetene som informantene utfører (Gupta og Ferguson 1997).

Som regel innebærer deltakende observasjon en del utspørring av informantene, men spørsmålene blir stilt i form av samtaler, og vil av den grunn ikke oppfattes like formelle som en intervju situasjon (Wadel 1991). Jeg opplevde det som svært nyttig med uformelle samtaler med både betjenter og innsatte, selv om det ikke alltid var helt klart for dem hva som var nyttig for meg og ikke. Et eksempel på dette var da jeg deltok i aktiviteter med de innsatte en hel kveld. Etter en god del omganger med kortspill ristet betjentene på hodet og spurte meg om jeg hadde fått vite noe nyttig eller om de innsatte bare kastet bort tiden min. Særlig en betjent var bekymret for at jeg ikke skulle få nok informasjon: ”Du må bare si i fra dersom du ikke har tid til å spille med dem, det kan vel ikke være noe nytte i det?”. Jeg oppdaget raskt at det å sitte i fellesskapet og spille spill, eller delta i samtaler om trivielle ting, førte til en større aksept blant de innsatte. Dette ledet videre til at informasjon jeg ikke fikk tilgang til gjennom intervjuene kom frem. Jeg fikk også observere samhandlingen mellom innsatte og kunne dermed få kommentarer på enkeltsituasjoner under intervju med mine informanter.

I motsetning til Ugelvik (2010b) som fikk oppholde seg på de innsattes celler, var dette et område som opprinnelig var avgrenset for meg. Det er flere årsaker til dette, blant annet var det å oppholde seg på cellen med besøk et gode kun forbeholdt innsatte med visitor. En annen side av samme sak var at jeg ikke ønsket å bli oppfattet som en visitor, noe mange innsatte allerede gjorde siden vi snakket mye om visitortjenesten. Selv om jeg nok ideelt sett skulle ha oppholdt meg mer på de innsattes celle, fikk jeg nok tid til å være alene med de innsatte i en intervju situasjon. Jeg opplevde ofte at innsatte ga mye av seg selv og forholdt seg til meg på en veldig personlig måte. Innsatte mestrer sin hverdag og skaper mening gjennom de relasjonene man har. Mangel på nære sosiale relasjoner fører til at noen innsatte forsøker å knytte nye relasjoner dersom de ser at det er muligheter for det.

Et eksempel på hvordan min rolle som forsker også ble tolket som en nær relasjon var blant annet da Frank Allan fortalte han meg at vårt møte var et resultat av at hans bønn til Gud ble besvart. Ikke nok med at han ba til Gud om å få en bedre soningstilværelse, han ba også om at han skulle møte noen han kunne dele livet med. Hver eneste gang han ba til Gud om å få se eller møte meg, så dukket jeg opp. Dette tolket han som et tegn på at Gud besvarte hans

bønner, selv en kriminell kunne dermed få hjelp. Etter han fortalte meg at han var forelsket i meg ville han at jeg skulle love å komme ofte på besøk. Etter å ha forklart at det dessverre ikke var mulig ble Frank Allan svært skuffet og kunne ikke forstå hvorfor Gud ikke svarte hans bønner. Muligens var ikke kriminelle verdt noe likevel. Frank Allan var nok egentlig ikke forelsket i meg, men jeg tolker at hans følelser som en form for mestring. Ved å knytte kontakt til et annet menneske utenfor fengselet kunne han projisere sine følelser over på en annen. Fengselets tilsiktede og utilsiktede smerte ville da vært lettere å bære.

For innsatte i Bergen fengsel er det lett å identifisere mennesker som arbeider innenfor murene i ulike kategorier. Fengselsbetjenter stiller i uniform²², andre som enten arbeider i fengselet uten å være fengselsbetjenter bruker sivile klær. Felles for alle er at de har nøkler²³ og dermed automatisk kontroll over hvilke dører som kan åpnes. I mitt tilfelle bar jeg også nøklene på samme måte som de andre i fengselet fordi det er slik sikkerhetsprotokollen er. Jeg merket ganske raskt at innsatte trodde at jeg jobbet i fengselet, det førte til at jeg kontinuerlig opplyste innsatte om hva min status i fengselet innebar. Særlig poengterte jeg at jeg ikke hadde myndighet til å åpne en dør for dem. Mangel på mulighet til å åpne dører førte til at noen innsatte ble irritert for at de måtte vente når jeg tydelig hadde en nøkkel som passet. Jeg opplevde at dette også hjalp meg å tydeliggjøre min rolle som en som ikke passet helt inn i fengselet. Det at betjenter passet litt ekstra på når jeg var tilstede førte også til at de innsatte forstod at jeg ikke arbeidet der.

Gjennom å spille på ulike roller kan en oppnå en tilgang til feltet som man ellers ikke ville ha fått. Ved å innta det Wadel beskriver som en lærlingerolle vil feltarbeideren ofte skjere sine informanter som informanter: ”Kulturell kunnskap som er selvsagt for ens informanter, kan bli satt ord og/eller bilde på ut fra forskerens naive og ”dumme” spørsmål” (Wadel 1991:35). Fengselsverdenen er et fullstendig fremmed konsept for meg. Sjargongen og atferden i fengselet var både uvant og spennende. I utgangspunktet hadde jeg ikke noe bevisst rollestrategi, men etter hvert oppdaget jeg at både betjenter og innsatte forbarnet seg over den kvinnelige forskeren med ungt utseende som gikk rundt i gangene på jakt etter informasjon. Flere påpekte at de måtte hjelpe meg å forstå hvordan fengselet oppleves både for innsatte og betjenter, det falt seg dermed naturlig å gå inn i en lærlingerolle. Et godt eksempel på lærlingerollen i praksis var når en innsatt nevnte at politiet ville at han skulle *blåse* på en

²² Se bak i fengselsordlisten angående differensieringen i uniform blant ansatte i fengselet.

²³ Se bak i fengselsordlisten angående nøkler.

annen innsatt, noe han så klart nektet å gjøre. Da jeg så ut som et spørsmålstegn begynte alle som var der å le, både innsatte og betjenter. Selvfølgelig måtte de forklare den uvitende forskeren at det å blåse på noen var det samme som å tyste eller angi. Da jeg protesterte på at det var et gjengs og allment ord, lo de enda mer og responderte at dét var det innenfor murene.

Selv om jeg brukte en kombinasjon av ustrukturerte intervju og deltakende observasjon fikk jeg en følelse av at jeg ikke kjente godt nok til hvilke følelser det medførte å sitte fengslet. Flere innsatte, blant dem Tommy Roger en innsatt i 40-årene som har tilbrakt en stor del av sitt voksne liv bak lås og slå for narkotikarelatert kriminalitet, understreker dette:

Det er ikke mulig å forestille seg hvordan det er å være fengslet før du selv faktisk har vært det. Det du burde gjort er å bli innelåst, vel altså, du har jo nøkler så det blir jo ikke det samme som for oss. Men svært få takler å sitte inne på en celle. Det var noen journalister²⁴ i Oslo som ble låst inne på en celle, de klarte seg ikke i to timer engang før de måtte ut. Jeg må bare le av dem, dette gjør jo vi hver dag. Silje, du kan ikke skjønne hvordan det er her inne bare av å gå rundt her. Du burde gjøre et lite sprell som gir deg litt tid bak murene. Da kan du forstå hvordan det er å sone, men ikke før det!

Forskningsetiske problemstillinger

Når en utfører et feltarbeid i en kontekst hvor informantene dine ikke kan velge om de vil ha deg der eller ei, fører dette til en helt annen etisk problemstilling enn ved andre typer feltarbeid. Fængselsforskning er et eksempel på et felt som kan åpne for større etiske dilemmaer (Fangen 2008:364). Gjennom feltarbeidet har jeg reflektert en del over hvordan utbredt forskning og hospitering i fengselet oppleves av de innsatte og hvilke konsekvenser det har for dem. Den største frykten jeg bar på gjennom feltarbeidet var at de innsatte skulle føle at de var dyr fanget i en zoologisk hage uten mulighet til å si nei til mitt prosjekt. Jeg var derfor meget konsekvent med å informere innsatte om hvorfor jeg befant meg i fengselet. Jeg var også nøye med å oppgi det etiske rammeverket fastlagt av Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste. Alle informantene jeg intervjuet fikk utdelt et informasjonsbrev med informasjon om prosjektet og hvordan opplysningene jeg tilegnet meg skulle håndteres. I

²⁴ I følge Tommy Roger var dette en sann historie, jeg har ikke klart å få bekreftet dette fra andre hold.

tillegg måtte de som sa seg villig til å bli mine informanter skrive under på en samtykkeerklæring. Videre presiserte jeg at de underveis kunne trekke seg fra feltarbeidet dersom de ønsket det og at informasjonen de allerede hadde bidratt med også ville bli slettet. Selv om jeg har gitt mine informanter informasjon om hva forskningen har gått ut på, innenfor de rammene som har vært forsvarlig for feltarbeidet, fortøner det ferdige resultatet seg nokså annerledes enn hva som ble forespeilet underveis. Dette har ikke vært en bevisst tilbakeholding av informasjon fra min side, men et resultat av at en med feltarbeid som arbeidsmetode umulig kan forutse nøyaktig hvordan prosjektet kommer til å utarte seg siden man konstant reviderer prosjektet ettersom man tilegner seg informasjon (Fangen 2008:366).

Gjennom prosjekter hvor man har en oppdragsgiver kan det oppstå at man lar de som blir studert, få for stor innvirkning. Føringer på hva man kan gjøre og hva man får lov til å publisere er eksempel på dette. Som forsker er det nødvendig å sikre full konfidensialitet for informantene, gjennom dette spesifikk feltarbeidet har det også vært nødvendig i henhold til fengselets taushetsplikt. Brudd på taushetsplikten er straffbart, det har medført at elementer som jeg burde tatt med i avhandlingen ble utelukket på grunn av taushetsløfte. Gjennom feltarbeidet fikk jeg adgang på visitortjenestens månedlige møter, men jeg fikk beskjed om at jeg ikke fikk lov til å publisere noe av den informasjonen som ble tilegnet gjennom møtene i henhold til taushetsplikten. For meg som forsker ble dette problematisk da jeg fikk en god del informasjon som kunne vært nyttig innenfor det daværende fokuset. For å kunne løse dette på en etisk riktig måte så jeg meg nødt til å endre fokuset bort fra visitortjenesten som aktivitet, til de innsattes forhold til visitorene som ett av flere aspekt i denne avhandlingen.

Anonymisering

Jeg valgte å la være å anonymisere fengselet av flere grunner. I fengselssammenheng er Bergen fengsel å regne som et litt annerledes fengsel når det gjelder arkitekturen og det er samtidig vanskelig å snakke om de ulike ordningene og programmene uten at det skinner igjennom hvilket fengsel det er. Det punktet som veide tyngst var likevel at jeg fått tilbakemelding fra innsatte om at relasjonen mellom innsatte og betjenter i Bergen fengsel er i en særstilling i forhold til andre fengsler i Norge. Ettersom innsatte har poengtert at de mest negative erfaringene stammer fra andre fengsler og at situasjonen er annerledes i Bergen fengsel, har jeg valgt å fremheve feltets lokalitet.

Det var flere av mine informanter som gjerne ville både bli avbildet og stå frem med fullt navn. Som Richard sa: "Then my mother would know that I'm doing something good as well". Jeg har valgt å ikke ta hensyn til dette fordi det etisk sett ville vært vanskelig å forsvare, særlig siden jeg ikke er sikker på om de innsatte er klar over de implikasjonene som kan oppstå som følge av det å være en offentlig informant. Gjennom avhandlingen er personnavn, stedsnavn og andre kjennemerker som kan avsløre enkeltpersoners identitet blitt endret. Noen ganger har det vært nødvendig å utelate informasjon fordi det ville vært lett å spore tilbake til vedkommende. Andre ganger fremstår flere personer som en enkelt person i avhandlingen, motsatte tilfeller hvor en person er delt opp i flere personer forekommer også. For en optimal anonymisering har jeg også valgt å oversette norske dialekter til bokmål. Jeg har også gjort sitatene mer leservennlig ved å ta bort fyllord.

Når det gjelder navn på fengselsbetjenter har jeg valgt å forholde meg til dem som betjent 1, betjent 2 og så videre. Dersom en betjent er kategorisert som aspirant, har jeg valgt å bruke aspirant 1, aspirant 2 og så videre. Andre ansatte ved fengselet er navngitt som ansatt 1 og videre i stigende nummerering. Visitorene har fått navn fra venner og kjente. De innsatte har fått navn fra min familie. Valg av familienavn er svært bevisst fordi det ikke lar seg gjøre å spore navnene tilbake til innsatte. Det levner heller ingen tvil om at flere av navnene jeg bruker samtidig er meget egnet i det formål at en skal huske informantenes navn og klare å skille dem fra hverandre.

Avhandlingens oppbygging

I kapittel 2 vil jeg gi en mer detaljert introduksjon til felten. Bakgrunn for straffen, hvordan straffen utføres og hvordan innsatte opplever soningen har endret seg gjennom tidene. Derfor er det viktig å se på den historiske kontekstens betydning for dagens straffeideologi og kriminalpolitikk. For at leseren virkelig skal forstå hvordan det oppleves for en innsatt å sitte fengslet anser jeg det som nødvendig å gi en detaljert beskrivelse av fengselet. Blant annet kan en se at fengselets arkitektur og reglement viderefører maktteknologier som innsatte må forholde seg til i fengselet.

I kapittel tre vender jeg fokuset på de innsattes livsverden innenfor den totale institusjon. Makten som er allestedsnærværende innehar også en handlingsmulighet. Det er dermed interessant å se hvordan innsatte som er fysisk innesperret i et fengsel kan forholde seg til maktstrukturens potensial. De innsatte kan ikke fysisk rømme fra fengselet, men de betyr ikke

at de ikke kan vise motstand. Særlig spiller de relasjoner innsatte danner utenfor og innenfor fengselet en stor rolle når en skal se på hvordan innsatte mestrer soningstilværelsen. Gjennom å knytte bånd med andre kan innsatte motsette seg fengselets kontroll over nære relasjoner. Samtidig er det viktig å se på det interne samlivet i fengselet for å forstå de valg innsatte tar under soningen.

I kapittel fire vil jeg vise til hvordan innsatte deler et narrativ som er sentralt for dem. Gjennom fortelling av narrativ kan innsatte konstruere en identitet som er viktig for dem inne i fengselet, men også i forbindelse med hvem de *egentlig* er. Innsatte kan altså bruke narrativ for å forhindre det stigma de opplever i forbindelse med den kriminelle merkelappen. Narrativ kan da være en luksus enkelte innsatte bruker for å mestre det å være en innsatt.

2

Fengsel: historisk kontekst og etnografisk overblikk

”Behandler vi alle innsatte likt? Nei. Mange tror det, men vi skal faktisk behandle dem ut fra de enkelte behov de har”. Betjent 5.

Når en domfelt blir sendt til et fengsel for å sone sin straff blir den domfelte en gjenstand for myndighetenes sterkeste uttrykk for makt. Hvordan myndighetene utfører straffen, straffens formål og gjenstand for straffen har blitt vektlagt ulikt opp gjennom historien. Den historiske konteksten er dermed betydningsfull for å få innsikt i dagens straffeideologi og kriminalpolitikk, samtidig er det viktig å få kunnskap om hvordan fengselshverdagen fremstår for innsatte. Det er for eksempel interessant er det å se hvordan fengselets arkitektur påvirker den innsattes hverdag og hvilken betydning fengselets verdigrunnlag har for de innsattes soningstilværelse. Et viktig moment i denne avhandlingen er også å se på hvordan hverdagsrutinene i fengselet fremhever det asymmetriske maktforholdet mellom innsatt og betjent (se side 3), og det er nettopp et historisk perspektiv på fengsel og straff, samt hverdagsrutinene i fengselet jeg ønsker å ta for meg i dette kapittelet.

Fengselets utvikling

Foucault viser at fengselet fra starten av var knyttet til et prosjekt som omhandlet å reformere individer (Foucault 1982:208-209). I det Foucault kaller den klassiske tidsalder²⁵ ble det skapt store fengselstyper som fikk høy anseelse både i Europa og i Amerika. Den eldste av modellene *Rasphuis*²⁶ i Amsterdam, åpnet i 1596. Rasphuis var basert på tre hovedprinsipper: straffens lengde var avhengig av fangens oppførsel, det var obligatorisk å utføre arbeid og en passet godt på hvordan de innsattes tid ble brukt. I følge Foucault var Rasphuis bindeledd mellom 1600-tallets teori om reformasjon av individet gjennom åndelig påvirkning og de teknikkene for forbedring man kom frem til på 1800-tallet (Foucault 2008:108). Ved å følge eksemplene til de nederlandske tukthusene opprettet man fire lignende anstalter i Norge på 1700-tallet. De som havnet på tukthusene i første omgang var løsgjengere, ulydige barn,

²⁵ Foucault bruker begrepet den klassiske tidsalder uten å spesifisere hva han legger i begrepet, men det er nok riktig å anta at han mente perioden som gikk fra 1600- til 1850- tallet.

²⁶ Rasphuis var det først tukthuset for menn, med særlig fokus på unge menn og løsgjengere som skulle tvangsoppdras gjennom arbeid (Wister 1997:18).

drukkenbolter, tjenestefolk, løsaktige kvinner og ektefolk som ikke kunne leve sammen i fred (Wister 1997:18-20).

Det var særlig tre fengselsinstitusjoner som i etterkant baserte seg på prinsippene til Rasphuis, dog videreførte institusjonene prinsippene i ulike retninger. *Fengselet i Gand*²⁷ ble oppført på slutten av 1700-tallet. Det baserte seg på en tanke om at lediggang var hovedårsak til de fleste forbrytelser. Man utarbeidet derfor en arbeidsanstalt med en nytteorientert pedagogikk som skulle føre til økt arbeidslyst. Straffens lengde skulle være slik at den ga mulighet for at forbryteren kunne forbedre seg (Foucault 2008:109). *Den engelske modellen* som oppstod i 1755, var også et arbeidsfengsel, men i tillegg til arbeidstvang skulle en isolere fangene slik at de fikk større mulighet for moralsk forbedring. Med *den engelske modellen* ble det for første gang et fokus på endring av fangenes sjeler innenfor en institusjon (Foucault 2008:110). Den siste og kanskje viktigste modellen er *Philadelphia modellen*. Fengselet som åpnet i 1790 var på flere måter en kopi av *fengselet i Gand* og *den engelske modellen*. I Philadelphiamodellen skulle en behandle både kroppen og sjelen til den innsatte gjennom beskjeftigelse. Hvert øyeblikk av dagen hadde sitt bestemte formål og en ble konstant overvåket (Wister 1997:25). Isoleringen av de innsatte i Philadelphiafengselet skulle forhindre innsatte fra å se både personer og gjenstander i løpet av sin ferd gjennom fengselet. I Philadelphiafengselet var en i full isolasjon om natten, uten mulighet for å lage den minste lyd (Foucault 2008:111).

Senere kom også nye og konkurrerende behandlingssystem til. Statsfengselet i Auburn ble bygd som ett cellefengsel hvor de innsatte var på cellen om natten og arbeidet felles i taushet om dagen. I forhold til Philadelphiamodellen var Auburnmodellen kjent som mindre intenst og mindre avskrekkende fordi en hadde en redusert bruk av isolering, det resulterte ofte i at man valgte Philadelphiamodellen som behandlingssystem (Wister 1997:25). Kritikken mot det norske fengselsvesenets manglende evne til å forhindre moralsk smitte mellom fangene førte på 1800-tallet til at en fornyet behandlingssystemet. Også her var en opptatt av Auburn- og Philadelphiamodellen (Wister 1997:22-25). Da en sammenlignet de to modellene konkluderte en med at Philadelphiamodellens totale isolasjon ville medføre at to års soning i ett Philadelphiafengsel ville tilsvare den samme påkjenningen som et opphold på tre år i ett Auburnfengsel. Siden man var bekymret for fangenes moralske velbefinnende var isoleringsaspektet med Philadelphiafengselet svært tiltalende. Konklusjonen var dermed at det

²⁷ Fengselet i Gand er det Foucault også kaller den flamske modellen og befant seg altså i Gand, Belgia.

skulle bygges sju fengsler basert på Philadelphiamodellen. Dette førte videre til opprettelsen av Botsfengselet i Kristiania²⁸ som markerte starten på det moderne fengselet i Norge (Wister 1997:25-26).

Foucault viser til hvordan ”den fysiske avstraffelsens store skuespill”, hvor de kroppslige pinsler gjennom tortur ble vist frem for allmennheten, avtok ved begynnelsen av det 19. århundre (Foucault 2008:18). Endringene i straffeform var et resultat av massive protester mot tortur. Bakmennene for protestene på slutten av 1800-tallet var i følge Foucault: ”filosofer og rettsteoretikere: jurister og andre innen rettsvesenet; parlamentsmedlemmer; de offentlige besværingers opphavsmenn og medlemmer av de lovgivende forsamlinger” (Foucault 2008:66). Endring fra kroppslig avstraffelse til en straffereaksjon basert på frihetsberøvelse, førte en forandring i forestillingen av hva som skulle straffes. Straffen skulle nå ramme sinnet, viljen og hjertet. Ved domsavsigelsen tok dommerne hensyn til noe annet enn bare forbrytelsen, forbryterens sjel var nå målet for straffeutmålingen (Foucault 2008: 20-22). En av årsakene bak diskursendringen²⁹ var at man i opplysningstiden gjenoppdaget det menneskelige hos den kriminelle: ”Selv når man straffer den verste morder, skal i det minste én ting respekteres - hans ”menneskelighet”, det at han er et menneske” (Foucault 2008:67).

I den norske konteksten kan en se at de straffeformene som til enhver tid har blitt praktisert, har vært avhengig av hvilket problem som har vært fremtredende i samfunnet. De som har falt under kategorien ”straffbare” har også variert gjennom historien. På Magnus Lagabøtes tid³⁰ var det personer som skadet andre menneskers liv, rikdom eller ære som ble straffet, men dette varte ikke for evig. I Europa var det gjeldende straffesystemet preget av befolkningsveksten, i likhet med den europeiske trenden kom en økning i folketallet også til å prege det norske straffesystemet (Wister 1997). Et stigende folketall førte til at større deler av den norske befolkningen ble karakterisert som fattig. Som et resultat av det økende

²⁸ Botsfengselet i Kristiania åpnet i mai 1851 (Wister 1997:27).

²⁹ Foucault bruker begrepet diskurs for å forstå forholdet mellom det uuttalte og det fortiede. Begrepet som hadde lang fartstid innenfor lingvistikken ble omformet av Foucault til å omhandle en offentlig diskusjon hvor diskursive objekter fikk en maktfull og objektiv realitet (Eriksen og Nilsen 2002:209). Iver B. Neuman hevder at ”et av diskursanalysens viktigste bidrag har vært å tilby et sett innfallsvinkler til studiet av mening som sosialt fenomen” (Neumann 2000:28). Bourdieu bruker derimot diskurs som et mer retorisk begrep. I denne avhandlingen bruker jeg diskurs slik Foucault forstår det.

³⁰ I 1274 kom Magnus Lagabøtes Landslov, et lovverk som ble godkjent på alle lagting og ble et felles lovverk for hele Norge. Innføringen av Magnus Lagabøtes Landslov opphevet den private hevneretten og opprettet et nasjonalt straffesystem hvor staten ble ansvarlig for strafferettspleien (Wister 1997:11).

fattigdomsproblemet ble det på midten av 1600- tallet bestemt at siden løsgjengere³¹ var uskikket og utgjorde en lav funksjon i samfunnet, skulle de igjen bli produktive gjennom utførelse av samfunnsnyttig arbeid (Wister 1997:16-17). Her kan en se en endring i straffemetode fra de kriminelle enkeltindivid til en gruppe mennesker. I den norske konteksten fikk en da en diskursskifte hvor en kriminaliserte levemåten og ikke handlingene (Wister 1997).

Selv om straffen generelt ble mer pedagogisk og rettet seg mot å forandre individet i stedet for å pine kroppen, er Foucault nokså negativ til å kalle diskursskifte et resultat av en humanisering av samfunnet: ”Pinslene forsvinner. I våre dager har man lett for å overse dette, mens man i sin tid kanskje gjorde for stort vesen av det. Kan hende ble denne endring altfor lett og altfor ettertrykkelig tilskrevet en ”humanisering”, hvorpå man med god samvittighet unnlot å analysere saken nærmere” (Foucault 2008:13). Foucault utfordrer det humanistiske³² narrativet og sier at humaniseringen av straffen med en overgang fra tortur til fengsling, ene og alene var et resultat av moderniseringen og en tilpasning til de nye maktteknologiene (Simons 1995: 46).

Selv om Foucault ikke nødvendigvis vil kategorisere diskursskiftet som en mer human tankegang, merket man i følge Wister en gryende omsorgstanke i Europa på 1500- tallet. Samtidig som det ble et fokus på det menneskelig hos den kriminelle, ble en oppmerksom på at frihetsberøvelsen kunne ha et positivt element. Rehabiliteringstanken fikk også fotfeste i Norge og flere tok til orde for å reformere den norske straffeforholdet (Wister 1997:18-19). På 1700- tallet førte dette til en reduksjon i de fysiske straffene og en økning i straffer basert på frihetsberøvelse. Det var ikke lenger nok å dømme en person til straffearbeid, rehabiliteringen påkrevde at man også fikk et annet innhold i straffen.

Straffens ideologi

Den norske kriminalpolitikken har gått gjennom flere perioder med nye reformer, det har i følge Mathiesen resultert i at dagens straffekultur har: ”endret seg på en slik måte at de harde straffers fortrinn tas enda mer for gitt enn før, mens tanker om verdig menneskebehandling og

³¹ Ved en forordning i 1657 ble det bestemt at en skulle bli betraktet som en løsgjenger dersom en ikke kunne legge frem bevis på at en hadde betalt tiende til kirken (Wister 1997:15).

³²Se blant annet Nancy Fraser 1985 *Michel Foucault: A "Young Conservative"* for mer informasjon om Foucaults synspunkt på humanismen.

humanitet er på vikende front” (Mathiesen 1995b:30). For å forklare endringen i den norske straffekulturen bruker Mathiesen (1995b) Bourdieus begrep om det doxiske, det ortodokse og det heterodokse. Makt trenger ikke å legitimeres når den er doxisk (jf, innledningen) men dersom det allikevel skulle oppstå spørsmål ved maktutøvelsen hevder Bourdieu at det er et resultat av at de dominerte har utviklet de materielle og symbolske evnene til å avvise det som blir tatt for gitt i doxa. Det oppstår en overgang mellom doxa til den ortodokse debatt hvor de som dominerer forsøker å opprettholde det man tok for gitt i doxa (Bourdieu 1990:169). Den ortodokse offisielle måten å opptre på vil kun eksistere i en objektiv relasjon til den uoffisielle heterodokse væremåten. Det heterodokse oppstår når det er et alternativt valg til den ortodokse diskursen (Bourdieu 1990:169).

Straffekulturen hos parlamentariske og andre lovgivende organer og i de etater i vid forstand som har ansvaret for den offentlige straff, danner et slik doxisk rom. De vesentligste grunnpremissene tas for gitt. (...) Det finnes debatt, men den er stort sett ortodoks. Den heterodokse debatt er det vanskelig å få gjennomslag for. Den søkes kvalt, innsnevret eller omdannet til en ortodoks debatt(...) det er imidlertid viktig å være klar over at verken straffekulturens eller andre kulturers doxiske preg er statisk. Vi kan- og nå går jeg igjen ut over Bourdieu- tenke oss to typer endringer. For det første kan heterodoks debatt under visse forhold bryte igjennom, og forskyve eller endre grunnpremissene³³. For det andre kan det doxiske rom i en kultur endre ved at grunnpremissene forsterkes, blir mer solide, enda mer motstandsdyktige mot heterodoks innfall og utfall. Der er dette som er i ferd med å skje i straffekulturen i dag. Den endringen som fant sted på 1970-tallet befestet seg ikke, den gled tilbake og gikk over til en endring i den motsatte retning. Det er nettopp dette som gjør det så vanskelig å bli hørt i dag med at fengselet skaper økt ulykke og elendighet I enda større grad en før blir fengselet som den eneste form for straff tatt for gitt (Mathiesen 1995b:31-32)³⁴.

Mathiesen (1995b) hevder i likhet med Foucault (2008), at straffekulturen i samfunnet er grunnlaget for hvilket straffesystem som blir brukt. En utbredt argumentasjonskultur i massemedia fører til at kriminalpolitikken som på 1950- og 1960- tallet var basert på teoretiske og filosofiske hensyn, nå i større grad er styrt av et opportunistisk grunnlag. Når man tidligere kunne argumentere for om straffen virket eller ei, er det ikke mulig å drøfte det slik situasjonen er i dag, nettopp fordi straffen er doxisk (Mathiesen 1995b:41). Det er derfor viktig å se på hva straffens formål er og hvordan man forsvarer bruk av fengsel i dagens

³³ I følge Mathiesen var behandlingstankens inntog i straffekulturen i første del av vårt århundre og et forsøk på å humanisere straffekulturen i 1970-årene eksempel på dette (Mathiesen 1995b:32).

³⁴ Noen vil kanskje hevde at Mathiesen går meget ut over Bourdieus opprinnelige tolkning av doxa og at han i den forstand misbruker begrep. Mathiesen argumenterer for at vår forståelse av fengsel som institusjon er en del av maktstrukturen i samfunnet og at de som blir dominert ikke har grunn til å betvile fengselets posisjon. En slik forståelse er for øvrig i tråd med Foucaults oppfattelse av fengsel som en del av maktteknologien som er allestedsnærværende.

samfunn. I følge Stortingsmelding 2008 er formålet med straffen å motvirke de handlinger som blir regnet for å være kriminalisert. Straffens tilsiktede virkning deles inn i tre grupper; individualpreventiv, inkapasitering og avskrekkende og forbedrende tiltak (St. meld. nr. 37 2008:19). Straffens formål innenfor klassisk straffeteori er delt opp i to hovedgrupper; *samfunnsforsvar*³⁵ og *gjengjeldelse*. Mathiesen hevder at en argumentasjon for at innesperring fører til et samfunnsforsvar tilsier at straffen ikke har en verdi i seg selv, men er et verktøy for å beskytte samfunnet mot individet som blir sperret inne (Mathiesen 1995b:44). Innenfor teoriene om samfunnsforsvar finner man to hovedgrupper: teorien om *individualprevensjon*³⁶ og teorien om *allmennprevensjon* (Mathiesen 1995b:44).

En individualpreventiv fremgangsmetode innebærer at lovbrøyteren blir forbedret, avskrekket eller uskadeliggjort. Individualprevensjonen fører med seg en *rehabiliteringsideologi* som i senere tid har fått en ny giv i kriminalomsorgen. Dersom en tar utgangspunkt i allmennprevensjonen vil en argumentere for at fengsling skal virke avskrekkende, også for andre enn den som blir straffet (Mathiesen 1995b:81). Som allerede nevnt vokste nyklassisismen frem etter andre verdenskrig (Wister 1997). Den nyklassiske rettferdighetstenkningen som utmåler straffen i forhold til hvor grovt lovbruddet er, blir brukt for å legitimere strengere straffer. Straffen skal tilsvare det lovbruddet den kriminelle utførte, målsetningen blir dermed å sammenligne kriminalitetens onde og straffens onde (Mathiesen 1995b:189-194).

Teorien om det *individualpreventive* ble revidert på 1970-tallet. Etter hvert som man forkastet dette perspektivet så man mot prinsippene om allmennpreventiv virkning. Også dette perspektivet har høstet kritikk. Etter hvert som teorier som omhandler hva som er straffens formål har blitt kritisert og avist, har det blitt produsert nye formålsforklaringer. Teorien om *gjengjeldelse* vil ha et klart reglement for hvilke handlinger som er straffbare og hvilken strafferamme de ulike handlingene skal ha for å oppnå en rettferdig gjengjeldelse. Fordi straffen har en egenverdi blir dette regnet som en *absolutt straffeteori*. Gjengjeldelsen har som mål å oppnå rettferdighet enten ved å følge *talionsprinsippet* hvor hovedsaken er øye for øye

³⁵ Teorier som omhandler samfunnsforsvar blir også kalt relative teorier fordi de kun har nytte i relasjon til samfunnsforsvar (Mathiesen 1995b).

³⁶ "Med individualprevensjon menes forhindring av at den straffede lovbrøyter selv begår nye kriminelle handlinger. Med allmennprevensjon menes forhindring av at andre enn den straffede begår kriminelle handlinger" (Mathiesen 1995b:44).

og tann for tann, eller *skyldsprinsippet* som tilsier at som man reder så ligger man (Mathiesen 1995b:45).

Diskursendringens påvirkning på arkitekturen

En diskursendring i straffereaksjon bygger i følge Foucault på de overvåkende mekanismer som allerede er til stede i samfunnet. Som et verktøy for å kontrollere kroppen, vokste ideen om disiplin frem på 1800-tallet. Fengslene med en systematisk og romlig overvåking av de innsatte var en ny modell (Foucault 2008). Som de ulike fengselsmodellene viser, har straffen opp gjennom tidene vært et forsøk på å disiplinere den menneskelige kroppen. For å kunne kontrollere den økende mengden av kropper oppstod det med de gamle fengselstypene et arkitektonisk problem: tidligere var fokuset på at fangevokterne skulle bli sett, nå skiftet fokuset over til at innsatte skulle bli sett. De gamle fengselsbyggene var ikke bygd på en måte som støttet opp under det nye formålet i fengselet (Foucault 2008).

Det arkitektoniske problemet var inspirasjon for filosofen Jeremy Bentham's idé om panoptikon, en arkitektonisk innretning som driver disiplinering av kroppene til det ytterste (Foucault 2008:174). Et panoptisk bygg har en kjede bygninger som inneholder enkeltceller til innsatte. Hver celle har store vindu vendt inn mot et høyt tårn. Den innsatte er da konstant synlig for vekten uten selv å ha mulighet til å se noen. Den innsatte vil til enhver tid ikke kunne vite om han blir overvåket, men han vet at det er en mulighet for at han blir det. I følge Foucault utgjør panoptikon: ”en allmenn modell av myndighetenes forhold til menneskenes daglige liv” (Foucault 2008:179). Videre peker han på at panoptikon er den perfekte maktutøvelsen: den skifter fokus fra at de mange ser de få, til at de få ser de mange. Med panoptismen fikk man utløp for allment godkjent tvang. For å kunne innsamle nødvendig informasjon om den innsatte var det viktig å ha en arkitektonisk form som kunne muliggjøre observasjon. Rundt 1830 ble panoptikken gjeldende arkitektoniske modell for de fleste fengselsprosjektene (Foucault 2008:213).

Bergen fengsel er et godt eksempel på et brudd med den panoptiske arkitekturen. Helt fra starten av var det et fokus på at fengselet ikke skulle bestå av en stor og enkelt kontrollert masse. Som et av de første høysikkerhetsfengslene i Norge ble Bergen fengsel i stedet bygd opp av flere enkeltstående avdelinger, med hovedvakten som det laveste punktet. Arkitekturen var en bevisst strategi fordi et fengsel med flere små enheter vil oppnå en større mulighet for å utvikle en god relasjon mellom innsatte og ansatte. I likhet med Bentham's panoptikon har

arkitekturen i Bergen fengsel et spesifikt formål, men i Bergen fengsel er fokus på dynamisk sikkerhet avgjørende for den fysiske utformingen.

Et høysikkerhetsfengsel i Norge er basert på flere former for sikkerhetsarbeid, særlig skiller man mellom tre ulike former for sikkerhet. *Statisk sikkerhet* består av fysiske tiltak som ringmur, celledører, overvåkingsanlegg og alarmer. I tillegg er også lufting, visitering og telling av innsatte, kontrollrutiner som er en del av den statiske sikkerheten. Den *organisatoriske sikkerheten* er et resultat av hvordan institusjonen organiserer sitt arbeid, herunder finner man opplæring av ansatte, avvikshåndtering og krisehåndteringsplaner. Med *dynamisk sikkerhet* ønsker fengselet å fokusere på mellommenneskelige relasjoner og systematiske former for samhandling mellom ansatte og innsatte. Formålet er at man med et slikt fokus oppnår en økning i ansattes og innsattes trygghet (St. meld nr 37 2008:94).

Ugelvik hevder at den dynamiske sikkerheten kan forstås som en omforming av det panoptiske prinsipp. Forskjellen mellom det panoptiske prinsipp og dynamisk sikkerhet er at den disiplinerende effekten den dynamiske sikkerheten baserer seg på er et resultat av at de ikke kan vite hva den som observerer dem er ute etter (Ugelvik 2011a:71). Fordi man i den dynamiske sikkerheten bevisst trekker maktmekanismen inn i den mellommenneskelige relasjonen kan man kanskje si at dynamisk sikkerhet er et godt eksempel på hva Foucault (2008) henviser til når han hevder at overvåkings- og disiplineringsteknikker eser ut som kapillarer i samfunnet (Se for eksempel Brochier 1980 om Foucault).

Lokalisasjon og utforming

Det gamle Bergen kretsfengsel var lokalisert midt i hjertet av Bergen. Det var på mange måter et utdatert bygg, hvor kriminalomsorgens visjon og verdigrunnlag ikke var gjennomførbart slik det ville være i et nytt bygg. Da det gamle fengselet skulle bli erstattet med et nytt, ble det besluttet at nye Bergen fengsel skulle ligge på Hylkje i Åsane, omtrent to mil utenfor Bergen sentrum. Ved å legge fengselet utenfor bykjernen fikk man mulighet til å legge til rette for den arkitektoniske utformingen man ønsket. Under byggingen av fengselet på 1990-tallet ble fengselet omtalt svært mye i media, særlig fordi det ville inneholde enmannsceller med eget toalett og dusj. Slik luksus var man ikke tjent med, helst skulle man hatt det slik som i det gamle fengselet hvor man i løpet av natten gjorde i fra seg i bøtten som man leverte ut til tømning om morgenen.

Bilde av Bergen fengsel

Da jeg ankom fengselet på Hylkje ble jeg møtt av en 1200 meter lang ringmur som har en bevisst symbolikk: den massive grå muren er formet som et abstrakt hjerte³⁷ og skal symbolisere ideologien som ligger bak den arkitektoniske utformingen av fengselet og fengselets verdigrunnlag. For de innsatte er det derimot ikke mulig å se at muren er utformet som et hjerte, det er kun synlig fra et fugleperspektiv. I følge Sykes er en fengselsmur mer enn et middel for å forhindre rømming: ”it also hides the prisoners from the society. If the inmate population is shut in, the free community is shut out” (Sykes 1964:8). Flere innsatte nevnte at fengselets lokalitet og avsperring var en fordel slik Odd Sverre, en førstegangsinnsett i tyveårene, forteller:

Når jeg ble satt i varetekt så var jeg i et fengsel midt i byen jeg var i. Det var verre enn noen ting det, det gjorde det så mye tyngre. Jeg hørte alle som skulle ut på lørdag og festingen var, ja, nei, det var ikke noe særlig.

Også Robert, en erfaren innsatt bekrefter dette:

Ja, det opplevde jeg også. Da følte jeg meg ikke særlig bra. Da er det bedre med et fengsel som Bergen fengsel, utenfor byen liksom.

Når en kommer inn hovedporten kan en se at fengselet er omringet av natur på alle kanter og har flere åpne luftegårder med grusbaner hvor de innsatte kan drive med sportslig aktivitet.

³⁷ Flere ansatte i Bergen fengsel poengterte at det var et abstrakt hjerte, det samme gjorde en av arkitektene bak muren og fengselet.

Det er områder som er gjerdet inn og en blir konstant overvåket, men som jeg raskt oppdaget, var overvåkningen ikke et element jeg bet meg merke i. Det jeg reagerte på var heller hvor åpent fengselet opplevdes, det følte langt i fra slik som jeg hadde forestilt meg at et høysikkerhetsfengsel ville føles.

Bergen fengsel ble tatt i bruk høsten 1990, opprinnelig var det tre avdelinger innenfor ringmuren; avdelingene A, B og C. Jeg har tidligere nevnt at det er en økning i antall innsatte i norske fengsler. En har også fått oppleve denne problematikken i Bergen fengsel noe som har ført til at man har økt kapasiteten med to nye avdelinger innenfor ringmuren: avdeling A-øst og avdeling M. Innenfor fengselets område kan en også finne et kulturbygg med bibliotek og gymsal, en hall med et snekkerverksted, kapell, rubbhall, vaskeri og ett hovedkjøkken. For å komme seg fra et bygg til et annet er det nødvendig å ha nøkler for å åpne dører og porter.

Bergen fengsel ledes av en direktør og en underdirektør. Hver avdeling blir ledet av en inspektør, førstebetjenter og sosialkonsulenter. På hver avdeling arbeider det også en rekke betjenter³⁸, men arbeidstokken tilhørende Bergen fengsel omfatter også andre yrkesgrupper deriblant sosionomer, ruskonsulenter, fritidsledere og driftsledere. Fengselet inneholder flere verksteder som blir styrt av verksbetjenter som ofte har yrkesfaglig bakgrunn. På kjøkkenet arbeider kokker og kantinepersonell, det er også en del reinholdere som arbeider i fengselet. I tillegg er det også ansatt to protestantiske fengselsprester. Foruten om dette er den en rekke stillinger i administrasjonen. Til sammen utgjør ansatt personal i Bergen fengsel 247,5 stillinger (www.kriminalomsorgen.no). Foruten det faste personalet i Bergen fengsel finner man også en del importerte tjenester som Bergen kommune har ansvaret for. Ved helseavdelingen er det ansatt helsepersonell som hjelpepleiere, sykepleiere, leger, psykologer og tannlege. Skolen i fengselet er også en importtjeneste og lærerne som arbeider i fengselet tilhører Åsane videregående skole.

Progresjonsmodellen- et paradoks?

Når en domfelt ankommer fengselet og skal gjøre seg klar for å sone dommen vil han oppdage at han blir fratatt alle de rettigheter og privilegium han har ute i samfunnet. Samtidig må han forholde seg til de eksisterende reglene i fengselet. Samfunnsforskeren Erving Goffman viser til hvordan innsatte tar del i det han kaller et privilegiesystem som består av

³⁸ Fengselsbetjenter blir til daglig omtalt som betjenter. Se bak i fengselsordlisten for å se andre som også går under samme begrep.

goder og rettigheter som de innsatte kan erverve og miste, alt ettersom hvordan de oppfører seg (Goffman 1990:50). For Goffman er det britiske fengsels firestegssystem et godt eksempel på privilegiesystemet i praksis. I firestegssystemet oppnår innsatte for hvert nytt steg en økning av goder som blant annet betaling for arbeid og samvær med andre innsatte (Goffman 1990:53).

Opp gjennom fengselets historie har vi sett at kriminalpolitikken har vært opptatt av rehabilitering av de innsatte. Selv om rehabiliteringsideologien periodevis har skiftet ham, står fremdeles grunntanken sterkt i dagens kriminalomsorg. I Stortingsmelding nr. 27 (1997-98) *Om kriminalomsorgen*, blir det stadfestet at: "For innsatte som er motivert til å arbeide med seg selv for å bryte sin kriminelle karriere foreslår departementet at man utvikler en såkalt progresjonssoning med fokus på systematisk kvalifisering og muligheter for gradvis "utslusing" mot mer åpen soning" (St. meld. nr. 27 1997-98: 8.6). Samme fokuset ser en i Stortingsmeldingen fra 2008 når regjeringen slår fast at rehabilitering er et av formålene med fengselsstraffen (St. meld. nr. 37 2008). Bergen fengsel bygger på et verdigrunnlag som uttrykker en tro om at alle domfelte kan endre sin atferd. Verdigrunnlaget kommer særlig frem når en ser på fengselets progresjonsmodell hvor Bergen fengsel legger til rette for differensiering og progresjon.

Bergen fengsel fører også en versjon av det privilegiesystemet som Goffman henviser til. Gjennom progresjonsmodellen vil innsatte med god oppførsel bli flyttet til avdelinger som i økende grad har mer goder og rettigheter som mer åpenhet og mer fellesskap. På de mer åpne avdelingene finner man bofellesskap hvor seks innsatte i tillegg til at de har sin egen celle, også deler kjøkken og oppholdsrom. Dersom den innsatte ikke klarer å følge opp reglementet på den aktuelle avdelingen, vil han få en straff i form av reduksjon av rettigheter og bli overflyttet til en avdeling som primært har enkeltceller og svært liten grad av interaksjon, det vil si *fellesskap*³⁹, mellom de innsatte. Den gode atferden er dermed viktig for fengselet fordi det gjør soningen lettere, både for innsatte og betjenter. For at de innsatte skal få en tett oppfølging samtidig som det er sikkerhetsmessig forsvarlig, har Bergen fengsel, slik jeg har nevnt tidligere, et fokus på dynamisk sikkerhet som i praksis betyr at den dagligdagse relasjonen mellom betjent og innsatt er preget av en mellommenneskelig samhandling som

³⁹ Se bak i fengselsordlisten for utfyllende informasjon angående fellesskap.

også fungerer som kontrollteknikk (jf Ugelvik 2011a). I Bergen er det dynamiske fokuset tydelig innprentet i betjentes tilnærming til de innsatte slik man ser i uttalelsen til aspirant 1:

Jeg synes det er viktig med et godt forhold til de innsatte. Dersom det for eksempel skulle skje at en innsatt ble voldelig så ville nok ikke den første personen han skadet være den som han har et godt forhold til.

Men det er altså ikke fordi man helst vil at innsatte skal redde en betjent som er under angrep man har en slik tilnærming. Det handler først og fremst om at betjentene ikke skal være i risiko for å bli angrepet. Enhver situasjon i fengselet er en potensiell trussel for betjentes sikkerhet og skal bli behandlet deretter. Betjenten oppfordrer altså ikke de innsatte til å bistå med hjelp under et eventuelt angrep. En av årsakene til det er at man kan ende opp med en uoversiktlig situasjon som lett eskaleres. Samtidig ytret flere betjenter at de jo håpet at noen ville gripe inn dersom en farlig situasjon skulle oppstå slik betjent 5 forteller:

Det er en vanskelig situasjon det der, for dersom en innsatt griper inn kan situasjonen eskalere. Helst bør innsatte trekke seg unna slik at betjentene får mer oversikt. Sikkerheten i fengselet skal være slik at det kommer hjelp når man trenger det, men dersom jeg ikke får utløst alarm så håper jeg at andre innsatte kanskje kan rope etter hjelp.

Til tross for fokuset på dynamisk sikkerhet vil progresjonsmodellen i enkelte tilfeller være ødeleggende for betjentes sikkerhet. Siden de innsatte er avhengig av betjentenes godvilje for å kunne fungere bra i hverdagen, vil betjentenes makt alltid bli sett på som en potensiell trussel mot de godene en har klart å erverve seg. Innsatte vil derfor være forsiktig med å involvere seg dersom det oppstår en voldelig situasjon fordi en selv risikerer å bli flyttet og miste goder. Tommy Roger fortalte engasjert at det er fengselets holdning som gjør at innsatte ikke vil hjelpe en betjent dersom det skulle oppstå en potensielt farlig situasjon:

Vi hadde en situasjon for et par år siden hvor det kunne gått alvorlig galt med en betjent. Det var innsatte som kunne ha stoppet situasjonen som ikke gjorde det, i den hensikt at de ikke ville bli flyttet. I ettertid tok vi det opp og da sa den ene av de to førstebetjentene at det var klart at vi ikke hadde blitt flyttet dersom vi hadde

stoppet det, mens den andre sa det er klart vi hadde blitt flyttet. Man blir ikke belønnet for å hjelpe, tvert i mot blir man straffet.

Skal vi ta det verste scenarioet? Jeg har fremstilling en gang hver sjetten uke med barna mine og jeg har besøk av dem to ganger hver uke. Jeg ringer dem tre – fire ganger hver uke. Jeg har skole og er på vei til åpen. Si at det hadde skjedd en situasjon som den som for et par år siden. Så hadde jeg grepet inn for å forhindre at den betjenten ble slått i hjel. Så hadde jeg havnet på A-øst eller A-vest og der får en bare ringe to ganger i uken i maks ti minutter, fordelt på alle barna mine. Fremstilling kunne vi ha glemt, det hadde gått utover barna. Øyen⁴⁰ hadde jeg ikke fått på tre- fire år, det hadde igjen gått utover barna. Alt dette måtte jeg ha ofret for at den betjenten ikke skulle ha mistet livet. Er det verdt det? Hadde han ofret det hadde det vært motsatt? Nei. Det er faktisk bedre å la dem ta han, da er de ferdig med det. Da går det i hvert fall ikke utover meg. Da kan en stille spørsmålet om hvilken holdning fengselet sitter med da, når de ikke engang klarer å sitte med rette instruksjoner på hva som er riktig og ikke. For mitt vedkommende så er det slik at dersom jeg skulle ha stoppet en situasjon så måtte det ha vært en betjent det hadde vært verdt å stoppe den for. Ellers hadde jeg aldri gjort det, det er sikkert og visst. Det er jo det betjentene forsøker på også, å få et slikt forhold til de innsatte slik at de ikke skal komme i slike situasjoner.

Innsatte i Bergen fengsel kjenner altså godt til konseptet med dynamisk sikkerhet. Flere innsatte bekreftet at de muligens kunne ha tatt en betjents side i en voldelig konflikt, men da måtte det være en eksepsjonelt godt likt betjent, noe det ikke er så mange av. Det var stor konsensus blant de innsatte om at den gode relasjonen ikke betyr noe særlig så lenge situasjonen kan medføre en reduksjon i de innsattes goder. Ettersom et av formålene med dynamisk sikkerhet er å øke sikkerheten for både innsatte og betjenter, er det et paradoks at nettopp betjentes sikkerhet vil være i fare gjennom et markant fokus på progresjonsmodellen. Det at de innsatte er usikre i forhold til hvilken reaksjon de kan få i etterkant av en hendelse, og det faktum at de innsatte er sikre på at betjentene ikke ville ofret noe for dem, viser at noen innsatte tenker at det ikke er verdt å hjelpe en betjent i nød. For Tommy Roger er også resiprositetsaspektet⁴¹ viktig:

⁴⁰ Øyen er det samme som avdeling Osterøy. Se fengselsordlisten for mer informasjon angående øyen.

⁴¹ Se Marcel Mauss 2007 (1954) *The gift*.

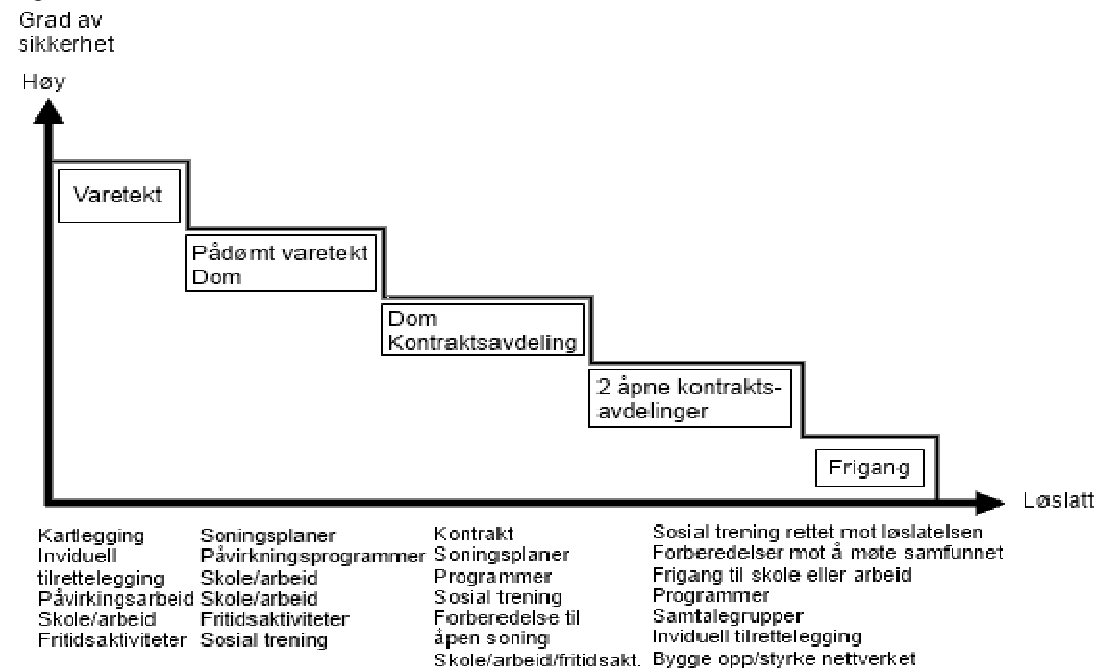
*De setter aldri jobben sin på spill for de innsatte selv om enkelte innsatte tror det.
Det gjør de ikke, ikke bryr de seg heller.*

Til tross for progresjonsmodellens paradoks fører Bergen fengsels målsetting om å ha en god relasjon mellom innsatte og betjenter ofte til en bedre hverdag for de innsatte. Dette tyder på at man i hverdagslivet setter stor pris på den dynamiske sikkerheten fordi det gjør samspillet mellom betjent og innsatt mer komfortabelt, problemet oppstår derimot når sikkerheten til betjentene står på spill. Tolkningen av betjenter som kun tenker på egen sikkerhet uten et ønske om å forsake noe for de innsatte, kan føre til at den innsatte ikke prioriterer betjentens velbefinnende fordi det ikke er verdt det. Utfallet kunne muligens vært annerledes dersom man var enig om hvilke kjøregregler som var gjeldende.

Avdelingenes utforming

For å kunne gjennomføre progresjonsmodellen effektivt er det nødvendig med noen avdelinger som er mer lukket enn andre. For at utenforstående skal få en forståelse av hvordan progresjonsmodellen har påvirket arkitekturen i fengselet vil jeg kort skissere opp de ulike avdelingene i Bergen fengsel⁴². Jeg vil også vise differensiering og progresjonsmodellen i grove trekk i figur 1⁴³:

Figur 1.

⁴² Informasjonen jeg gjengir er i samsvar med informasjonen en kan finne igjen på nettsidene til Bergen fengsel. Dette gjør jeg fordi jeg er bundet til en taushetsplikt i henhold til fengselets fasiliteter.

⁴³ Figur 1 er hentet fra Bergen fengsel sin nettside <http://www.bergenfengsel.no/innsatte.html>.

- Avdeling A- vest ligger i samme bygg som hovedvakten og er en lukket avdeling med 32 celler. I teorien skal avdelingen i hovedsak ta imot innsatte som skal sitte på varetekt. Innsatte som ikke fungerer i avdelinger med fellesskap vil også befinne seg på denne avdelingen. Avdeling A- vest har et begrenset tilbud om fellesskap og tilbyr kun en times lufting til dagen, de resterende 23 timene i døgnet sitter innsatte alene på cellen.
- Avdeling A- øst ble bygd i 1999 på grunn av plassmangel i fengselet og har 51 celler fordelt på to etasjer. Avdelingen skal være en mottaksavdeling for varetektsinnsatte eller innsatte som kommer fra andre fengsler. De innsatte vil ha noe mer fellesskap på denne avdelingen enn på avdeling A- vest.
- Avdeling B er en lukket avdeling for menn med 54 celler fordelt på åtte boenheter. Hver boenhet har et felles kjøkken hvor de innsatte lager mat, kjøkkenet fungerer også som oppholdsrom for de innsatte. I hovedsak skal avdeling B være for domsinnsatte, men skal også kunne ha et lavt antall varetektsinnsatte. Innsatte på avdelingen blir i hovedsak rekruttert fra avdeling A- vest og A- øst, de ansatte på avdelingen oppfordrer innsatte til å vise en innsats slik at de kan benytte seg av fengselets progresjonsmulighet. Avdeling B har også en rusmestringsdel for innsatte som deltar i rusmestringsprogrammet. Alle de innsatte skal være sysselsatt enten det er gjennom skole eller arbeid. Avdelingen har en del fellesskap hvor cellene er åpne ut i bofellesskapet, de innsatte får også lufting kombinert med trening fire- fem ganger i uken.
- Avdeling C har plass til 46 innsatte fordelt på syv boenheter. Hver boenhet har et kjøkken hvor de innsatte kan lage mat, dette fungerer også som oppholdsrom. De fleste boenhetene lager selv sin egen mat av råvarer de får fra hovedkjøkkenet. På denne avdelingen er det også kvinner. Tidligere bodde menn og kvinner side om side, men i de senere årene har kvinnene fått to egne boenheter som er sperret av fra den delen hvor mennene oppholder seg. I følge betjenter på avdelingen var avdeling C mer åpen før. Betjent 3 fortalte blant annet at: ”Tidligere var også kvinnene blandet sammen med menn. De hadde en egen boenhet, men fikk åpen tilgang til resten av avdelingen om ettermiddagen. Det ble slutt på dette for rundt 5 år siden, fordi det kom

beskyldninger om ting man ikke vil ha tilstede i et fengsel”⁴⁴. Alle innsatte skal være sysselsatt enten gjennom arbeid eller skole. Det er en del fellesskap på denne avdelingen og dørene mellom boenhetene er åpne slik at de innsatte kan besøke hverandre på andre boenheter.

- Avdeling M er kjent som motiveringsavdelingen. Avdelingen ble satt opp som en midlertidig løsning på grunn av plassmangel, men har nå blitt en mer eller mindre permanent del av fengselet. Avdelingen skiller seg ut fra de andre avdelingene i fengselet både når det gjelder arkitekturen og sammensettingen av innsatte. Avdelingen inneholder 30 celler fordelt på to fløyer. På denne avdelingen er det kun menn som soner. Cellene er i første etasje, kjøkken og oppholdsrom er i andre etasje. Den ene fløyen har 14 innsatte som er med på et ansvarstiltak, de innsatte er spesielt motivert til å ta ansvar for egen atferd. Den andre fløyen har plass til 16 innsatte som deltar, eller skal delta, i seksualforbryterprogrammet. Innsatte blir som regel rekruttert fra de andre avdelingene i fengselet. Det er for øvrig mulig å søke seg inn på fløyen hvor innsatte deltar på seksualforbryterprogrammet fra andre fengsler, eller rett fra eget hjem. De innsatte vil sysselsettes enten ved skole, arbeid eller andre plikter. Denne avdelingen er den som er mest åpen i fengselet og ansett som den beste avdelingen fordi innsatte har en mulighet til å oppholde seg ute på et avsperrert område når de skulle ønske det. I motsetning til de andre avdelingene i fengselet låses heller ikke de innsatte inn på cellen før kl. 21.

I tillegg til de avdelingene jeg har vist til ovenfor som er innenfor ringmuren, har Bergen fengsel også to avdelinger som hører til åpen avdeling. Avdeling D som ligger rett utenfor muren og avdeling Osterøy⁴⁵, som ligger på Ulvsnesøy i Osterøy kommune. Til sammen har Bergen fengsel ordinært plass til 258 innsatte fordelt på både åpen og lukket avdeling. Avdelingene innenfor muren har til sammen 195 plasser. Gjennom observasjon av fengselet ble det klart at selv om Bergen fengsel er utformet etter en progresjonsmodell,

⁴⁴ Da jeg undersøkte nærmere hva beskyldningene gikk ut på var det tydelig at det var av seksuell art. Tidligere justisminister Knut Storberget har blant annet blitt kritisert for å gjøre Bergen fengsel om til ”et horehus” (www.vg.no). Da jeg tok opp dette temaet med andre betjenter ble jeg avvist med at det måtte gjelde de åpne avdelingene som ligger utenfor muren, dog erkjente flere betjenter at det kunne være tilfelle at man kunne ha en seksuell omgang med hverandre i fengselet. En betjent forklarte at man ikke kan ha kontroll på de innsatte til enhver tid. Dersom den innsatte er på skole eller arbeid så er de sammen med noen fra det andre kjønn og da er det opp til enten lærerne eller de som styrer arbeidet å ha kontroll på de innsatte.

⁴⁵ Når de innsatte snakker om å komme ut på *åpen*, snakker de oftest om å komme ut på avdeling Osterøy. Se også bak i fengselsordlisten.

har både avdeling A- vest og avdeling A- øst i realiteten en god blanding av innsatte som er varetektsfengslet og innsatte som sitter på dom. På de andre avdelingene møtte jeg også flere varetektsdømte, selv om det skulle ha vært mest innsatte på dom. I følge betjentene jeg snakket med var soningskøen årsaken til at den reelle situasjonen går på tvers av progresjonsmodellen. Kriminalomsorgen opplever i dag et enormt press på fengslene, under lang soningskø vil innsatte rett og slett bli plassert der det er plass. Noen innsatte som sitter på dom har frivillig valgt å isolere seg selv på de mest lukkede avdelingene, noe jeg skal komme tilbake til i kapittel tre.

Daglige aktiviteter og rutiner i fengselet

I Straffegjennomføringsloven kap. 1- § 3 står det at:

Domfelte har aktivitetsplikt under gjennomføringen av straff og strafferettslige særreaksjoner. Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet. Under sykdom eller uførhet kan aktivitetsplikten falle bort (www.lovdatabank.no).

Når det gjelder arbeid kan de innsatte arbeide med drift og vedlikehold av bygninger og grøntområde, arbeide på kjøkkenet eller vaskeriet og arbeide med diverse produksjon i verksteder. I tillegg til arbeidsdriften har Bergen fengsel også et undervisningstilbud til de innsatte. Formålet med undervisningen er at de innsatte skal dra nytte av den nyervervede kunnskapen når de skal ut igjen i samfunnet. De innsatte som har frigang, det vil si de som er på åpen soning, kan gå på ordinære videregående skoler. De som sitter på lukket avdeling har mulighet til å gå på skolen på avdeling B og C. I tillegg til vanlig skole tilbys det også mulighet for at innsatte kan ta fagbrev i fengselet. De innsatte kan også delta på diverse kurs. Innsatte jeg snakket med gikk på alt fra musikkurs til språkkurs ⁴⁶. Sysselsettingen av de innsatte fører til at de innsatte får dagpenger⁴⁷.

Bibliotekstjenesten, prestetjenesten og fritidsledelsen inngår i kulturavdelingen og har som målsetningen at innsatte i tillegg til å holdes fysisk aktive også skal ha en virksom hverdag som motvirker skadevirkninger av fengselsoppholdet (www.bergenfengsel.no). Treningen foregår på ettermiddagen og de ulike avdelingene har egne tidspunkt for treningen. Avhengig

⁴⁶ For mer utfyllende informasjon angående skolen i Bergen fengsel se Målfrid Tangedals hovedfagsoppgave i sosiologi *Skule i fengselet, og fengselet som "skule"*. *Ein institusjonsanalyse av straff og rehabilitering i eit norsk fengsel*, 2002.

⁴⁷ Se i fengselsordlisten for utfyllende beskrivelse av dagpenger.

av hvilken avdeling man soner på kan man som regel velge mellom *luft*⁴⁸, trene i gymsalen eller bruke biblioteket.

Den religiøse virksomheten i Bergen fengsel består av arbeid utført av de to prestene som er ansatt i fengselet. De har gudstjenester for hver enkelt avdeling og prestene har også enkeltsamtaler med de innsatte. For mange innsatte er gudstjenestene betydningsfulle, noe jeg skal komme tilbake til i kapittel fire. Innsatte som ikke er kristne har også rett til å møte representanter for sitt trossamfunn. Under feltarbeidet observerte jeg både katolske nonner og representanter for Frelsesarmeen på besøk i fengselet. Noen innsatte har fortalt at de har opplevd at en pastor fra pinsemenigheten har kommet på besøk til dem privat. Ellers var det en imam som kom til fengselet noen ganger tidligere, men han sluttet å komme da han i motsetning til prestene som er ansatt i fengselet, ikke fikk økonomisk kompensasjon for sin tilstedeværelse.

En vanlig dag på avdelingen kan fremstå slik det fremgår av figur 2.⁴⁹

Figur 2.

PROGRAM	KLOKKEN
Vekking	0715
Ut av cellen	0745
Jobb/skole	0755
Morgenmøte ansatte	0815-0845
Lunsj	1130
Jobb/skole	1215-1430
Overlappingsmøte ansatte	1405-1430
Middag	1500
Pause	1645-1730
Diverse aktiviteter	1730-2100
Innlåsing	2115
Innlåsing ganggutt⁵⁰	2130

Tankene mine får du aldri - programvirksomhet i fengselet

I den norske kriminalomsorgen er program en fellesbetegnelse på tiltak innenfor undervisning og ferdighetstrening, i tillegg bruker man også samtaler i diverse former. I følge Stortingsmeldingen 2008 er: "Formålet med programvirksomheten å gi domfelte ny kunnskap

⁴⁸ Se bak i fengselsordlisten for mer informasjon om luftingens betydning.

⁴⁹ Dette dagsprogrammet samsvarer med programmet på en av de avdelingene jeg var på i Bergen fengsel. Innlåsning og tidspunkt for andre aktiviteter varierer fra avdeling til avdeling.

⁵⁰ Se bak i fengselsordlisten for hva det innebærer å være ganggutt.

og motivasjon til endring, og å stimulere hans ressurser og kompetanse til å mestre et liv uten kriminalitet” (St. meld. nr. 37 2008:119). Programvirksomheten⁵¹ er dermed interessant i forhold til oppgavens fokus som nettopp ser på hvordan innsatte mestrer det å sitte fengslet, samt hvordan en innsatt skal forholde seg til et liv utenfor murene.

I Bergen fengsel vil enkelte avdelinger, som rusmestringsenheten på avdeling B og seksualforbryterprogrammet på avdeling M, har som kriterium at innsatte deltar på program. Stortingsmeldingen 2008 tar opp spørsmålet om graden av frivillighet ved de ulike programmene: ”Fordi deltakelse i program tolkes som et tegn på vilje til å komme bort fra et liv i kriminalitet, hevdes det fra enkelte domfelte at frivilligheten er illusorisk. Hvis de ikke deltar, får de ikke den progresjonen i straffegjennomføringen som de ellers ville ha fått” (St. meld. nr. 37 2008:119). I de avdelingene som krever programaktivitet kan en se at engasjementet angående programvirksomheten er av varierende grad.

Til tross for at bruk av narkotika er like forbudt inne i fengselet som utenfor er det et faktum at ingen fengsler er rusfrie. I Stortingsmelding nr. 16 1996-97 *Om narkotikapolitikken* viser en til at: ”Fengselssamfunnet gjenspeiler og konsentrerer de problemer som finnes i samfunnet utenfor fengslene. Andelen innsatte som sitter fengslet for brudd på narkotikalovgivningen har vært økende og er i samsvar med det økende problem som en ser i samfunnet for øvrig” (St. meld. nr 16 1996-97:7.1). Rusmestringsenheten⁵² fokuserer på å endre de innsattes holdning til rus. Håpet er at ruskonsulentene ved programmet skal endre innsattes holdning slik at de selv får et ønske om å bli rusfri og endre sin livsstil når de kommer ut fra fengselet. Det er flere innsatte i Bergen fengsel som per i dag ruser seg. Da jeg snakket med de innsatte på rusenheten fortalte Simen at han hadde vært ruset helt siden han kom inn i fengselet for et år siden. Da jeg spurte om det var mye narkotika inne i fengselet svarte han at det ikke var slik alle antok:

Vi kan ikke ha en fest her inne akkurat. Vi hopper ikke på bordene og tenker at det er fett her inne. Det er dop her, men det er akkurat nok dop, skjønner du? Det er slik det skal, og må, være for at vi skal klare oss gjennom hverdagen.

⁵¹ Bak i fengselsordlisten står det en utstrakt beskrivelse av de ulike programmene Bergen fengsel tilbyr.

⁵² Under feltarbeidet observerte jeg at rusmestringsenheten ble redusert fra to til en boenhet. Det vil i praksis si at de innsatte på begge boenhetene fremdeles tilhørte rusmestringsenheten. Den ene boenheten ble tilrettelagt for innsatte som virkelig ville gjøre en innsats i programmet, mens den andre boenheten var for de som ønsket en tilknytning til programmet.

En innsatt fortalte meg at han ønsket å være rusfri når han kom ut, men etter å ha bodd på rusenheten så var det blitt vanskeligere siden alle de andre innsatte snakket om dop hele dagen. En annen innsatt fortalte meg at han var rusfri når han kom til fengselet, det var først etter noen år i fengsel at han begynte og ruse seg for å få tiden til å gå. I følge den innsatte var han ikke alene om å komme inn i fengselet rusfri og møte en fremtid som rusmisbruker. Når jeg spurte innsatte om årsaken til at de deltok på et rusmestringsprogram påpekte flere at dersom fengselet ga dem et tilbud som ville lette soningen så ville de ta i mot det, uansett hvilket tilbud det var. Når det gjelder konsekvensene i etterkant av en positiv urinprøve var det som en innsatt sa: ”Hva skal de egentlig gjøre med meg? Jeg sitter allerede i fengsel”.

Som resultat av progresjonsmodellen kan innsatte som ruser seg mens de deltar på rusmestringsprogrammet bli overført til en mer lukket avdeling, slik jeg observerte en dag jeg var på avdeling B. Jeg stod i gangen på rusmestringsenheten da Simen kom hastende ut en dør. En betjent kom etter han og ba han om å komme inn igjen på ansvarsgruppemøtet⁵³. Fordi Navkontakten ikke ville la Simen starte med den typen rusbehandling Simen selv ønsket, ble Simen forbannet og argumenterte for behandlingen ved å fortelle de tilstedeværende at han ikke brukte de rusmidlene de påstod han benyttet seg av. I sin frustrasjon over at han ikke fikk det han ønsket sa Simen at de gjerne kunne ta en urinprøve av han. Det resulterte i en positiv prøve og han måtte flytte fra den ene boenheten tilhørende rusmestringsenheten, til en annen boenhet med mindre tilknytning til rusprogrammet.

Senere samme kveld snakket jeg med Simen og Brede om hendelsen. Simen fortalte at han forstod at det hele var en tabbe: ”Herregud, der dreit jeg meg skikkelig ut. Tenk å være så amatør at en snakker på seg en pisseprøve”. Under samtalen kom det også frem at de følte at soningsvilkårene var dobbelmoralske:

Simen: ”Jeg klarer ikke å snakke med kjerringen fra Nav, hun er helt ute og kjører! Hun vil ikke at jeg skal klare meg og ha det bra, hun motarbeider meg hele tiden. Jeg blir så forbanna når jeg må snakke med henne. Så når jeg visste at det skulle være et ansvarsgruppemøte i dag så tok jeg en valium. Sånn at jeg skulle klare å være rolig foran henne ikke sant, så backfired det.”

⁵³ Se bak i fengselsordliste for en nærmere beskrivelse av ansvarsgruppemøte.

Brede: "De skal liksom hjelpe deg, men de er bare ute etter å ta deg og ødelegge for deg. Det er helt fjernt."

Simen: "De skal alltid få oss til å følge et program både inne i fengselet og utenfor. De fleste av oss blir bare med slik at de slipper å mase på oss. Det er ikke så masse vi får ut av det egentlig, det er jo så klart litt lettere for oss å være med på et opplegg slik at soningen blir litt mer komfortabel. Når vi tar initiativ og ønsker noe for oss selv slik at vi kanskje kan endre oss så får vi alltid negativ tilbakemelding."

Samtidig som det å ruse seg kan være en strategi innsatte bruker for å skape en mental flukt fra fengselets hverdag og for å tilpasse seg soningsforholdene etter egne kriterier, kan rusmisbruket også være en påkjenning innsatte ønsker å kvitte seg med. Som et eksempel på hvordan innsatte kan mestre forhold under tunge restriksjoner, er rusmisbrukeres forsøk på å komme seg bort fra medinnsattes press om å dele eller gi fra seg sine rusmidler. En innsatte fortalte meg at han valgte å selvisolere seg på avdeling A-vest nettopp fordi han ikke ville ruse seg, noe andre innsatte forsøkte å få han til å gjøre. Jeg observerte også at en annen innsatt spurte om å få bytte celle fordi de som han opprinnelig hadde lufting sammen med, forsøkte å presse han til å gi fra seg subutex⁵⁴, noe han selvsagt ikke ville. Etter hvert hadde presset blitt så stort at hans eneste utvei var å lufte seg sammen med noen andre.

Deltakere ved seksualforbryterprogrammet soner på ene fløyen på avdeling M. For å få tillatelse til å sone på motiveringsavdelingen må man erkjenne at man har begått det lovbruddet man er dømt for. Det er en fordel å være sammen med andre i lik situasjon fordi sedelighetsforbrytere har en særstilling i fengselet. Helge André forklarer at:

Det var en betjent som jobbet på avdelingen jeg var på [i et annet fengsel] som sa at de hadde et veldig bra program her og et veldig bra miljø som hun virkelig anbefalte. I starten tenkte jeg nja, nei det er altfor langt med besøk så det var uaktuelt. Så fant jeg ut det at tar du programmet og gjør det du skal, da er det lettere å komme på overgangsbolig og åpen soning. Ikke bare det, men alt er mye

⁵⁴ Subutex er en substitusjonsbehandling ved opiatavhengighet, i sammenheng med medisinsk, psykologisk og sosial behandling. Preparatet er beregnet på voksne og barn over 15 år som har akseptert frivillig behandling av sin stoffavhengighet (www.felleskatalogen.no).

enkler for da har du på en måte bearbeidet det og da er det veldig liten risiko for at det skjer igjen. Det var også en av grunnene til at jeg ville komme hit.

Seksualforbryterprogrammet er lagt opp slik at en fast gruppe innsatte kommer sammen med betjenter og psykologer for gruppediskusjoner og oppgaver. Mange sedelighetsdømte holder gjerne hendelsene på avstand fordi at det føles ubehagelig. En går derfor gjennom hver enkelt deltakers overgrep slik at deltakerne skal forstå hendelsen. På tross av dette ser de innsatte frem til å begynne på programmet slik Oddvar beskriver:

Jeg har ikke vært i det programmet, men noen som har vært i programmet har uttalt seg positivt om det. At de har fått et annet syn på seg selv og saken, og fått en forklaring på hvorfor det skjedde. Sånn sett burde jo det være enormt rehabiliterende for da er det i personligheten det har skjedd en forandring og det må jo være den største rehabiliteringen en kan oppnå. Derfor ser jeg frem til å være i det programmet slik at det kan hjelpe meg også.

Innsatte og soning

Flere undersøkelser og statistikker som omhandler både siktede, straffede og fengslede personer, viser at det er en sammenheng mellom dårlige levekår og kriminalitet⁵⁵. Det er også en sammenheng mellom lav utdanning og lovbrudd, samt dårlig psykisk helse og domfelte (www.ssb.sosialbakgrunn.no). Like fullt har jeg oppdaget at fengselsbefolkningen er like kompleks og mangfoldig som samfunnet utenfor. Da jeg startet feltarbeidet i november 2010 leste jeg på Bergen fengsels internettside⁵⁶ at de innsatte i fengselet var fordelt slik:

6- 8 % er kvinner

12 – 14 % er utlendinger

50 % er under 35 år

Ca. 65 personer sitter i varetekt

Ca. 140 personer soner sin dom fra uker til flere år

⁵⁵ I følge Stortingsmeldingen 2008 har innsatte som gruppe en del særtrekk som skiller dem fra resten av befolkningen: 20 % har vært barnevernklienter, 30 % har opplevd å ha nær familie i fengsel, 40 % har ungdomsskolen som lengste fullførte utdanning, 70 % er arbeidsledige, 40 % lever under fattigdomsgrensen, 30 % er bostedsløse, 50 % har kroniske sykdommer, 60 % er rusmisbrukere (St. meld. nr. 37 2008:21).

⁵⁶ I etterkant av feltarbeidet har Bergen fengsel tatt bort denne informasjonen fra internettsiden.

Kvinner

Når det gjelder de kvinnelige innsatte har jeg allerede henvist til det faktum at de er i en særstilling i Bergen fengsel fordi fengselet primært har mannlige innsatte. I tillegg til avdeling C sitter det kvinnelige innsatte på begge varetektsavdelingene A- øst og A- vest. I forbindelse med presentasjonen av avdeling C påpekte jeg at fengselet var mer åpent før når det gjaldt samhandlingen mellom kvinner og menn. I nåtid opplever kvinnene at de er mer isolert fra menn, blant annet for at de skal unngå seksuelt press. Da jeg forsøkte å snakke med de kvinnelige innsatte om beskyldninger om prostitusjon bak murene, var det ingen som ville svare meg. I forhold til de mannlige innsatte var jeg mer forsiktig med å nevne denne problematikken helt til jeg en dag var ute på avdeling M og solte meg med de innsatte. En kvinnelig innsatt på en annen avdeling ropte over til en av de mannlige innsatte jeg satt sammen med. Reaksjonen blant de innsatte jeg satt med var at han hun ropte til hadde mulighet til å ha seksuell omgang med den aktuelle kvinnen. Da jeg spurte om det i det hele tatt var mulighet for å ha seksuell omgang med andre innsatte responderte den innsatte at det var mulig dersom man ønsket det, men i hans tilfelle ville han ikke benytte seg av sjansen fordi den kvinnelige innsatte allerede hadde vært med ”halve fengselet”.

Utenlandske innsatte

Under feltarbeidet ble jeg klar over at det prosentvis var et høyere antall innsatte med utenlandsk bakgrunn enn informasjonen på internettsidene til Bergen fengsel tilsa. Da jeg forhørte meg med betjentene om dette fikk jeg til svar at informasjonen nok var foreldet. Som en betjent sa: ”Du kan jo se med egne øyne at det er flere utlendinger enn det her, men det er jo vanskelig å definere, ikke sant? Mange er norske statsborgere med et utenlandsk etternavn så hvordan skal du egentlig få oversikt?”. Antall kriminelle innvandrere⁵⁷ er noe som interesserer mange. Statistisk sentralbyrå (SSB) har gjennomført en rekke analyser i forbindelse med kriminalitet for å belyse denne tematikken og har kommt frem til at majoriteten av alle som blir siktet og straffet ikke har innvandringsbakgrunn (www.ssb.sosialbakgrunn.no). Samtidig kan vi se at det har vært en økning i antall

⁵⁷ ”Alle analyser om innvandrere og kriminalitet er gjort forut for at SSB i 2008 reviderte sin innvandrerddefinisjon og standard for landbakgrunn. Beskrivelsene her vil derfor inneholde SSBs tidligere grupperinger av befolkningen. Når vi her viser til «innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre er dette med andre ord en samlet gruppe og det SSB tidligere omtalte som «innvandrerbefolkningen». Revisjonen i 2008 førte blant annet til at man erstattet betegnelsen «førstegenerasjonsinnvandrere» med «innvandrere» og «personer født i Norge av to utenlandske foreldre» (ofte kalt etterkommere) med «norskfødte med innvandrerforeldre». De to gruppene defineres slik: «Innvandrere» er personer som er innvandret selv, altså født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre. «Norskfødte med innvandrerforeldre» er deres barn” (www.ssb.sosialbakgrunn.no)

utenlandske innsatte i norske fengsler. I følge Stortingsmeldingen 2008 var hele 110 nasjoner representert blant nyinnsettelsene i 2007. 85 % var norske statsborgere og 15 % utenlandske statsborgere⁵⁸.

Det å være utenlandsk innsatt i norske fengsler kan by på flere utfordringer. Ugelvik viser hvordan innsatte i Oslo fengsel opplever at den offisielle fengselsmaten er en del av et angrep på deres identitet gjennom å nekte innsatte en status som en person med kompetanse og agency. Den offisielle fengselsmaten er basert på det man karakteriserer som typisk norsk kost. Selv om innsatte kan supplere måltidene med mat de kan kjøpe i kiosken, er måltidene ofte en utfordring for innsatte, særlig for innsatte med utenlandsk bakgrunn. Innsatte Ugelvik har observert viser hverdagsmotstand ved å benytte seg av ulike former for matpraksiser⁵⁹ som er i gråsonen for det som blir regnet som lovlig i Oslo fengsel. Motstanden fører til at innsatte posisjonerer seg som autonome subjekt som kan motstå fengselets makt. Motstanden blir dermed ett ledd i innsattes pågående identitetsarbeid (Ugelvik 2011b), og kan dermed bli sett på som en taktikk i de Certeaus forstand.

Bergen fengsel har som nevnt avdelinger hvor innsatte bor sammen i boenheter. Under feltarbeidet ble jeg gjort oppmerksom på at det ofte er segregerte boenheter. Selv om jeg ikke fikk en offisiell uttalelse om at fengselet fører en aktiv politikk for å holde de ulike etniske gruppene for seg selv, fortalte flere betjenter for meg at det var blitt slik enkelte steder. De hevdet at det ofte kunne være tilfeldig, men at det å ha innsatte fra samme region på en boenhet blir oppfattet som positivt blant betjenter og innsatte. En etnisk norsk innsatt jeg snakket med valgte å bli overflyttet til en strengere avdeling nettopp fordi han ble plassert på en boenhet med fem afrikanere:

Det er ikke det at jeg er rasist eller noe, men når jeg er i Norge vil jeg snakke norsk og spise norsk mat. De afrikanerne var greie nok de, men de snakket sammen på sitt språk og laget mat som jeg ikke likte, så da valgte jeg å flytte.

⁵⁸ Etter norske borgere kom de fleste nyinnsatte fra Polen, Litauen og Irak. Nyinnsatte fra disse landene sto for henholdsvis 2,16 %, 1,54 % og 1,1 %.

⁵⁹ Ugelvik viser blant annet at det er tre nivå med alternativ matlaging. Det første nivået modifierer og forvandler den offisielle maten til å smake slik en ønsker gjennom bruk av smakstilsetninger som krydder og oljer. Det andre nivået er i gråsonen av det som er tillatt i fengselet for en bruker varme i matlagingen. En måte å gjøre dette på er blant annet gjennom bruk av en pære fra en lampe i cellen. Det tredje nivået går ut på at innsatte konstruerer redskap for å varme og steke mat. Selv om denne matlagingen tilsvarer det man vil gjøre i et hvert kjøkken hver eneste dag er dette forbudt for innsatte i Oslo fengsels varetektsavdeling (Ugelvik 2011b).

Som vi ser her blir maten også et tema i Bergen fengsel, men det er likevel ikke problematisk på samme måte som i Oslo fengsel. I Bergen fengsel får de innsatte på boenhetene mulighet til å lage den maten de selv ønsker, dersom det er noe som mangler har de også muligheten til å kjøpe dette i kiosken på området en gang i uken. Hver enkelt person kan lage den maten de ønsker så den etniske norske innsatte fra eksempelet over hadde full mulighet til å lage seg et annet måltid dersom han ikke ville ha afrikansk mat. Det han syns var problematisk var at han ble holdt utenfor ett fellesskap hvor viktige identitetsmarkører som språk og mat var fremmed.

For utenlandske innsatte oppleves det norske fengselet også som en stor påkjenning nettopp fordi de soner i en fremmed kultur. Stephan, en innsatt fra Asia som soner en lang dom i Bergen fengsel, opplevde starten på fengslingen som veldig vanskelig:

Det er utrolig å forklare hvordan det var å bli fengslet. Det var akkurat som helvete. Jeg så ingen håp og trodde jeg var ferdig. Jeg visste ingenting om hvordan det var i fengsel i Norge. I (...) betyr det at du havner i fengsel at mange dør under soning på grunn av sult og mangel på penger. Den første tiden var veldig tung for meg, det var ikke håp eller noen ting. Det var bare en svart farge.

De kulturelle forskjellene er medvirkende til at innsatte ikke vet hvordan fengslingen foregår. Det ukjente og fremmede kan resultere i svært prekære situasjoner, det var mer enn ett tilfelle hvor utenlandske innsatte følte at situasjonen var uløselig. Under feltarbeidet snakket jeg med noen kvinnelige innsatte om deres forhold til fengselet. Esther Helene, en etnisk norsk innsatt i trettiårene, fortalte at hun under et tidligere opphold i fengselet opplevde at noen innsatte mobbet en annen innsatt til å ta selvmord:

De sa til han utlendingen at han aldri kom til å komme ut av fengselet og at han kom til å bli torturert og slikt. Siden han var fra Afrika visste han jo ingenting om Norge og forstod ikke norsk. Ofte snakket de bare norsk sammen slik at han ikke skulle forstå noe. Ingen trodde det skulle ende slik det endte, de andre ville bare trekke litt i han. Uansett så tok han livet sitt i fengselet fordi han trodde han aldri kom ut herfra, jeg tror de andre mobbet han til det.

Under flere av mine intervjuer av utenlandske innsatte var rasisme et tema som de innsatte ofte brakte på banen. Richard fortalt meg flere ganger om hvordan han oppfattet det norske samfunnet og fengselet:

The Norwegian law is racist. When I'm here with a Norwegian inmate who has been here over nine times and I see that he gets permisjon, frigang and velferdspermisjon, I get upset. I know someone that got permisjon for five days because of his cow was giving birth or something. I cannot get a permisjon, the prison says no every time I want permisjon. It's wrong. It's not human. The Norwegian people also get released before they are supposed to, but we have to stay for our entire sentence. Because I'm a foreigner and have a dark skin, they don't trust me. Sometimes we have to stay longer then what we are supposed to and the prison says it's because UDI didn't come.

Som en ser ovenfor er Richard også opptatt av at det ikke er lik praksis ovenfor de norske innsatte og de utenlandske. Særlig er lengden på dommen og følelse av urettferdighet i forbindelse med løslatelse⁶⁰. Manglende tilbud for innsatte med utenlandsk bakgrunn oppleves også som rasisme. Majoriteten av de som deltar på programvirksomheten er norske statsborgere. Når jeg spurte betjenter om årsaken til dette, svarte en betjent at hun antok at det var fordi at de utenlandske innsatte som regel skulle deporteres etter endt soning. Med knappe ressurser prioriteres de norske statsborgerne selv om man ved en behovsprioritering nok burde tilby utenlandske innsatte mer rehabiliterende virksomhet. I følge Richard var den manglende oppfølgingen en direkte årsak til at utenlandske innsatte var aggressive etter løslatelse:

When I sit here and see that Norwegians are racist I become an angry man. I hate all Norwegians, except for you. I will never help a Norwegian person again, instead I'll give you trouble.

Selv om man sparer penger på å la være å tilby utenlandske innsatte deltakelse på programmene, kan innsparingene i enkelte tilfeller føre til at den innsatte bygger opp et enormt hat mot hele det norske samfunnet. Når utenlandske innsatte skal løslates kan dette være en

⁶⁰ Norske innsatte kan ofte slippe ut etter 2/3 av dommens lengde, for utenlandske innsatte er dette ikke en mulighet. I teorien har utenlandske innsatte bedre vilkår fordi de kan slippe ut etter soning av 7/12 av dommen (St. meld. nr. 37 2008). I praksis løslates utenlandske innsatte sjelden før dommen er ferdigsonet.

problematisk situasjon for fengselet. Politiet skal komme og hente dem, men dersom politiet ikke møter opp har ikke fengselet noe annet valg enn å løslate dem slik betjent 1 forteller:

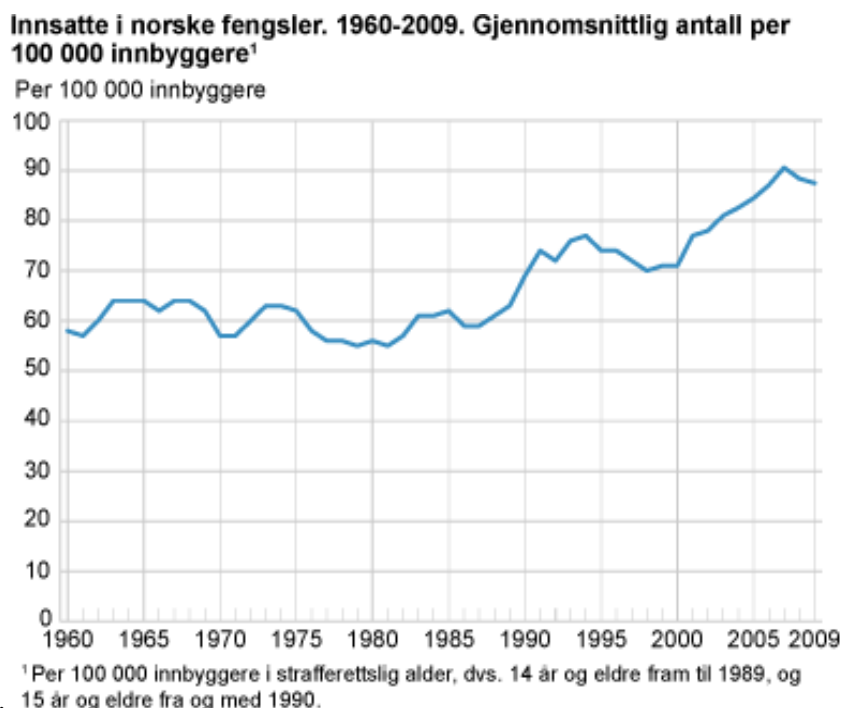
Vi har ikke ressurser til å håndtere slike løslatelser. Politiet har ikke ressurser til å komme og hente dem som skal bli transportert ut av landet. Vi kan ikke holde dem lenger enn til den siste dagen av dommen, kommer ikke politiet da så har vi ikke noe valg. Da må vi bare slippe dem ut herfra alene, så forsvinner de ut i samfunnet uten at noen vet hvor de er. Noen uker senere er de ofte tilbake.

Innsparingen kan altså gjøre det norske samfunnet en bjørnetjeneste. På den ene siden bruker man få ressurser på de domfelte når de er fengslet, men på den andre siden løslater man en person som er større fare for samfunnet etter soningen enn før.

Soningskø

I følge SSB kan man se en økning av innsatte i norske fengsler fra 2000 slik vi kan lese ut fra figur 3⁶¹.

Figur 3.

⁶¹ Figur 3 er hentet fra <http://www.ssb.no/fengsling/fig-2011-03-30-01.html>.

Samtidig som vi kan registrere en økning av innsatte opplever det norske kriminalomsorgen også en markant økning i innsatte som må stå i kø for å sone. Det faktum at Bergen fengsel også er preget av soningskøen har jeg nevnt kort i forbindelse med de ulike avdelingene, men hvilken betydning har det å stå i soningskø for de innsatte? I en samtale med Odd Sverre forteller han meg sin historie angående problemene som oppstår med soningskø:

Men jeg skjønner ikke hva de driver på med. Jeg fikk en dom og skulle sone, men stod i kø for å komme inn. Jeg måtte vente og vente, i mellomtiden ble jeg rusfri, skiftet miljø, fikk meg god jobb og ny kjæreste, så plutselig måtte jeg rett i fengsel. Etter 3 år i kø, det var vanskelig altså. Fengsel skal liksom være rehabiliterende! Det er derfor vi har fengsel, hvis ikke hva er poenget? Men der stod jeg og ventet på å få sone og klarte å rehabilitere meg selv. Nå når jeg kommer ut har jeg ikke noe sted å bo og ingen jobb lengre. Jeg turte ikke si fra til jobben om at jeg skulle i fengsel. Så jeg har ikke sagt noe, hva skal en gjøre da? Skal jeg bare si at jeg har vært syk eller hva? Nei, nå har jeg ingenting, jeg som jobbet hardt for å endre meg. Hva er egentlig poenget med dette? De vil knekke meg! Det er helt jævlig.

Betjenter jeg snakket med forklarte de lange soningskøene som et resultat av manglende ressurser. I følge dem har politiet fått flere midler som fører til mer tilgjengelig politi, noe som videre fører til flere arrestasjoner. Etter at politiet har arrestert vedkommende er det også slutt på ressursene. Betjent 2 sa under et intervju at: ”Når verken fengsel eller tingrett får mer bevilgning så stopper det opp. Dessverre fører dette til at mange sitter altfor lang tid i varetekt før de får dommen. Og da blir det bare flere og flere innsatte, men færre plasser. Hadde bevilgningen vært fordelt likt hadde man kanskje kunnet unngå soningskø”. Videre fortalte betjent 2 at ”Det er stort press på fengselet og mange som venter på å få sone. Da må vi slippe ut noen for at andre kan komme inn.”

Oppsummering:

For å få en innsikt i hvordan mennesker forholder seg til makt innenfor fengselsinstitusjonen har jeg vektlagt hvordan dagens straffeideologi er formet av den historiske konteksten. Foucaults påstand om at makten eser ut som kapillarer i samfunnet blir bekreftet gjennom de maktteknologiene man bruker i dagens fengsel. Gjennom progresjonsmodellen og den dynamiske sikkerheten ser vi en omforming av myndighetens kontrollteknikk. For å kunne utføre overvåkning og kontroll på best mulig måte var det viktig å endre den arkitektoniske

utformingen. Fengselets oppbygning med små enheter er nyskapende i den norske sammenheng. Til tross for at media ofte har fokusert på de norske luksusfengslene, er det sikkerhetsmessige årsaker som ligger bak arkitekturen: progresjonsmodellen som fremmer god atferd og den dynamiske sikkerheten som bringer kontrollteknikker inn i de mellommenneskelige relasjonene, tjener best på at betjenter og innsatte har mulighet for interaksjon.

En innføring i de daglige aktivitetene og rutinene i fengselet er sentral for en forståelse av hvordan innsatte skaper sitt eget rom for å mestre soningstilværelsen. I forhold til programvirksomheten kan en bemerke seg at i motsetning til rusmestringsenheten, har program en positiv konnotasjon for de innsatte på avdeling M. Det kan være flere årsaker til dette, men på generell basis kan en si at mens rusmestringsenheten holder til på avdeling B som er rimelig lukket, holder seksualforbryterprogrammet til på avdeling M som er veldig åpen. Flere av de innsatte på avdeling M ble rekruttert fra andre fengsler, eller rett fra hjemmet, noe som betyr at de innsatte ved seksualforbryterprogrammet slipper å gå progresjonsveien. De kommer rett til den mest åpne avdelingen og kjenner kanskje ikke soningen på kroppen i lik grad som andre innsatte på andre avdelinger.

Som vi har sett er rehabiliteringen altså primært for de som skal bli i landet. Tilbake sitter det utenlandske innsatte i fengselet som føler at de bare er til oppbevaring. Aggresjonen øker og de utenlandske innsatte som ikke blir hentet av politiet ender paradoksalt nok opp som en enda større trussel for det norske samfunnet enn hva de var før fengslingen.

I det neste kapittelet vil jeg se nærmere på fengselet som en *total institusjon*. Særlig vil jeg se på relasjonsdannelsen gjennom soningen og innsattes forståelse for samlivet i fengselet. Hvordan innsatte selv følger en moralitet som plasserer dem i et internt hierarki er også fokuset i neste kapittel.

3

Fengselet- livet i den totale institusjon?

Uverdige forhold

*Dem fornedrer oss, bryter oss ned
Dem bygger hat, dem leser våre brev
Hvorfor lærer dere om etikk
Når hjertene våre er fulle av stikk*

*Vi spør fordi vi lider, vi vil ha svar på ting
Dere kaldflirer og later som ingenting
Dere er som bestikkelig smerte
Som har grodd i våres hjerte*

*Dere høster det dere sår
Det dere gir og det dere får
Dere fratar oss alt
Uten å bli tiltalt*

*Fra retten er vi frarøvet vår frihet
Fengselet berøver vår verdighet
Nå er vi institusjonalisert
Dette er vårs livs realitet*

Gjengitt med tillatelse fra M. Ali, innsatt i Bergen fengsel (2011).

Sosiologen Erving Goffman definerer den totale institusjon som følgende: “A total institution may be defined as a place of residence and work where a large number of like-situated individuals, cut off from the wider society for an appreciable period of time, together lead an enclosed, formally administered round of life. Prison serve as a clear example” (Goffman 1990:xiv). Videre sier Goffman at enhver total institusjon avkrever noe av sine medlemmers tid og interesse og gir medlemmene en annen verden tilbake. Den totale institusjons totale karakter er symbolisert ved at man ikke har mulighet til å ha kontakt med samfunnet utenfor. Avsonderingen er også fysisk og kjennetegnes av låste dører, høye murer, piggråd og lignende (Goffman 1990:4-5). Det er flere typer totale institusjoner, i alt nevner Goffman fem ulike typer. Sentralt for denne avhandlingen er Goffmans tredje type som kan gjenkjennes ved at den er organisert for å beskytte samfunnet mot det som er en fare for samfunnet. Innenfor denne kategorien totale institusjoner finner man blant annet fengsel.

I følge Goffmans definisjon er Bergen fengsel en total institusjon. Siden Goffman (1990) hevder at man i den tredje formen for total institusjon ikke tar umiddelbar hensyn til velferden til de personene som er isolert, er det viktig å se på hvordan den innsattes sosiale liv fortøner seg innenfor murene. I forrige kapittel viste jeg til hvordan fengselshverdagen rent praktisk fremstår for de innsatte, i dette kapitlet ønsker jeg derimot å se nærmere på de innsattes livsverden innenfor det som Goffman kaller den totale institusjon.

Makt og agency

Innsattes handlingsrom er av betydning nettopp fordi fengselet er en institusjon som tilrettelegger for handling, samtidig som institusjonen kan forhindre handlingsmulighet. Innsatte handler i situasjoner som i utgangspunktet er fastlåst, og skaper seg dermed et potensial for motstand. I følge Foucault er det viktig å skille mellom makt og tvang fordi makten utøves over det frie subjektet. Dersom det er snakk om tvang vil ikke subjektet ha mulighet til å påvirke sin egen situasjon. Situasjonen vil dermed være uten handlingsmuligheter for den som blir gjenstand for tvang, mens Foucault legger vekt på at det å være utsatt for makt også gir handlingsmuligheter:

If it is true that at the heart of power relations and as a permanent condition of their existence there is an insubordination and a certain essential obstinacy on the part of the principles of freedom, then there is no relationship of power without the means of escape or possible flight (...). It would not be possible for power relations to exist without points of insubordination which, by definition, are means of escape (Foucault 1982:225).

Tanken om at objektet for makt har mulighet til å bruke maktrelasjonen på ulike måter i fengselsammenheng er interessant. Hvordan forholder de innsatte som er fysisk innesperret i et fengsel seg til maktstrukturens potensial? De innsatte kan ikke fysisk rømme fra fengselet, men det trenger ikke bety at de ikke kan yte ulike former for motstand.

Hva er så agency? I følge Ortner er agency ikke noe i seg selv, men en del av det Giddens kaller: "structuration, the making and remaking of larger social and cultural formations" (Ortner 2006:34). Agency er, i følge Ortner, ikke en enhet som eksisterer utenfor den kulturelle konstruksjonen: "Every culture, every subculture, every historical moment, constructs its own forms and agency, its own modes of enacting the process of reflecting on the self and the world and of acting simultaneously within and upon what one finds there" (Ortner 2006:57). Ortner støtter seg videre på Sewell som definerer det å ha en kapasitet for

agency som det samme som å ha kapasitet for å ønske, for å forme meninger og for å handle (Ortner 2006:136).

Det er i følge Ortner en generell enighet om at agency er universelt og dermed en del av det å fungere som et menneske, dog er agency nesten alltid ulikt fordelt: noen mennesker har det, andre har det ikke. Siden individ alltid har relasjoner til andre, vil agency som individet innehar være i en konstant forhandlingsposisjon. Ortner mener altså at man ikke kan si at mennesker er helt frie aktører siden de ikke har full kontroll over relasjonene (Ortner 2006:151-152).

Agency er, slik Giddens ser det, ikke en serie handlinger som er knyttet sammen, men en "continuous flow of conduct" (Giddens 1995:55). Videre hevder Giddens at den dialektiske kontroll i samfunnet er et aspekt som er en del av det indre forholdet mellom agency og makt: maktrelasjoner i sosiale system er regulerte relasjoner av autonomi og avhengighet som alltid går to veier. Selv om en aktør er den underordnede i relasjonen vil det faktum at aktøren er involvert i en relasjon gi aktøren en form for makt over den andre (Giddens 1995:6). Giddens poeng understreker også Foucaults maktbegrep som tilsier at makten innebærer potensial og muligheter. Giddens forfekter også at den dialektiske kontroll inngår i agencys natur. En aktør som ikke deltar i den dialektiske kontrollen, selv i et minimum, opphører å være en aktør. Giddens presiserer at alle maktrelasjoner innebærer resiprositet: uansett hvor vid den asymmetriske distribusjonen av ressurser er, vil den alltid innebære både autonomi og avhengighet for de involverte (Giddens 1995:149).

Giddens poengterer i likhet med Foucault at det er et skille mellom makt og tvang. En person som blir holdt i en tvangsjakke kan ha mistet all evne til å agere fordi aktøren ikke er en del av en gjensidig relasjon. Videre hevder Giddens at selvmord alltid er en alternativ utvei som en gang for alle setter en stopp for den undertrykkende makten de dominerte opplever (Giddens 1995:149). Giddens syn på selvmord som et aspekt av handlingsevnen blir delt av flere antropologer. Antropologen Holly Wardlows beretning om Hulikvinnene på Papa Ny Guinea viser at en separert kvinne- og mannssfære, samt det faktum at kvinnene blir ansett som svært dårlig verbalt i forhold til mennene, fører til at kvinnene har få områder de kan markere sin protest mot menns kontroll. Som et utfall av det Wardlow kategoriserer som negativ agency, vil kvinnene blant annet kutte av seg selv fingertuppen eller ta selvmord. Nettopp fordi kvinnene blir regnet som verbalt underlegne vil kvinnenes selvmord være den

legitimerende kraften kvinner trenger for å motbevise urettmessige beskyldninger. Slik skaper Hulikvinnene seg mulighet til å utvise agency gjennom selvmordet (Wardlow 2006:72-77).

I denne avhandlingen vil jeg følge Giddens definisjon av agency som legger vekt på aktørens bevisste evne til å gjøre motstand. En kan selvsagt stille spørsmål med Giddens selvdestruktive aspekt. Hva skjer dersom de som dominerer vil at de dominerte skal ta sitt eget liv? Vil det da fremdeles være agency? Et annet aspekt er at ved utførelsen av selvmord vil en samtidig som en utviser en handlingsevne også sørge for at det blir den siste gangen man kan gjøre noe som helst⁶². Jeg velger å legge vekt på at så lenge de innsatte er i en maktrelasjon, noe de i følge Foucault alltid er, vil de ha en evne til å kunne handle. Gjennom handlingsevnen skaper innsatte seg rom til å utfordre de maktteknologiene som eksisterer i fengselet.

Fra tid til annen opplever Bergen fengsel både selvmordsforsøk og selvmord⁶³ blant innsatte. I følge Christopher er det mange som forandrer seg i løpet av soningen, men ikke nødvendigvis til det positive:

Some people just want to die. I once saw a guy who wanted to kill himself. He took a knife and swallowed it, can you imagine? Another person kept hitting his head in the wall to hurt himself because he was alone in isolation all the time. The time does not move the same way as outside the prison. It might kill a person.

Innsatte i Bergen fengsel har ulike tilnærminger til hvordan de selv mestrer soningstilværelsen. I følge Stockdell-Giesler er det viktig å se på hvordan “people who are defined as outsiders create agency- (...) become agents of change, of social, political, spiritual, and cultural power- outside of those spaces that we traditionally understand as belonging to the powerful” (Stockdell-Giesler 2010:9). Det er derfor viktig å analysere

⁶² Slik kan man argumentere for at Giddens selvdestruktive aspekt fremstår som absurd, like fullt er det et moment som er viktig å ta med i forbindelse med hva agency potensielt kan resultere i.

⁶³ ”Internasjonalt har Norge relativt sett få selvmord i fengslene (...). De første undersøkelsene (fra 1956–1991) viste at tre av fire som begikk selvmord, tok livet av seg i varetekt, og at nesten 65 % (av 57) begikk selvmord i løpet av de tre første månedene etter innsettelsen. 28 % tok livet av seg i løpet av den første uken etter innsettelsen og 12 % i løpet av de to første dagene. Tre av fire innsatte hengte seg, men også kuttinger har vært relativt vanlig (...). Fra 1990 til og med 2007 er det registrert 56 selvmord i norske fengsler eller i gjennomsnitt om lag tre per år. I denne tidsperioden er også kvinner og utlendinger representert (...). For alle undersøkelser om selvmord er det et klart sammenfallende mønster: fengselsoppholdet fører til betydelige sosiale, psykiske og fysiske problemer” (St.meld. nr. 37 2008: kap 7.1.6).

hvordan innsatte bruker handlingsevnen i en verden som nekter dem privilegiene de har rett på. Maktmekanismene i fengselet setter begrensninger på de relasjonene innsatte har både utenfor og innenfor murene. Fengselets kontroll over nære relasjoner kan også være et potensial for innsattes motstandsutøvelse. Gjennom den dynamiske sikkerheten endrer man den mellommenneskelige relasjonen mellom innsatte og betjent til å omhandle noe mer enn en vanlig relasjon: det er også en kontrollteknikk (se også s 38). Hvordan innsatte selv bruker de mulighetene som oppstår gjennom fengselets kontroll av de innsattes relasjoner er sentralt for dette kapittelet. Mestring av det å sitte fengslet vil jeg også ta mer eksplisitt opp i kapittel fire.

Privatlivets (u)fred

Goffman sier at den sosiale verden består av en rekke atferdsregler som består av to deler: direkte, gjennom forpliktelser som etablerer hvordan aktøren skal oppføre seg og indirekte, gjennom en forventning av hvordan andre skal oppføre seg i forhold til aktøren. Atferdsreglene kan videre deles inn i to klasser: symmetrisk og asymmetrisk. En symmetrisk regel innebærer individets forpliktelser og forventninger til andre samtidig om andre anerkjenner at de også har samme forpliktelser og forventninger til individet. Både generell folkeskikk og spesifikke normer er eksempel på symmetriske regler (Goffman 1956:475-476). En asymmetrisk regel resulterer i en ulikhet mellom hvordan individet behandler andre og hvordan han blir behandlet tilbake⁶⁴.

Goffman (1956:483) hevder at man ofte kan se overtramp på den personlige sfæren innenfor psykiatriske sykehus nettopp fordi reglene som omhandler privatlivet ikke blir respektert slik det blir ellers i samfunnet. I likhet med psykiatriske pasienter opplever også innsatte krenkelse av den personlige sfæren. Tommy Roger forteller hvordan han opplever brudd på privatlivet som fører til at ikke engang tankene får være i fred:

Når det gjelder visitering så hiver jeg av meg klærne ut i gangen, jeg går ikke inn på rommet engang hvis det er opptatt. Det er jo meget spesielt, men du blir vant til det etter to millioner ganger. Det er ikke det mest nedverdiggende som skjer her inne, én ting er verre: å få krenket det lille privatlivet du tror du har. Du mister

⁶⁴ Eksempelvis gir legen ordre til sykepleieren, men sykepleieren gir ikke ordre tilbake til legen (Goffman 1956). I forbindelse med fengselet ser vi også at betjentene gir ordre til innsatte, men innsatte har ikke mulighetene til å gjengjelde ordren.

det i tillegg til alt annet. Som når de utfører razzia og snur opp ned på cellen din, og når de låser deg inn i to dager fordi at de skal sjekke hele avdelingen. Når de går fem- seks- åtte mann inn på cellen din og ser i alle de private tingene dine. Private brev, det er greit at det blir lest av en førstebetjent her, men det blir lest av syv andre som sjekker cellen også. Til slutt har alle betjentene vært og sjekket cellen din, da har alle lest brevene dine. Og dét er mye verre enn kroppsvisitering, man kan ikke ha noe privat for det har man ikke lov til her inne.

En asymmetrisk relasjon: innsatte og betjenter

I totale institusjoner er det i følge Goffman et stort skille mellom innsatte og ansatte. De innsatte lever typisk i institusjonen og har begrenset kontakt med omverdenen, mens de ansatte har en tidsbestemt arbeidsdag innenfor institusjonen før de forlater den og trer inn i sosiale relasjoner i verdenen utenfor. Grupperingene har ofte en negativ stereotypifisering av hverandre som resulterer i at de ansatte ofte ser på de innsatte som bitre, hemmelighetsfulle og ikke til å stole på, mens de innsatte anser de ansatte som nedlatende og slemme (Goffman 1967:14).

Relasjonen mellom innsatt og betjent er den mest betydningsfulle relasjonen i fengselet, motsetningene i den asymmetriske maktrelasjonen fører til at en opplever en "oss" mot "dem" mentalitet som preger fengselstilværelsen (Feldman 1991, Rhodes 2004). Det tydelige spenningsforholdet mellom innsatte og betjenter merkes også i norske fengsler. I følge Ugelvik kan man i Oslo fengsel merke at det går: "en tykk, rød symbolsk linje tvers gjennom fengselet som skiller de to gruppene fra hverandre. Selv om man noen ganger kan fornemme at medlemmer av begge grupper nærmer seg linjen, krysses den, med noen få unntak, aldri" (Ugelvik 2010b:187). I likhet med Ugelviks observasjon, er betjentene i Bergen fengsel svært nøye med å skille mellom det å være privat og personlig, å krysse grensen ser man alvorlig på.

Relasjonen mellom innsatte og betjenter er preget av at betjentene sitter med den reelle makten. Å havne i en situasjon hvor andre mennesker har makt over all din gjøren og laden kan oppleves demotiverende og frustrerende slik Odd Sverre forklarer:

Det er jo helt forferdelig egentlig, det er jo fengselsbetjentene som har all makten, det er de som har nøklene. De bestemmer alt egentlig.

Ofte oppleves ikke skillet mellom de to grupperingene særlig stort til å begynne med. Etter hvert som lengden på oppholdet varer og de innsatte kjenner reglementet på kroppen, kan det oppstå et ønske om å motsette seg betjentrelasjonen slik Frank Allan påpeker:

Jeg husker en gang jeg hørte på radioen at de snakket om forholdene i Sverige og at det var et fiendeforhold mellom betjenter og innsatte. Jeg tenkte med meg selv at det går jo ikke an, det hørtes jo helt forferdelig ut. Det tenkte jeg da, at det ikke kunne bli slik der jeg satt. Så gikk det et eller to år så følte jeg det akkurat slik selv. Det har vært noe av det tyngste, det gjør det veldig tungt å være i fengsel når forholdene er slik. Selv om jeg aldri har vært i det kriminelle miljøet så føler jeg meg likevel veldig samstemt med de innsatte. Mye på grunn av det at vi har en felles fiende. Det blir slik fordi betjentene er en del av systemet som mange innsatte i fengsel blir motstander av. Til å begynne med var jeg veldig åpen med betjentene. Fordi at jeg opplevde at de brukte ting jeg sa til dem i mot meg, har jeg sluttet å snakke med dem. Ute i samfunnet kan det være det offentlige systemet som folk synes det er noe galt med. Her inne er det fengselssystemet. Selv om man har gjort veldig ulike ting for å komme hit og lever i veldig forskjellige grupper ute i samfunnet, er det veldig stor enighet her.

Frank Allans utsagn viser at de innsatte kan oppleve en holdningsendring under soningen. Betjenter går fra å være noen man kan relatere seg til, til å bli representanter for et system de innsatte forakter i økende grad. Flere innsatte presenterer holdninger som reflekterer en fiendskap mot betjentene. Dette kommer tydelig frem når de snakker om betjentene med andre innsatte. Uttalelser som ”De har ikke noe liv, derfor plager de oss”, eller ”De er tøffelhelter hjemme, derfor er de maktsyke her”, er ikke sjeldne innsatte i mellom. Betjenter blir også omtalt som tapere som ikke kom inn på politihøyskolen og endte opp som betjenter siden det er et lettere yrkesvalg⁶⁵. Flere innsatte foreslo at det var betjentene som burde være tema for denne avhandlingen siden de er ”veldig syke folk”⁶⁶.

⁶⁵ I realiteten var det over 7000 søkere til Fengselsskolen i 2010, få vil betegne inntaket som *lett*.

⁶⁶ Ben Crewe hevder at innsatte i britiske fengsel ser på betjenten som maktløse når det kommer til det de trenger mest hjelp med ”Officers were not seen as *embodying* the system and power so much as *implementing* it”(Crewe 2007:261). Enkelte gjengangere i Bergen fengsel delte samme syn som de britiske innsatte, like fullt var majoriteten av de innsatte klar på at betjentene i Bergen fengsel var de som satt med makten.

Til tross for dette ser mange innsatte humoristisk på relasjonen mellom betjenter og innsatte, særlig i forhold til aspiranter og ekstrabetjenter. Siden betjentene skal håndtere og overholde regelverket i fengselet, fremstår ekstrabetjenter og aspiranternes falmende atferd og glemsel som et morsomt element i hverdagen (se også Ugelvik 2010b). De urutinerte ekstrabetjentene og aspirantene⁶⁷ er lette offer for innsatte som vil more seg på andres bekostning. Da aspirant 2 glemte igjen uniformsluen i fellesarealet og Bernt tok den på seg samtidig som han parodierte betjentene, førte dette til mye latter fra både innsatte og betjenter. Flere innsatte forklarte at det var obligatorisk å ”trekke litt” i aspirantene mens de er ferske. Det virker som at det er viktig å ”oppdra” aspirantene mens de innsatte kan, siden man etter hvert mister påvirkningsmuligheten når aspiranter og ekstrabetjenter blir mer rutinet slik Frank Allan forklarer:

Man merker veldig stor forskjell på de første dagene og ukene deres på jobb, til at de har vært her i noen måneder. Da er man ikke lenger den vennlige og hyggelige betjenten. Det skjer et skifte, de har blitt kjent med oss og funnet ut at vi ikke er spennende. Da blir det at man kun hilser, er de skikkelig gretten sier de verken god morgen eller god natt. I alle fall i 99 % av tilfellene.

Likefullt klarer ikke innsatte å rive seg helt løs fra betjentene. Det er tross alt betjentene som har kontrollen innenfor murene. Betjentene bestemmer hva som skal skje til enhver tid, selv det man anser som en bagatell⁶⁸ utenfor murene kan fremstå som svært alvorlig innenfor fengselet. Et eksempel på dette er blant annet når de innsatte skal bake brød eller annet bakverk som krever gjær. Siden gjær kan bli brukt til å lage alkohol, noe man helst unngår i fengselet, får ikke innsatte ha gjær på boenheten. For å få tak i gjær må de innsatte ringe på vakten slik at en betjent kan bringe gjæren til boenheten. Denne prosessen kan medføre en del venting for de innsatte siden det ikke er sikkert at en betjent er ledig på det aktuelle tidspunktet. Når betjenten kommer til boenheten må den innsatte blande gjæren med de andre ingrediensene før betjenten forlater boenheten. For innsatte er dette ett av mange eksempler på hvordan man får en begrenset bevegelsesmulighet innenfor murene. Innsatte blir sosialisert inn i regler som kun eksisterer innenfor den totale institusjonen. Samtidig som innsatte

⁶⁷ I forhold til Goffmans (1967) påstand om at det er et asymmetrisk forhold mellom de i en overlegen posisjon og de som er i en underlegen posisjon vil være preget av at de i den underlegne posisjonen ikke kan gjengjelde en familiær tone, viser dette eksempelet at det er ulike nivå innenfor asymmetrien. Nettopp fordi at ekstrabetjenter og aspiranter også er i en underlegen situasjon i forhold til betjenter, kunne innsatte spøke med deres urutinerte atferd på en slik måte som også betjenter kunne le av.

⁶⁸ Se også Ragnar Kristoffersen (1986) *Bagatellenes tyranni – samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*.

tilpasser seg soningen blir de også avlært den kunnskap man må ha for å overleve utenfor fengselet.

Det er ikke alle betjenter som representerer alt som er negativt med *systemet*. Betjenter som er godt likt blir ofte fremhevet som en betjent som er utenfor gruppen med betjenter. En god betjent vil være en betjent som tar de innsatte på alvor og gjør det som han eller hun skal gjøre. En gang det var lufting satt jeg inne med noen betjenter og så på at de innsatte var ute i luftegården. Plutselig hørte jeg en summelyd i gangen, betjentene jeg satt med reagerte ikke nevneverdig og da jeg spurte betjentene hva den lyden var så responderte de med at det bare var de innsatte som snakket sammen gjennom vinduene. Da jeg spurte om de hadde lov til det, ristet den ene betjenten på skuldrene og sa at noe måtte de få lov til, betjentene kunne jo ikke kontrollere alt heller. Betjentene på denne avdelingen var godt likt fordi at de overholdt de reglene som virkelig gjaldt samtidig som de tillot innsatte å utføre subtile motstandsformer som å snakke gjennom vinduet til tross for at man satt isolert.

Flere innsatte påpekte at det ikke er et problem at betjenten snakker til dem på en hard måte dersom ting blir gjort, samtidig krever betjentene at de innsatte viser respekt ovenfor betjentene. Frank Allan forklarer at:

Vi er alle bare mennesker og det gjelder også betjentene selvfølgelig. Men en erfaring som holder stand er at betjenter, i kraft av sin stilling, er ufeilbare. De går ikke rundt og ber om unnskyldning dersom en innsatt blir krenket. De kan jo ikke vite om vi blir krenket eller ikke, men jeg føler det at selv om betjenter har gode intensjoner om å komme her og jobbe for de innsatte så trer de psykologiske reaksjonene inn når det kommer til det medmenneskelige samspillet. Det tror jeg er helt uavhengig av hvem man i utgangspunktet er. For eksempel så tror jeg det er vanskeligere for en betjent å hjelpe dersom man spør om hjelp på en krevende måte, i forhold til en ydmyk måte. Hvordan man snakker til hverandre spiller en veldig stor rolle. Det tror jeg de fleste vil erfare raskt. Vi er jo avhengig av hjelp hele tiden.

Likevel poengterer innsatte at man ikke kan stole på betjenter. Tommy Roger sier at:

Det øyeblikket du stoler på en betjent da har de gjort et stort kupp, da har du tapt. For det går ikke an, for de jobber her og er lojal mot det de gjør i jobben sin. De kan godt mene noe annet, men de gjør det instruksene sier. Selvfølgelig er det betjenter som er greiere og mer oppegående enn andre.

Tommy Roger peker på at man som innsatt er nødt til å verne om sine egne interesser, oftest går interessene ut på å gjøre soningen mest mulig komfortabel. Avstand fra betjentene kan bidra til at man glir gjennom soningen i motsetning til de innsatte som involverer seg for mye med betjentene, enten det gjelder positive eller negative relasjoner. I og med at man må forholde seg til betjenter på en eller annen måte, velger noen innsatte å ha et godt forhold til betjentene. For innsatte som sitter på de mest isolerte avdelingene er det særlig nødvendig med en positiv relasjon. Ofte er betjentene de eneste menneskene man ser i løpet av dagen, da er det viktig å ikke skyte seg selv i foten ved å inngå en negativ kommunikasjon og bli oppfattet som en vanskelig innsatt slik Marius viser til:

Jeg var så desperat etter kontakt med noen at jeg ringte på vekten hele tiden. De i vekten trodde jo at jeg var helt borte, men jeg lengtet etter å høre en annen stemme enn min egen. Når de gikk i gangen og jeg hørte at nøklene raslet så håpte jeg alltid at de skulle inn til meg, uansett hva det var.

En annen innsatt bekreftet også at isoleringen førte til at han var havnet i en situasjon hvor han lengtet etter å snakke med noen andre mennesker "selv om det bare er betjenter!". Relasjonen til betjentene kan altså bli brukt som en måte å håndtere følgene av soningen på. Til tross for det daglige spenningsforholdet mellom innsatt og betjent, fortalte betjenter meg at relasjonen mellom innsatte og betjenter er bedre i Bergen fengsel enn det som er tilfelle ved andre fengsler. Påstanden ble ofte bekreftet av de innsatte. I følge Marius er det "noe dritt" å sone uansett hvor du er, men enkelte steder gjør soningen litt greiere enn andre. Historier om maktmisbruk og narsissistiske betjenter stammet som regel fra andre fengsler, supplert med en betraktning om at Bergen fengsel representerte noe helt annet.

Å tenke nytt om samme gruppe mennesker, her betjenter, kan by på utfordringer for den innsatte fordi hatet får næring gjennom hverdagen i fengselet. Ofte drar innsatte en parallell mellom alle betjenter i alle norske fengsler. På mitt spørsmål om han hadde endret holdning til betjenter når han ble overført til Bergen fengsel, svarte Frank Allan at han fremdeles var

negativ til betjentene fordi holdningene hadde grodd fast i hans personlighet. Frank Allan viste også hans ambivalente forhold til betjenter når han videre poengterte at regimet i Bergen fengsel var fantastisk i forhold til det han hadde opplevd tidligere, samt at betjenter i Bergen var mye snillere.

Fra tid til annen oppstår det tilfeller hvor betjentene krysser over grensen av det som regnes som akseptabel atferd. Eksempelvis har det vært tilfeller hvor betjenten har innledet et romantisk forhold med en innsatt. I de to spesifikke tilfellene jeg fikk vite om, var det ekstrabetjenter som deltok i forholdene, et faktum betjentene vektla. Distinksjonen mellom betjent og ekstrabetjent blir ekstra tydelig i slike tilfeller fordi ekstrabetjentene i motsetning til betjentene ikke er skolert i å håndtere de ulike situasjonene som kan oppstå. Aspirant 3 fortalte meg at man må legge følelser til side når man er på jobb som betjent, ellers kan det få alvorlige konsekvenser: ”Dersom det er noen som har det vanskelig hjemme, er det nok av innsatte som har tid og mulighet til å gi den omsorgen som en kanskje trenger, det ødelegger for alle andre som tar yrket seriøst.” I det ene tilfellet hvor en innsatt innledet et forhold med en ekstrabetjent oppnådde den innsatte goder som han ellers ikke kunne ha tilgang til i fengselet. Når betjentene, på oppfordring av meg, snakket om denne episoden kom det frem at de alle var skuffet over at ekstrabetjenten ikke klarte å skille mellom arbeid og privatliv. Makten betjentene har over innsatte ble for en kort stund snudd om slik at den innsatte fikk makt over ekstrabetjenten. Et slikt brudd med normen er i aller høyeste grad ’a matter out of place’⁶⁹.

Innsattes relasjon til andre ansatte

I kapittel 2 viste jeg at også andre yrkesgrupper har sitt virke i fengselet. Selv om arbeidsoppgavene er ulike og det kun er betjenter som bruker uniform⁷⁰, må de andre yrkesgruppene også forholde seg til reglementet i fengselet. I henhold til innsattes relasjoner i fengselet er det dermed interessant å se hvordan innsatte forholder seg til de andre yrkesgruppene. En verksbetjent⁷¹ fortalte meg at det faktum at det er en liten forskjell i verksbetjenter og betjentes uniform, utgjør en markant forskjell i innsattes holdninger.

⁶⁹ Mary Douglas bruker begrepet for å beskrive forurensende atferd. Se også *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (1984:36.37),

⁷⁰ Se bak i fengselsordlisten for en utførlig forklaring på differensieringen i uniformen betjentene bruker.

⁷¹ En verksbetjent sysselsetter de innsatte med arbeid det er behov for på avdelingen enten det er maling, vasking, rydding, luking av ugress eller annet.

Selvsagt bidrar også det fysiske arbeidet verksbetjenten og de innsatte utfører sammen til at de innsatte danner en annen type relasjon med verksbetjenten enn med betjentene:

Vi får en annen tone enn hva de innsatte får med betjentene. Det er helt sant det, mange av dem snakker med meg om ting de ellers ikke vil fortelle betjenter. Det merker sikkert du også, at du får en annen kontakt med dem enn de som jobber her. Det er annerledes å gå i sivilt.

Jeg snakket også med andre ansatte i fengselet som daglig har kontakt med de innsatte. I tillegg til at de andre ansatte går i sivilt, er de også med på aktiviteter for innsatte inne og utenfor fengselet⁷². Da jeg spurte en ansatt om hans rolle i fengselet og om han fikk et nært forhold til de innsatte så svarte han at:

Vi får en annen relasjon fordi vi finner på ulike aktiviteter sammen også utenfor fengselet. Det at jeg ikke bruker uniform kan også hjelpe til at relasjonen ikke blir så formell.

Det er interessant å se at ansatte selv påpeker at betjentenes uniform er medvirkende årsak til at det er et stort skille mellom innsatte og betjenter. Går man i sivil vil man bli oppfattet annerledes enn dersom man er uniformert. Uniformens rolle ble også bemerket av flere innsatte. Helge André fortalte meg en episode når han var på fremstilling:

Jeg var på legevakten midt i byen. Betjentene hadde på en måte på seg sivilt tøy, men de hadde på seg buksen og skoene som de bruker her. Så kommer det en utlending med en unge i barnevognen og kjører forbi oss og ungen sier "Hei politi" til betjentene. Jeg bare ok, så sa jeg bare rett ut "Og dere går i sivilt!". Faren til ungen lo seg i hjel. Det er på en måte greit, men at en toåring merker det er litt surt. Da jeg dro på framstilling forrige gang så var de i helt sivilt, det var bedre.

Den visuelle uniformen symboliserer hierarkiet mellom de som dominerer og de som blir dominert. For innsatte representerer også uniformen alt som er galt med *systemet*. Da jeg

⁷² Blant annet kan de ta med seg innsatte på fremstilling slik at de kan reise på tur for å stå på ski, gå på fisketur eller dra på bowling.

spurte Tommy Roger om han mente det var en forskjell på de som arbeider som betjent i fengselet og de andre som arbeider der svarte han at:

Det er en veldig stor forskjell. Det er de [betjentene] som låser folk inne, det er klart at det gjør noe med hodet til den innsatte. Andre som arbeider her er mindre utsatt og ofte likt. De låser ikke folk inne, de plager ikke folk. Det er klart at frustrasjonen kan gå ut over hvem som helst på ett tidspunkt, men som regel er det relativt trygt for de som går i sivil.

Det er altså en forskjell i hvordan de innsatte forholder seg til betjenter og de andre yrkesgruppene i fengselet. Den forskjellige atferden viser at de innsatte kan bruke de ulike relasjonene for å få ulike behov dekket. Ettersom andre ansatte ikke håndhever de daglige rutinene, men heller finner på positive situasjoner som den innsatte kan delta på, vil de ha en positiv konnotasjon i motsetning til betjenter som i de aller fleste tilfeller ansees som negativt.

De der hjemme

Jeg nevnte innledningsvis at Clemmer hevder at relasjonsdannelsen i fengselet er et resultat av de forbindelsene en knyttet før en kom i fengselet (Clemmer 1958:1). Det er dermed viktig å se på hvordan innsatte forholder seg til venner og familie som er utenfor murene. I følge sosiologen Christine Lindquist (2000) har man tidligere antatt at sosiale relasjoner mellom innsatte og aktører utenfor fengselet vil være fordelaktig for den innsattes mentale helse. Lindquist hevder at dette er et falsum, tvert i mot vil nære sosiale relasjoner med familie, venner og ektefelle utenfor fengselet kunne føre til et høyere stressnivå blant innsatte. En årsak til at nære relasjoner med dem i samfunnet utenfor blir oppfattet som negativt er blant annet fordi en høy grad av interaksjon med familie og venner vil øke kontrasten mellom omverdenen og fengselet. Den konstante påminnelsen om hva en har forlatt kan forvolde store smerter for den enkelte innsatte. Konsekvensen kan være at den innsattes mentale helse forverres betraktelig i forhold til de innsatte som ikke har nære relasjoner utenfor murene (Lindquist 2000).

De innsatte i fengselet unngikk ofte tema som omhandlet venner og familie. Det var først på tomannshånd en innsatt brakte tema på banen. På forhånd antok jeg at det naturligvis var et behov for kontakt med dem der hjemme, men i flere tilfeller viste det seg at innsatte, i likhet

med Lindquists antagelser, foretrakk å holde seg adskilt fra de utenfor murene slik Marius forklarer:

Til å begynne med hadde jeg mye besøk av familie og venner, men ikke i senere tid. Det er lettere å ikke se dem. Jeg vet at de vil se om jeg har det bra, men verden går videre uten meg. Ene lillesøsteren min har fått type og barn, den andre lillesøsteren min var en liten jente når jeg ble satt inn sist. Nå er hun snart voksen. Jeg vet at hun gjerne vil se meg og se at jeg har det bra, men jeg må skubbe det bort. Jeg må konsentrere meg om soningen. Med kompiser ser man ofte det man går glipp av og det er heller ikke gøy. Dersom jeg vil snakke med familie og venner ringer jeg dem heller.

En samtale jeg hadde med Odd Sverre og Robert bekrefter at selv en telefonsamtale med nære relasjoner kan oppleves negativt:

Odd Sverre: "Jeg er langt hjemmefra og får ikke så mye besøk. Jeg kan jo ringe hjem ofte, men jeg vet ikke helt om det er så bra. Jeg ringer ofte til kjæresten min, men det er ikke alltid positivt".

Silje: "Er det ikke positivt på grunn av samtaleemne eller er det på grunn av at du snakker med henne?"

Odd Sverre: "Det føles bra når jeg snakker med henne, men etterpå er det ikke alltid så god følelse. Jeg vil ikke at hun skal ha det kjipt fordi at jeg er i fengsel og så savner jeg henne mer når jeg har snakket med henne".

Robert: "Jeg ringer heller ikke så mye hjem, det er litt vondt å tenke på at det er noe som skjer på utsiden. Jeg har ringt flere ganger og så er det plutselig midt i et vorspiel eller noe slikt. De har det kjempegøy, men det er ikke slik for meg. For jeg sitter igjen her uten mulighet til å gjøre som jeg vil. Det å vite hva man går glipp av gjør det vondt å ha kontakt med andre mennesker utenfra. Det føles godt først, men ikke bra etterpå".

Slik jeg viste til i kapittel 2 var det konsensus blant de utenlandske innsatte jeg snakket med om at fengslingen opplevdes spesielt tungt for dem. Problemet mange pekte på var at de var i et fremmed land med annen kultur, bare det å stole på betjenter var problematisk. Mange fryktet også å snakke med andre ansatte i fengselet, til og med advokaten ble møtt med skepsis. Fordi de var i ukjent terreng opplevde flere utenlandske innsatte at de ble mer paranoid enn utenfor fengselet. Et godt eksempel på dette var når Richard fortalte meg at han måtte være forsiktig med hva han sa fordi politiet hadde plassert ut overvåkningsutstyr i hele fengselet. På slutten av feltarbeidet fortalte både Christopher og Richard at de andre innsatte på deres boenhet⁷³ trodde at jeg var en spion for politiet. Som et resultat av dette ønsket de ikke å ha lange samtaler med meg fordi de fryktet å bli anklaget for å være en tyster og dermed i risiko for å bli utstøtt av de andre innsatte.

Språket var også et problem for innsatte som verken snakket norsk eller engelsk. Soningen føles verre når de innsatte ikke kan kommunisere med andre innsatte eller betjenter og heller ikke får besøk i fengselet. For innsatte i varetekt vil isoleringen oppleves som enda mer total når språkbarrieren gjør det umulig å kommunisere med betjentene. Å telefonere hjem er også vanskelig på grunn av fengselets reglement. På de fleste avdelingene har innsatte kun 20 minutters telefonering disponibelt i uken. Ingen telefonering skal forekomme uten at betjentene har mulighet til å overvåke samtalen. Dersom den innsatte har et annet morsmål enn norsk og engelsk er det problematisk siden betjentene ikke har mulighet til å overvåke samtalen. Det er likevel mulig for innsatte å søke om å få innvilget en morsmålstelefon. Dersom den innsatte har familie i flere land som ikke snakker norsk eller engelsk, ender de innsatte opp med å måtte velge mellom hvem som betyr mest for dem. For mange er dette et umulig valg slik Richard forklarer:

I don't wish to talk to them; I don't want to worry my mother. I would like them to visit me but that's impossible, the only alternative is to call them. But I can't call them directly because I have to talk my language and they will not allow me to do so in this prison. How can I talk to my mother in English when she doesn't understand the words? That is not right. I have a son who lives in Europe; he does not speak English or Norwegian. So I had to decide who's more important:

⁷³ I begge tilfellene bodde det bare afrikanske innsatte på boenhetene. Frykten for å bli spionert på ble ytterligere styrket av at en hvit norsk kvinne kom og snakket med en av dem.

my son or my mother. I've chosen my son, but it makes me feel sick. How can you choose something like that?

Selv om det er en stor andel innsatte som ikke ønsker kontakt med verden utenfor murene, er det flere som ikke har mulighet til å velge om de vil ha besøk eller ei. Et eksempel på dette er når innsatte blir idømt brev- og besøksforbud. Et annet eksempel er når innsatte soner i fengsel med lang avstand til hjemstedet. Behovet for kontakt med andre mennesker enn de som man ser hver dag er stort, særlig fremhevet innsatte at det var viktig å snakke med en person som de forhåpentligvis kunne stole på.

Visitorer: anomali eller venner for livet?

I Stortingsmeldingen 2008 slår regjeringen fast at det er politisk enighet om at det er viktig å samarbeide med frivillige organisasjoner dersom straffegjennomføringen og tilbakeføringen til samfunnet skal fungere optimalt (St.meld. nr. 37 2008:186-187). I følge Stortingsmelding 2008 kan en visitors besøk være med på å opprettholde den innsattes identitet og motvirke isolasjonsskader på en måte som kriminalomsorgen ikke kan. Visitorene har stor tillit innenfor fengselssystemet og får derfor mulighet til å kommunisere med innsatte som ellers ikke har mulighet til å kommunisere med andre enn de som er ansatt i fengselet, deriblant innsatte som sitter i varetekt med brev- og besøksforbud (St.meld. nr. 37 2008:169).

Fraværet av besøk fra de utenfor fengselet kan både være selvvalgt eller et resultat av lange avstander til familie og venner. Det kan også være tilfeller hvor den innsatte motvillig blir ekskludert fra nære relasjoner. Uansett årsak er besøkstematikken ett sårt emne slik Helge André forteller:

Jeg merker at jeg kan føle meg ensom noen ganger, selv om jeg får besøk av visitor. Jeg prøver å holde meg unna de som skryter av at de får besøk ofte, det blir litt slitsomt. Så vet jeg jo at det er flere som ikke får besøk i det hele tatt og da tenker jeg på dem også. Det er tre - fire som er veldig glad for at de får besøk og jeg har sagt til dem at det er noen som ikke får besøk i det hele tatt så de trenger ikke ta helt av. Jeg vet hvordan jeg føler meg. De som ikke får besøk i det hele tatt føler seg mest sannsynlig enda verre.

Visitoren kan være et substitutt for de nære relasjonene man har utenfor murene. Flere innsatte velger å få en visitor fordi de føler seg ensom i fengselet. Når jeg spurte innsatte i fengselet om hvorfor de ikke hadde visitor, responderte de fleste enten at de fikk besøk av andre, eller at de klarte seg med sine medinnsatte. Flere poengterte at visitoren var for dem som virkelig trengte det. Selv om det ikke ble sagt direkte, hentydet flere at det var de som var svake som hadde behov for visitor. De som klarte soningen selv trengte ikke den støtten.

Selv om etnisk norske innsatte også har visitor, var det størst behov for visitortjenesten blant de utenlandske innsatte. Når Stephan først ble fengslet kunne han ikke et ord norsk, ved hjelp av visitoren har han sakte lært seg språket og den norske kulturen. Stephan formidlet at han gjerne skulle hatt besøk av familien, men at det var for langt å reise. Stephan fortalte også om verdien av det å ha en visitor, som i følge han var uvurderlig:

Det er bra å ha en visitor. Mange har venner og familie som kan besøke dem. For meg som sitter lenge i lukket fengsel uten å få besøk er det bra å få besøk av en visitor som kommer utenfor. Det er bedre for meg å være her inne når jeg har en visitor. For meg er hun akkurat som et vanlig menneske i min familie. Når det er en vanskelig situasjon så spør jeg hvordan hun kan vise hvordan jeg skal oppføre meg og hva jeg skal gjøre. Det er godt å få besøk av en som viser omsorg og kan hjelpe meg.

For Richard som opplevde at nordmenn enten var rasister eller spioner, var det å ha en visitor noe han var ambivalent til. På den ene siden ønsket han å ha noen å prate med, på den andre siden kunne han ikke vite om visitoren overholdt taushetsplikten. I følge Richard var det mistanke om at visitorer rapporterte informasjonen videre til politiet. Derfor var han forsiktig med å gi for mye informasjon videre til visitoren siden: "only really innocent people do that since they hope the police will get the information". Uansett så Richard på det å ha en visitor som et positivt avbrekk i tilværelsen slik at han mentalt fikk være ute av fengselet i en time hver uke.

Flere andre innsatte fortalte også at de opplevde at et besøk av visitoren medførte en tilstand hvor de midlertidig var ute av fengselet. Frank Allan fortalte meg at han gledet seg til hver eneste gang han fikk besøk av en visitor fordi visitoren kunne hjelpe uansett. Siden visitoren

besøker den innsatte på cellen var det for en liten stund akkurat som han fikk en venn på besøk:

Det er jo noe av det mest fantastiske med å ha en visitor, for da kan man selv spandere kaffe og kake. Det blir som da man var ute i friheten og fikk noen på besøk. Det oppleves som et mer naturlig besøk enn når man får besøk av familie og venner på besøksrommet, siden man ikke har satt sitt personlige preg på besøksrommet. Det blir veldig anonymt så de får ikke sett hvordan du egentlig har det. På cellen setter man jo sitt preg og det kan man vise frem⁷⁴. I løpet av besøket kan man glemme at man er i fengsel og late som man er hjemme.

Selv om Frank Allan satte pris på besøket fra visitoren kan et besøk også by på utfordringer. Visitorens besøk er som en gaveutveksling i antropologen Marcel Mauss (2007) forstand. Innsatte som mottar besøket vil være i en posisjon hvor de skylder visitorene noe og er dermed bundet i en resiprositetsrelasjon. Frank Allan og andre innsatte løser situasjonen ved å by på kaffe og kake under besøket, noen innsatte fortalte meg at de forsøkte å oppføre seg så godt som mulig fordi de ga tilbake til visitoren på den måten. Andre valgte å lage mat sammen med visitoren under besøket.

Når innsatte velger å gjengjelde en gave eller tjeneste kan visitorene oppfatte det som problematisk. En av grunnene til det er blant annet at man kan forvente å finne en asymmetrisk relasjon mellom de som er i en overlegen og underlegen posisjon siden de som er i en underlegen posisjon ikke kan gjengjelde det familiære som de i overlegen posisjon uttrykker (Goffman 1956:481). Mens noen visitorer syns synd på de innsatte som gir av det lille de har, føler andre at det er et asymmetrisk forhold mellom dem og de innsatte som medfører at innsatte bare skal være mottakere av godene. Flere visitorer påpekte at de selv syns de burde ha med noe til den innsatte til tross for fengselets regel om å ikke ta med noe. Dersom visitorene har med seg noe til de innsatte kan de innsatte oppleve dette på to ulike måter. På den ene siden kan det oppleves som problematisk for den enkelte innsatte siden de

⁷⁴ Innsatte gjør altså cellen om til sin egen celle, slik kan en si at innsatte gjør motstand mot fengselets konformitet. Selv om det er klare regler på hvordan cellen skal se ut og hvor møblene skal være plassert, vil innsatte fra tid til annen flytte rundt på pulter og senger. For betjentene er ikke dette bare et irritasjonsmoment, det er også et sikkerhetsspørsmål. Grunnen til at cellene skal være helt like er at dersom det eventuelt skulle oppstå en brann så vil betjentene være sikker på hvor alt skal være. Dersom innsatte har flyttet på møblene vil det være et ekstra faremoment. For innsatte betyr flyttingen av møblene at de på en enkel måte viser motstand mot fengselets reglement (se også Feldman 1991).

må gi dobbelt så mye tilbake. Generelt har innsatte få muligheter til å gi noe tilbake, dersom visitoren i tillegg tar med kake øker problemet i omfang for hvordan skal man klare å gi tilbake i det hele tatt dersom en i det minste ikke kan tilby besøket kaffemat? På den andre siden hevder noen innsatte at det skulle bare mangle at visitoren tok med seg sjokolade og lignende. I de tilfellene er visitortjenesten en mestringsstrategi⁷⁵. Visitorenes mulighet for å bli manipulert⁷⁶ av de innsatte var en problemstilling visitorene var klar over og søkte å forhindre. For å beskytte seg selv mot farene for manipulering er det viktig for visitorene å gi ut så lite informasjon om seg selv som mulig. Solveig, en av visitorene jeg intervjuet, fortalte at det kunne være vanskelig å unngå å bli for personlig når innsatte spurte henne om privatlivet:

Jeg sier at jeg ikke er her for å fortelle om meg selv. Jeg er her for å være her for deg, ikke for å dele av mitt liv. Da går det greit, men de spør jo alltid igjen. Du må tenke deg litt om, begynner du å fortelle er du plutselig ute på glattisen. Det beste er å fortelle minst mulig selv om det er litt kjipt, men det er jo ikke et vanlig vennskap. Det er jo ikke noen en kan ha kontakt med senere, sånn er det bare.⁷⁷

Muligheten for at en innsatt kommer til å utnytte visitoren er reell. Flere innsatte var klar over muligheten det innebar å ha en visitor. Selv om samtalen under nok også bærer preg av at de innsatte brukte humor og skulle tøffe seg litt, understreker den likevel flere innsattes syn på at visitorrelasjonen kan medføre ulike fordeler:

Mats: "Kan ikke du Silje hjelpe meg med å få en visitor? Jeg kunne tenke meg en blond jente, som er omtrent 25 år og lett å manipulere."

Espen: "Ja, det vil jeg også ha!"

Silje: "Det vet du at jeg ikke kan, presten skal jo hjelpe deg med det."

⁷⁵ Enkelte innsatte velger å bruke visitorer som en ren mestringsstrategi: ved å knytte en relasjon med en visitor kan man forsøke å få visitoren til å gjøre tjenester for en. Blant annet kan innsatte be visitoren om å ta med seg ting inn i fengselet som til å begynne med virker harmløst, men etter hvert kan tjenestene bli større. Til slutt kan det medføre at visitorene blir satt i en posisjon hvor de utfører en alvorlig handling. For å unngå dette har visitorene en streng regel på at de ikke skal ta noen ting inn eller ut av fengselet..

⁷⁶ Flere innsatte forsøker også å manipulere relasjonen mellom seg selv og betjentene. En aspirant jeg snakket med sa at alle opplever at innsatte forsøker å utnytte den gode tonen som den dynamiske sikkerheten fremmer. Aspirant 4: "Manipulering tror jeg vil skje uansett, men det er jo noe en er klar over. En må bare være klar på de tingene man kan og ikke kan gjøre".

⁷⁷ Solveig forsøkte også å beskytte seg selv i relasjon til innsatte. Som ugift kvinne valgte hun likevel å bruke en giftering på besøk i fengselet fordi hun ønsket å forhindre at innsatte kunne misforstå hennes interesse.

Mats: "Men da får jeg bare en gammel dame eller en eldre mann. Det gidder jeg ikke. Det må være en som er fin å se på."

Silje: "Du skal vel ikke se så mye på visitoren din, du skal vel prate med dem?"

Espen: "Det var ikke akkurat en samtale jeg så for meg."

Mats: "Nei, det er ikke det jeg i utgangspunktet vil heller. Dersom hun ikke er pen må det være noen jeg kan få til å gjøre ting for meg, skjønner?"

Mens visitorene er svært opptatt av å skille mellom det å være privat og personlig, er grensene uklare for innsatte. Selv om visitoren ikke utbroderer sitt privatliv oppfattes det ikke alltid negativt. Dog oppleves relasjonen kompleks fordi man på en side har en nær relasjon, men på en annen siden vet man svært lite om visitoren. Visitorer informerte meg om at de var verken terapeuter eller venner med de innsatte. De var der for de innsatte som en samtalepartner, men ikke noe mer⁷⁸. Når jeg spurte innsatte om hvordan de definerte forholdet til visitorene fikk jeg ofte som svar at de regnet visitoren som en venn, men at de samtidig ikke en gang visste hva visitoren deres het⁷⁹. Fordi alle relasjonene er individuelle kan det virke som det er vanskelig å definere forholdet mellom visitoren og den innsatte. Visitorene får ofte mye informasjon om de innsattes livsverden, men gir lite tilbake. Likevel kan det være vanskelig når en innsatt plutselig blir løslatt. Solveig påpekte at man tross alt har vært på besøk til vedkommende en gang i uken, kanskje over flere år. Da knytter man ofte bånd enten man vil eller ei.

Det interne hierarki

Goffman sier at et individs møte med andre individ vil føre til at man søker å skaffe seg informasjon om hverandre, slik at man vet hva man kan forvente av andre samt hvordan

⁷⁸ Reglene for visitorene stedfester at man ikke skal ha kontakt med de innsatte i etterkant av løslatelsen, men hva skjer dersom visitoren går over grensen? Det var kun ett tilfelle hvor en visitor fortalte meg at han krysset grensen for hva visitorene anså som akseptabelt. I sympati med den innsatte som snart skulle løslates ga han ut sin kontaktinformasjon slik at den innsatte kunne ta kontakt dersom det skulle oppstå et problem. Vedkommende ble kritisert for handlingen av de andre visitorene da det ble ansett som uprofesjonelt. Visitoren fortalte meg at han selvsagt angret i etterkant, men at han følte det var riktig der og da.

⁷⁹ Den unnvikende atferden er en bevisst sikkerhetsmessig taktikk fra visitortjenestene slik at visitoren skal unngå å bli plaget av de innsatte i etterkant av løslatelsen.

situasjonen kommer til å utarte seg (Goffman 1959). Foucault legger vekt på at straffen gjennom strafferammene og isolering er med på å klassifisere de innsatte (Foucault 2008:231). Klassifiseringsprinsippet er også gjeldende i Bergen fengsel. Dersom en kategoriseres som en risikofange vil fengselet plassere forbryteren på de mest isolerte avdelingene. Som et resultat av klassifiseringen vil en innsatt som blir oppfattet som ansvarlig og moralsk bedre enn andre innsatte, oppnå mer tillit og goder enn andre innsatte. Loven fungerer likevel som et generaliserende prinsipp: alle innsatte skal ha like celler, alle skal ha tilgang til den samme maten, alle skal ha mulighet til å gå på skole eller arbeide og dermed få lønn, alle skal også ha samme mulighet til å oppnå goder og rettigheter. En kan si at de innsatte kan oppfattes som en gruppe som er forent mot betjentene og *systemet*. Til tross for solidariteten innad i gruppen og en felles front mot makthaverne, vil de innsatte gjennom dommen bli klassifisert i forhold til forbrytelsen. Dommen er dermed medvirkende til de andre innsattes holdninger og avgjør hvor man plasseres i fengselets hierarki.

I følge sosiologen Richard Jenkins er all menneskelig kunnskap avhengig av en eller annen form for klassifisering. Identifisering, enten kollektiv eller individuell, er et resultat av sosial interaksjon og regnes dermed som sosial. Gjennom en vekting av likhet og ulikhet, identifiserer vi oss selv og andre i kategorier og grupper som bidrar til en systematisk forståelse av verden (Jenkins 2007). Blant de innsatte er ikke all kriminalitet akseptabel kriminalitet. Fordi kriminell handling blir klassifisert blir også de innsatte som har utført handlingene klassifisert av hverandre. Det er viktig å definere hva andre innsatte er, slik at en kan definere hva en selv ikke er. Absolutt nederst på den kriminelle rangstigen finner man sedelighetsdømte. Selv om mange sedelighetsdømte forsøker å skjule hva de sitter inne for, hevder andre innsatte at det ikke er mulig å holde det skjult. Likevel var det tilfeller hvor de innsatte opplevde at de ble bedratt av andre innsatte.

Historiene om sedelighetsdømte som forsøker å "lure" andre innsatte er mange, men hvorfor er det viktig å skjule at en har en sedelighetsdom? Jeg spurte Oddvar om hvordan han følte situasjonen i fengselet var for sedelighetsforbrytere som han selv. I følge Oddvar fører fordommer mot sedelighetsforbrytere til at enhver situasjon potensielt kan eskalere og bli en trussel, en må derfor ta ansvar og beskytte seg selv:

Jeg gikk aldri ut og luftet meg med de andre. Advokaten min sa at det gjør du bare ikke, det skjer ikke. Så jeg luftet meg for meg selv, en time i uken cirka. Jeg følte

meg helt alene og var ofte ensom. Betjentene sa at jeg måtte prøve å la være å bry meg om andres hets, men det var ikke så lett. Ofte snakket jeg bare med betjentene og advokaten min.

Sedelighetsforbrytere blir enten isolert bort fra andre innsatte av fengselet, eller tar et valg om å selvisolere seg. I Bergen fengsel var det enkelte tilfeller av selvisolering hvor sedelighetsdømte valgte å sitte mest mulig alene på en celle. Med tanke på hvordan hverdagen kan fortone seg for en for en seksualforbryter i fengselet er det kanskje ikke så merkelig at man velger å isolere seg selv som en måte å bedre soningstilværelsen. Frank Allan fortalte at han sonet med en innsatt som var sedelighetsforbryter. Hverdagen for den sedelighetsdømte var svært ubehagelig:

De var veldig ekle med han, han fikk ikke sitte med samme bord og spise med oss eller delta på noen ting. Han ble skikkelig mobbet. Det gikk flere uker og måneder mellom hver gang han var ute i luftegården altså. Han isolerte seg selv fordi han ble så mobbet. Da er det tungt å sitte fengslet. Det er jo ikke mors beste barn som er fengslet.

I følge Tommy Roger er det ikke bare de sedelighetsdømte handlinger som fremkaller sinne hos de andre innsatte:

Tenk at to personer slipper ut av fengselet samtidig og begge begår en ny kriminell handling. Den ene havner i slåsskamp og politiet kommer og tar vedkommende. Tilfeldigvis var den andre der også, men han driver på med ett barn på fire år. Han blir også tatt av politiet og de får den samme straffen. Han som har slåss blir sittende på A- vest i tre - fire måneder, blir flyttet til A- øst, så til B og da har det gått åtte - ni måneder. Han kommer ned til M, blir så flyttet til Øyen og til slutt har det gått tre år. Han som drev på med barnet sitter en dag på A- vest før han blir flyttet ned til M. Sitter ett år der før han blir løslatt. Det er to forskjellige verdener å sitte på A og M, det er dag og natt. At andre innsatte ikke liker måten systemet behandler seksualforbrytere på, det har jeg full forståelse for. En annen ting er det at betjenter nok også har hatt fordommer opp gjennom årene slik vi har. De går på kurs og utdanner seg til hvordan de skal forholde seg

til dem, men det får ikke vi. Vi kommer rett inn fra gaten og får beskjed om å leve med det. Det kan være litt tøft til tider, for enkelte av oss kan det være veldig tøft.

Fengselets behandling av sedelighetsdømte forsterker sedelighetsforbryternes status som et mål for innsattes aggresjon. Foruten seksualforbryternes lave status er det også et skille mellom de andre innsatte. Et nøkkelord her er kontroll. Seksualforbryterne har mistet kontroll over egen kropp og lyster og er dermed å regne som svake. Det å ha kontroll over seg selv er viktig, dersom man blir oppfattet som en som har mistet kontrollen på ett eller annet nivå vil en umiddelbart oppnå en lavere status i fengselets hierarki. Ugelvik (2010b) viser til at man i Oslo fengsel får en lavere status dersom man oppfattes som narkoman⁸⁰ nettopp fordi man mister kontroll over kroppen. Til tross for dette vil ikke alle som har narkotikarelaterte dommer i Bergen fengsel oppfattes som en med lav status, tvert i mot kan de innsatte med lange narkotikarelaterte dommer bli oppfattet som en med full kontroll over fengselets hverdag.

Ugelvik (2010b) hevder videre at de som blir regnet som tungtsonedede, det vil si innsatte som opplever soningen som ekstra tung, også har lav status. I Bergen fengsel vil innsatte som viser at de sliter bli regnet som svake innsatte som også har mistet kontrollen. Innsatte med fengselspsykose er et godt eksempel på noen som fullstendig har mistet kontrollen. I Bergen fengsel er det også et skille mellom de som soner lettere dommer i forhold til de som soner lange dommer. De med lange dommer er å regne som de mer erfarne og skikkelige innsatte i forhold til de nye og uerfarne innsatte.

Fangenes moralitet

Til tross for antagelser om at alle kriminelle innehar samme moral og verdisystem, markerer de innsatte at de ikke er en homogen gruppe. De innsattes verdisystem viser hva som er godkjent atferd kanskje enda bedre enn hva samfunnet utenfor markerer. En tyv er ikke bare en tyv, han har også verdier og normer som han følger. Innsatte som er gjengangere i fengselet fortalte meg at de syns det var helt tragisk at det var de som måtte beskytte de unge innsatte fra fengselets realitet. Faren for *prisonisering* er overhengende og meget reell for de unge nyinnsatte. For Tommy Roger som kjente systemet godt var dette en skam:

⁸⁰ Ugelvik bruker begrepet søppelnarkomane for å henvise til de som bli oppfatte som nederst på rangstigen i Oslo fengsel.

Jeg kjenner de som sitter på lange dommer her og han karen på 17 år som sitter på vår avdeling kommer ikke til å få en eneste kontakt herfra. Det er det ikke håp om en gang, men forholdene er jo tilrettelagt for det. Vi er i hvert fall fem stykker på denne avdelingen som hver av oss har over ti år på store narkotikasaker. Alle har forbindelser og forgreininger til utlandet. Om et halvt år kan han ha fem kontakter utenlands og 60- 70 kontakter her i Norge. Da trenger han kun finansiering og det er det minste problemet. Han kan gjøre hva han vil. Du kan tenke deg, det hadde blitt katastrofe. Jeg mener at det er sinnssykt å sette en 17-åring i en slik situasjon at det kunne blitt slik, for det kunne ha skjedd. Det er fullt mulig, jeg hadde aldri hatt en kontakt dersom jeg ikke hadde blitt satt inn på en liten drittdom.

Tommy Roger har altså tatt det ansvaret han mener fengselet ikke tar. Ved å nekte å gi den unge innsatte noen kontakter vil han forhindre at fengselet blir den forbryterskolen Clemmer (se s 8) hevder det er, men det er ikke fengselet som forhindrer utviklingen av en ny vaneforbryter, det er de innsattes egne verdisystem som sørger for at det ikke skjer.

Jeg nevnte innledningsvis at en gruppe innsatte fortalte meg at jeg ikke trengte å være redd fordi det ikke var noen seksualforbrytere tilstede. De samme innsatte forhørte seg samtidig med en betjent om hvem som satt nede på avdeling M. Betjenten som luktet luntet, svarte at det satt innsatte med ulik bakgrunn der. Da den ene innsatte ikke ga seg, men spurte om det ikke var slik at det var de med sedelighet som satt der, responderte betjenten med at det stemte at de satt der også. Den innsatte som fremdeles ikke hadde fått bekreftelsen han var ute etter, fortsatte med å spørre om hvilken side de med sedelighetsdom satt på. Betjenten svarte så at hun var usikker på det. Da reagerte den innsatte med sinne og utbrøt at ”Han jævelen lurte oss!”. Årsaken til utspørringen var at en innsatt de stolte på og tok inn i varmen, var blitt observert sammen med andre sedelighetsdømte på avdeling M. Konklusjonen var dermed at han også var sedelighetsforbryter. Bedraget ble ikke tatt vel i mot og den innsatte kunne bare vente seg til de møtte han neste gang.

En kategori innsatte som også mister all form for respekt er de innsatte som har tystet på noen andre. Slike innsatte vil ingen forholde seg til fordi de krysser grensen mellom *oss* som er de innsatte og *dem* som er en del av systemet. En som blir ansett som tyster vil dermed ha få

allierte i fengselet fordi de går i mot de innsattes verdier og reduserer dikotomien betjenter: innsatte.

Tilpasningsmønster og kategorisering

Jeg har tidligere gjort rede for progresjonsmodellen⁸¹: et privilegiesystem som fører til at fengselet oppnår større samarbeidsvilje hos innsatte som ellers ville stått i opposisjon til fengselsregimet. I følge Goffman fører privilegiesystemet til at de innsatte kan ta i bruk det han definerer som *sekundære tilpasningsformer*: en atferd som ikke direkte utfordrer personalet, men gjør det mulig for de innsatte å skaffe seg forbudte goder, eller skaffe seg lovlige goder ved å bruke forbudte midler. Bruk av en sekundær tilpasningsform medfører at den innsatte beviser at han fremdeles er sin egen herre og til en viss grad klarer å kontrollere hverdagen (Goffman 1967:46-48).

Fengselets umyndiggjøring kan ha en ydmykende effekt på innsatte. Slik Goffman ser det, fører ydmykelsen og privilegiesystemet til at den innsatte må tilpasse seg soningen fordi verden innenfor murene fremstår som annerledes enn utenfor murene. Den innsatte vil leve ut de ulike tilpasningsmønstrene alt etter som det passer den innsattes moralske karriere. Noe som betyr at de innsatte periodevis kan skifte mellom de ulike tilpasningsmønstrene (Goffman 1967:51). I følge Goffman er det fire ulike tilpasningsmønstre man kjenner igjen i ulike institusjoner som psykiatrisk sykehus og fengsel. De innsatte og ansatte i Bergen fengsel bruker ikke de samme kategoriene jeg skisserer under. Det er altså min analytiske tolkning av kategorier med innsatte man finner i Bergen fengsel jeg gjør rede for.

Kategori 1, Tilbaketrekking

Goffman viser til at en innsatt som bruker dette tilpasningsmønsteret vil trekke seg inn i seg selv og ignorere alle hendelser utenom det som står i umiddelbar nærhet av han, samtidig ser den innsatte hendelsene i et ulikt perspektiv enn andre som er tilstede. I følge Goffman er det ukjent om tilbaketrekkingen kan oppstå i varierende grad hos den enkelte innsatte eller om det oppleves som det samme nivået. Tilstanden man også omtaler som fengselspsykose, oppleves som en ugjenkallelig tilstand (Goffman 1967:51).

⁸¹ Progresjonsmodellen er tilsvarende det samme som Foucault kaller "Prinsippet om modulering av straffene" (Foucault 2008:231).

I Bergen fengsel er det flere tilfeller av innsatte med fengselspsykose⁸². Under feltarbeidet fortalte betjenter meg om en innsatt som det ”helt plutselig klikket for”. Vedkommende som tilsynelatende var preget av tvangstanker, gikk kontinuerlig frem og tilbake på cellen. Vandringen medførte store sår på fotbladet som jevnlig ble undersøkt av helsepersonell. I tillegg slo den innsatte av og på lysbryteren hver gang han passerte den.

Det er kun i sjeldne tilfeller en innsatt får innvilget en § 12 soning⁸³. For å bli overflyttet til psykiatrisk sykehus må den innsatte være svært psykisk syk. I tilfellet over var den innsatte ikke syk nok til å få § 12 soning, men ble av og til overflyttet til psykiatrisk sykehus for noen dager slik at han ble stabilisert så godt det lot seg gjøre. Den innsatte som tydelig har mistet kontroll over tilværelsen tilhører en av dem med lav status i fengselet slik jeg viste over. Til tross for den lave statusen kan en kanskje si at den psykotiske innsattes mentale flukt fra fengselet gagnar han i og med at han slipper å forholde seg til fengselets realitet. Andre innsatte som ikke er psykotiske, men fremdeles psykisk syk, er ikke fratatt alt handlingspotensial. De Certeau (1988) viser at selv om noen er uten ressurser til å bestemme situasjon kan det likevel finnes former for motstand (se også Scott 1987).

Kategori 2, Den uforsonlige holdning

I følge Goffman vil den innsatte bevisst utfordre institusjonen ved å åpenbart nekte å samarbeide med de ansatte. Resultatet er at den innsatte konstant kommuniserer en umedgjørighet til institusjonen og dets ansatte. Den innsatte som kan ha en høy individuell moral, vil fremstå som et problem for institusjonen som eventuelt vil ønske å knekke den innsatte⁸⁴. Fordi institusjonen aktivt søker å bryte ned den innsatte, vil den uforsonlige linje være en midlertidig fase enkelte innsatte går gjennom (Goffman 1967:51).

Jeg har tidligere vist til hvordan innsatte som ikke følger progresjonsmodellen opplever en konstant trussel om en reduksjon i goder og rettigheter. Dersom en innsatt velger å ta den uforsonlige holdning vil den innsatte oppleve at fengselet forsøker å endre den innsattes atferd til det bedre. Dersom en innsatt motsetter seg betjenter kan situasjonen eskalere slik vi så i

⁸² Den psykisk syke innsatte vil mest sannsynlig være på de to mest isolerte avdelingene fordi den innsatte trenger å skjermes fra andre innsatte. Som varetektsavdelinger er de to avdelingene også særlig utsatt for psykisk syke innsatte fordi innsatte som sitter i varetekt ofte opplever varetekten og isoleringen som en enorm påkjenning.

⁸³ Se bak i fengselsordlisten for en beskrivelse av § 12 soning.

⁸⁴ En slik institusjonell nedbrytning kan man i følge Goffman finne innenfor psykiatrien ved bruk av elektroshokk på umedgjørige pasienter (1967).

tilfellet med Frank Allan og hans opphold på sikkerhetscellen. Enkelte innsatte, som Frank Allan, vil sette seg i opposisjon til både betjenter og fengselsledelsen ved å nekte å kommunisere med dem. I Frank Allans tilfelle påklaget han vedtaket om bruk av tvang, da dette ikke førte frem valgte han å anmelde fengselsledelsen. Anmeldelsen førte til at fengselet forsøkte en forsoning gjennom å tilby Frank Allan goder som blant annet fremstilling som et slags plaster på såret. Når Frank Allan like standhaftig nektet å godta fengselets atferd ble situasjonen så uholdbar at det aktuelle fengselet valgte å overføre Frank Allan til Bergen fengsel. Selv om Frank Allan ble opplevd som en med uforsonlig holdning i et annet fengsel, tar han kun tidvis denne posisjonen i Bergen fengsel da han opplever at han blir rettferdig behandlet der.

På en avdeling opplevde jeg at en innsatt som tok en uforsonlig holdning også lot det gå utover andre innsatte på avdelingen. Særlig gikk det utover en ung førstegangs innsatt som var både fysisk og psykisk svakere enn den uforsonlige innsatte. Den uforsonliges innsattes hakking på den unge innsatte ble etter hvert intensivert noe som medførte at andre erfarne innsatte med høyere status indirekte ga uttrykk for at den uforsonlige innsattes holdning ikke var akseptabel⁸⁵.

Kategori 3, Kolonisering

Den koloniserende⁸⁶ innsatte opplever at han får dekket sine behov i fengselet. Oppholdet i fengselet medfører dermed ikke et radikalt brudd med samfunnet utenfor. Erfaringer fra samfunnet blir brukt som referansepunkt for å demonstrere hvor adekvat et liv på innsiden er. Fordi at den vanlige spenningen mellom utsiden og innsiden blir redusert vil den koloniserende innsatte forvrenge spenningsforholdet mellom de innsatte og de ansatte som er et av de gjenkjennende trekkene ved den totale institusjon (Goffman 1967:52).

Den koloniserende innsatte er likevel ikke det samme som en *prisonisert* innsatt nettopp fordi den innsatte ikke tar en del av den generelle fangekulturen. Ved å skape seg et tilfredsstillende univers i fengselet som er annerledes enn andre innsattes oppfattelse av fengselet, vil den koloniserende innsatte ofte bli anklaget for å "føle seg hjemme" av andre innsatte. De

⁸⁵ I fengselet finner man også mennesker som ikke har noe å tape på ta en uforsonlig holdning. I utgangspunktet har de ikke en sjanse til å gå en dag før full tid, ikke mulighet til permisjon eller fremstilling, ofte har de heller ikke mulighet til å bli flyttet til en avdeling med fellesskap. Innsatte som ikke har noe å tape kan være fare for andre mennesker fordi de ikke har noe å miste.

⁸⁶ Se også Crewes kategori 3, *detached compliance* (Crewes 2007:270).

koloniserende innsatte kan føle seg forpliktet til å benekte deres tilfredsstillelse med situasjonen ovenfor både innsatte og ansatte. Til tross for benektelsen vil den koloniserende innsatte ofte finne på noe som ødelegger for dem selv rett før løslatelse slik at de får et lengre opphold på institusjonen. De ansatte kan bli brydd av denne bruken av institusjonen, muligens fordi de føler at innsatsen de legger i å gjøre institusjonen levelig blir misbrukt (Goffman 1967:52).

Et godt eksempel på den koloniserende innsatte finner vi igjen hos mange sedelighetsforbrytere i Bergen fengsel. Slik Tommy Roger påpekte, går ikke sedelighetsforbryteren gjennom samme runddansen mellom avdelingene som de andre innsatte⁸⁷. I og med at sedelighetsdømte ikke får kjenne progresjonsmodellen på kroppen i lik grad som andre innsatte kan det føre til at prosessen med å utvikle en aggresjon mot betjenter ikke oppleves i like sterk grad hos enkelte sedelighetsdømte⁸⁸. Opphold i fengselet som oppleves som gøy og bra, er helt motsatt av det intensjonen med fengselet er. I løpet av feltarbeidet observerte jeg en episode hvor flere koloniserende innsatte på sedelighetsfløyen på avdeling M anklaget betjentene for å gjøre en dårlig jobb og kritiserte deres holdninger fordi betjentene ikke gikk ned på cellen til en innsatt som var dårlig i ryggen for å se om tilstanden hans var bra. Betjentene, som ikke har som arbeidsoppgave å opptre som sjukepleiere, mente at kritikken var urimelig. Dersom den aktuelle innsatte virkelig hadde smerter skulle han gitt beskjed selv. Betjente ble oppgitt over de innsattes holdninger og gjentok flere ganger at kritikken ikke var på sin plass. I følge betjentene forventet de innsatte for mye av dem og tok for stor plass i fengselet. Andre innsatte reagerer også når den koloniserende innsatte tar seg for godt til rette. I følge Tommy Roger er det vanskelig å sone sammen med en koloniserende innsatt:

Ting blir løst på to forskjellige måter. Gjør du en feil andre steder så får du merke det blant de innsatte, mens her løpes det til betjenter. Det er mer kjedelig. Pluss og minus over alt. Småting som kan løses internt blir ikke løst internt. Det gir

⁸⁷ En årsak til dette er at de sedelighetsdømte har en egen fløy på avdeling M som er tilegnet dem, sedelighetsdømte blir rekruttert nasjonalt og ankommer i enkelte tilfeller avdeling M rett fra eget hjem.

⁸⁸ For mange som har en sedelighetsdom er betjentene også de menneskene de føler de kan stole på i fengselet. Det at de tydelig viser at de ønsker nære relasjoner til betjentene kan medføre at andre innsatte tar avstand til dem. Frykten for at innsatte med nær relasjon til betjenter skal tyste er også stor, noe som videre kan medføre et større skille mellom de innsatte.

betjenter en viss sann... det blir som om der er mor og far, det gir dem enda mer makt og det er ikke noe kjekt.

Kategori 4, Omvendning

Goffman viser til at den omvendte innsatte ser ut til å ta over de ansattes syn på seg selv og prøver å spille ut en rolle som den perfekte innsatte⁸⁹. Mens den koloniserende innsatte utnytter de begrensede fasilitetene innenfor institusjonen og danner et så fritt samfunn for seg selv som overhodet mulig, vil den omvendte ha en mer disiplinert og moralsk holdning og vil presentere seg selv som en som alltid er til rådighet for de ansatte. Et eksempel på en slik omvendning fant man i følge Goffman i kinesiske fangeleirer hvor amerikanske krigsfanger ble omvendt til kommunismen (Goffman 1967:53).

En omvendt innsatt vil også ha en positiv holdning til betjentene, samtidig vil flere opptre som mentorer for andre innsatte. Et eksempel på hvordan den omvendte innsatte opptrer observerte jeg flere ganger på avdeling M, hvor det var to innsatte som tok på seg rollen som omvendte innsatte. Den ene innsatte som var andregenerasjons innvandrere, fungerte som en slags tolk for andre innsatte, både når det gjaldt språk og oppførsel. Den innsatte tok på seg ansvaret med å forklare hvilke regler som gjaldt innenfor fengselet og i det norske samfunnet. Både betjentene og de innsatte han hjalp satt pris på rollen han tok. Samtidig var ikke alle innsatte enig med den omvendte innsattes posisjon.

Ved flere anledninger opplevde jeg en stigende konflikt mellom en innsatt som tok en uforsonlig holdning og en omvendt innsatt. Den innsatte med en uforsonlig holdning anklaget den omvendte innsatte for å være *systemets* lakei og dermed var han også en som sviktet sine innsatte brødre. Den omvendte innsatte forsvarte seg med at han ønsket å gjøre det som var best for alle. Videre presiserte han at den innsatte med den uforsonlige holdningen kom til å bli flyttet bort fra avdeling M dersom han ikke sluttet med den uforsonlige holdningen. Den omvendte innsatte vil forsøke å vise både betjenter og innsatte at de kan stole på han og at han har et moralsk kompass som er mer velutviklet enn andre. Av den grunn er den omvendte innsatte ofte bedre likt enn den koloniserende innsatte.

⁸⁹ Denne kategorien samsvarer også med Crewes kategori *Committed compliance* hvor de innsatte plasserte seg på samme moralske kategori som fengselet og vil ofte forkynne at andre innsatte også må endre seg til det bedre (Crewe 2007:266).

Oppsummering

Innenfor fengselets interne hierarki er det få innsatte som har høy status, dog er det å være sedelighetsforbryter det absolutt lavmål, noe som er velkjent for alle innsatte. Ut fra status og ønske om å mestre soningstilværelsen kan vi se at de innsatte har ulike måter å tilpasse seg til soningen. Selv om det eksisterer fire kategorier i fengselet som tilsvarende Goffmans tilpasningsmønster er jeg også enig med Goffman (1967) om at den største kategorien innsatte er de som ikke tilhører noen av de nevnte kategoriene. Den største kategorien er de innsatte som ikke gjør noe ut av seg og bruker de ulike mestringsteknikkene de kommer over for å oppnå en tilfredsstillende soning.

Relasjonen innsatte knytter seg i mellom og med betjenter er interessant fordi en kan se hva de innsatte vektlegger i forbindelse med soningstilværelsen. Flere innsatte ønsker å ha minst mulig kontakt med de der hjemme nettopp fordi at nære relasjoner kan være med på å minne en på det man går glipp av i løpet av fengselsstraffen. For noen innsatte vil de nye relasjonene man danner i fengselet kunne erstatte de relasjonene man har på utsiden. For andre innsatte vil visitortjenesten kunne være et godt substitutt for relasjonene de savner. Jeg har hevdet at det er interessant å se på hvilket formål visitorrelasjonen har for den innsatte fordi det indikerer om de innsatte bruker relasjonen som en mestringstaktikk. En kan så spørre seg om det medfører riktighet å hevde at de innsatte bevisst bruker visitorene som en taktikk for å protestere? I enkelte tilfeller, som Frank Allans, vil jeg påstå at møtet med visitoren er en flukt fra fengselshverdagen og taktikk Frank Allan bruker for å gå i mot fengselets kontroll av innsattes mulighet til å utøve nære relasjoner. I andre tilfeller kan intensjonen bak det å ha en visitor være en annen mestringsstrategi: som å oppnå ulike goder gjennom visitorens besøk. Visitorene er selv klar over manipuleringsstrategien innsatte muligens utfører, regelen om at visitorer ikke får ta noe inn eller ut av fengselet bekrefter dette. Selv om resultatet ikke nødvendigvis blir slik en innsatt forventer, påpekte flere innsatte verdien av å snakke med en nøytral part. Slik vil visitortjenesten være et verktøy som letter soningstilværelsen.

I neste kapittel skal jeg ta for meg hvordan innsatte mestrer fengslingen og hvilke tanker de har om livet etter soningen. Stigma og skammen innsatte opplever, kan medføre at innsatte ikke klarer å være noe annet enn en kriminell, likevel er det ikke bare de kriminelle handlingene som er individets identitet.

4

Mestring

”Å sitte i varetekt var en uvirkelig, nifs, skremmende og en depresjonsaktig opplevelse. Så jeg havnet i en dyp depresjon. Ja, du får bare spørre så skal jeg svare”. Oddvar

I fengselet eksisterer det store ulikhet, særlig i forhold til hvem som har handlingsrom. Det interne hierarkiet er ikke statisk, men dynamisk i den forstand at fengselet er preget av en stadig forhandling og reforhandling om innsattes status (Bosworth og Carrabine 2001). I Bergen fengsel vil innsattes forhandling av handlingsrom være preget av både ens evne til å benytte seg av de mulighetene som fengselet tilrettelegger for og innsattes mulighet til å forvalte selvet og mestre situasjoner som tilsynelatende er uten mulighet for handling. Ved å benytte både taktikker og strategier (i de Certeaus forstand) er innsatte med på å konstruere sin egen hverdag. Innsatte opererer i *systemet* for å bedre sin hverdag, dersom en skal si at innsatte mestrer sin hverdag på en god måte, er dette avhengig av hvordan innsatte klarer å utnytte sjansene de får. Men det er ikke nødvendigvis den mest aggressive innsatte som mestrer hverdagen best, en passiv innsatt kan også gjøre motstand mot systemet. Ved å se på hvordan innsatte selv konstruerer sin historie og opplever hverdagen, får vi en økt forståelse for samlivet i fengselet og innsattes bruk av mer eller mindre subtile motstandsformer.

Narrativ som sosial mestring

Narrativ er også en mestringsform fordi man gjennom det å fortelle sin historie også tar kontroll over fortellingen. Hva er egentlig narrativ? Psykoterapeut Georgia Lepper viser til at narrativ har endret form fra å være en historisk og litterær sjanger til å bli ansett som et godt verktøy for forskere innenfor både psykologi og samfunnsvitenskap, særlig for sosiologer og sosialantropologer (Lepper 2000:99). Antropologene Ellinor Ochs og Lisa Capps hevder at narrativ omfavner en rekke sjangre som blant annet historier, fortellinger, noveller, dagbøker, brev, memoarer, sladder og spøker (Ochs og Capps 1996:19). I følge sosialantropologen John Christian Knudsen kan man se narrativ som: “A model in which the subject’s thematic description of events presented as a life history is considered with general processes of coping and adaption” (Knudsen 1990:122).

Samfunnsviteren Kirsten Danielsen (2001) viser til at det er en utbredt skepsis mot bruken av narrativ som data. Blant annet har både antropologene Fredrik Barth og Unni Wikan kritisert narrativenes gyldighet. Særlig kritiserte Wikan narrativ for å fokusere for mye på det som ble sagt slik at man ser bort fra det som *ikke* blir sagt⁹⁰. I følge Danielsen tar ikke kritikken høyde for den innsikten man kan oppnå gjennom et menneskes livshistorie, selv om det som er usagt⁹¹ også spiller en stor rolle. Gjennom livshistorien kan en se at samfunnsstrukturen nedfeller seg i individets livsløp (Danielsen 2001:271). Knudsen stiller også spørsmål om hvordan en skal håndtere det metodologiske problemet som oppstår når en skal tolke de elementene som utgjør en livshistorie. På den ene siden er det som blir presentert strategisk utvalgte levninger som man ikke kan være sikker på at faktisk har funnet sted, valideringen av narrativ er også vanskelig siden man ikke kan gå tilbake i tid. På den andre siden kan ikke informasjonen regelrett avfeies da det kan gi informanten et signal om at man ikke stoler på det informanten formidler. Noe som kan føre til at man ikke får tilgang til informasjon i det hele tatt (Knudsen 1990:122).

Narrativ kan uttrykkes på ulike måter. I følge Danielsen er et av kravene til at en livshistorie skal regnes som et narrativ, at det er en type jeg-fortelling hvor fortelleren forfatter seg selv. Et narrativ er altså ikke en fortelling om andre: det er selvet som er i hovedrollen (Danielsen 2001:273, Ochs og Capps 1996). Knudsen hevder at vietnamesiske flyktinger kognitivt konstruerer narrativ som en mestringsstrategi i møte med andre. En livshistorie: "is not a story of life but rather a conscious, or even unconscious strategy for self presentation, a legitimization of moves and counter- moves and projections for the future" (Knudsen 1990: 122). Innsatte vil også kunne bruke narrativ som en mestringsstrategi. I møte med andre vektlegger innsatte deler av narrativet ulikt i forhold til hvilken situasjon de er i. Under samtalene med meg valgte mange innsatte å fortelle en historie som de ikke fortalte sine medinnsatte.

Ochs og Capps hevder at man gjennom konstruksjon av narrativ prøver å løse uoverensstemmelsen mellom det som er forventet at et narrativ skal inneholde og det virkelige (Ochs og Capps 1996:27). Det Danielsen henviser til som det narrative filter -prosessen hvor livserfaringer blir omdannet til narrativ, utfordrer forskeren til å spørre seg om hvorfor noen

⁹⁰ Det å studere både det som blir sagt og det som ikke blir sagt er nettopp et insentiv for det sosialantropologiske feltarbeidet.

⁹¹ Dersom det er et dominant narrativ som overskygger de andre narrativene vil dette være en form for lingvistisk undertrykkelse (Ochs og Capps 1996:33).

historier blir fortalt mens andre blir utelatt (Danielsen 2001:272). Danielsen påpeker at narrativ er en jeg-fortelling og at det handler om viktige hendelsesøyeblikk som ofte innebærer brudd, kriser og vendepunkt i livet. For mange er det akkurat der historien begynner, særlig den maskuline historien starter med bruddet nettopp fordi mannen i en slik situasjon kanskje klarer å ta fatt i sitt eget liv (Danielsen 2001:277).

Fordi fortelleren bestemmer hvilken historie som blir fortalt er dette et område hvor de innsatte oppnår kontroll. Å bestemme hva en skal snakke om og når man skal gjøre det, kan dermed være med på å styrke de innsattes følelse av handlingsrom. Siden jeg som forsker i utgangspunktet ikke vet noe om hvilket lovbrudd de innsatte har utført og hvorfor de gjorde det, kan de innsatte muligens slippe seg mer løs og fortelle sitt narrativ uten frykt for at andre skal gripe inn og fortelle "sannheten". Danielsen hevder at nettopp dette *hvorfor* det ene eller andre hendte, vil ta stor plass i narrativene fordi fortelleren evaluerer hendelsesforløpene underveis (Danielsen 2010:276). Fokuset på hvorfor noe hendte knytter fortiden og fremtiden sammen. Narrativ er betydningsfullt fordi en person forteller et personlig narrativ om fortiden for å forstå og håndtere den nåværende situasjonen. Slik kan en si at narrativ også har en terapeutisk rolle (Ochs og Capps 1996:25, Jackson 2002).

Følger man Knudsens modell kan man si at de innsattes narrativ er med på å skape en følelse av mestring, nettopp fordi de innsatte selv vektlegger valgene de har tatt. Ochs og Capps (1996:31) hevder at man gjennom delingen av et narrativ får en forståelse av det å være et menneske fordi man gjennom narrativ relaterer seg til andre mennesker i samfunnet. Et viktig punkt i henhold til de innsattes fortellinger er det asymmetriske narrativet⁹²: hvem har rett til å fortelle? Hvem eier sannheten? Ochs og Capps viser videre til at Foucault hevder at institusjoner gjennom organisering av de moralske narrativ definerer hvordan verden ser på blant annet kriminalitet og de kriminelle (Ochs og Capps 1996:33). Det er derfor viktig at de innsatte selv kan få retten til å fortelle sitt narrativ, uten at andre definerer hvem som skal fortelle og hva innholdet skal være.

⁹² I følge Ochs og Capps (1996) oppstår den narrative asymmetrien i forbindelse med fortellelsen retten. Danielsen viste også at middelklassekvinnene følte at de ikke hadde noe å fortelle i motsetning til middelklassemennene som gjerne delte sin historie. Danielsens eksempel viser hvordan enkelte klasser og kulturer er med på å skape et asymmetrisk narrativ.

En domfelts beretning

Feldman (1991) påpeker at man gjennom studie av agency kan se hvordan en universell dominans forekommer. Det er dermed viktig å se på hvordan de domfelte forholder seg til fengslingen fordi de gjennom soningen opplever et brudd med det livet man kjente til. For noen innsatte i Bergen fengsel er det nåværende oppholdet deres første møte med et fengsel. For andre er dette oppholdet bare ett av mange. Felles for alle innsatte er at de har en fortelling som handler om hvorfor de ble arrestert og slik kan en si at den maskuline historien bidrar til at innsatte kan fortelle sitt narrativ.

For innsatte som allerede har fått en dom er det vanskelig å hevde sin uskyld, allikevel er det enkelte innsatte som legger vekt på at man ikke har blitt hørt av andre når det gjelder skyldspørsmålet. Uansett om man er dømt eller sitter i varetekt er det frustrerende dersom andre ikke *tror* på en. I løpet av feltarbeidet intervjuet jeg Dagmar flere ganger. Hun er en utenlandsk innsatt i trettiårene som soner en dom for narkotikarelatert kriminalitet. Under intervjuene gjentok hun ofte at hun var uskyldig:

Jeg har fått en dom på seks år. Det kom som et sjokk på meg da jeg samarbeidet med politiet så godt jeg kunne. Jeg ga dem all informasjonen jeg visste. Jeg hadde aldri vært i Norge før og kom hit for å levere en pakke. Jeg visste ikke hva som var i pakken, jeg kan ikke skille heroin fra annen narkotika. Jeg er uskyldig og har aldri vært i fengsel før. Derfor var det veldig tungt for meg når jeg fikk dommen. Livet er tungt og vanskelig når ingen tror på meg. Jeg har fått helseproblemer av å sitte her i fengsel.

Helge André var opptatt av det at han i starten ikke oppfattet seg selv som skyldig. Den første perioden han satt i varetekt var en særdeles vanskelig tid da han ikke anså seg som en kriminell. Helst ville han at alle skulle forstå hvor feil det var å fengsle han og slippe han løs. Senere lærte han at det var han som tok feil:

Politiet kom og hanket meg inn og arresterte meg der jeg jobbet. Det var jo et sjokk for å si det mildt. Jeg trodde jo at jeg var uskyldig i to måneder, frem til dna-analysen kom. Det ble egentlig et stort sjokk for meg selv. For først så tenkte jeg liksom hallo, så kom dna-bevis og advokaten sa at det er jo det sikreste beviset de har. Og hva skulle jeg gjøre da liksom? Det var jo et forferdelig sjokk. Så

tenkte jeg at jeg får bare forsone meg med det som har skjedd og gå videre rett og slett.

Også de som sitter i varetekt er opptatt av å hevde sin uskyld. Ikke nok med at *systemet* holder de innsatte inne for noe de ikke har gjort, *systemet* begår selv et overtramp mot den uskyldige innsatte ved å ha en varetektspraksis som er kritisert internasjonalt. Ofte blir fengselets overtramp mot individet sentralt i narrativet. Et eksempel på hvordan fengselets makt blir fokus for narrativet kan en se i Arne Johans fortelling. Arne Johan er en mann i førtiårene som har blitt varetektsfengslet for en forbrytelse som potensielt kan medføre en lengre dom. Han var helt uenig i fengslingen og følte seg meget dårlig behandlet. I følge han var det ikke betjentene som var problemet, problemet var hele *systemets* funksjon, som holder uskyldige mennesker fengslet uten gyldig grunn:

Jeg sitter fremdeles i varetekt. Jeg er uskyldig her inne, jeg har ikke gjort alt de påstår at jeg har gjort, så jeg vet ikke jeg. Men nå har jeg vært over 500 dager i varetekt. Det er veldig tungt å sitte slik på denne måten. Det er heller ikke lov i følge menneskerettene. Det kan du skrive om.

For innsatte som forteller om sin situasjon gjelder det ofte å få frem hvorfor man endte opp med å handle som man gjorde og hva som førte til fengslingen. Tommy Roger er en av de innsatte med lang fangstid i fengselet, når han skulle fortelle meg om hvorfor han endte opp fengslet denne gangen, viste han tilbake til det faktum at han hadde vært fengslet før:

Jeg har vært fengslet før. Jeg vet ikke hvor mange ganger, jeg tør ikke regne. Jeg tror jeg passerer titallet i antall år effektiv soning. Men hvor mange dommer tør jeg ikke regne sammen. De kan ikke la være å sette meg inn for de tingene har jeg jo gjort, det er ikke dét. Men de kunne ha hjulpet oss annerledes, de burde sørge for at vi ikke kommer ut med full gjeld. Sånn at når vi kommer ut herfra så har vi skole, jobb, ett eller annet. Har du de tre tingene der så er 70 % av rehabiliteringen gjort. Du kan tenke deg selv når du har vært her i fem år så slipper du ut herfra med 800 000 kr i gjeld, uansett hva du begynner å jobbe med så har du like lite å rutte med som sosialtrygd. Hvorfor skal man da gå på jobb? Når man kan sitte hjemme og ikke gjøre noe for akkurat like mye. Den føler de fleste på når de da sitter hjemme og ikke gjør noen ting, så kommer de andre

tingene med fristelser og faenskap der en tenker på hvordan en kan få mer penger. Og hvordan får en mer penger? Jo, sånn, sånn og sånn. Så er man i gang igjen, så er det fult kaos. Det er sikkert og visst, man blir veldig svak.

Videre påpekte Tommy Roger at fengselet selv er en årsak til at mange innsatte blir fengslet flere ganger:

Det er en på 17 år her som sitter for det samme som jeg sitter for. Bare i mye, mye, mye mindre skala selvfølgelig. Når han kommer ut herfra om ett år så kan han ha ett enormt nettverk. Så kan du tenke deg hva han kommer inn for neste gang, 100 kg? 200 kg? Tenk deg en 17-åring som når han blir 19 år sitter og styrer 100 kg, tenk deg hvor mektig han blir. Ja, du snakker om en inntektskilde på 50-60 millioner kroner på to ukers arbeid. Prøv det du. Gi en 19-åring 50- 60 millioner kroner mellom hendene så skal du se hva som skjer. Hva tror du det første han kjøper seg er? Han kjøper våpen for å forsikre seg om at ingen skal ta mine ting, det blir det galskap av. Når de har mye penger liggende hjemme så må de jo beskytte dem. Det er jo ikke lovlige penger som de kan sette i banken. Hele ballen ruller og den ene blir verre enn den andre. Griskhet og paranoiditet fører til mye tull og gjerne tre livvakter i tillegg. Likevel setter de 17-åringene inn her, det er helt genialt. Det er så genialt av dem at jeg tror ikke de har peiling på hva de driver på med.

Fangens dilemma- et rollespill i fengselet

Når et individ interagerer med andre individ er det en tolags kommunikasjon: de uttrykk man gir og de uttrykk man avgir. Uttrykkene individene avgir er en del av den dramaturgiske modell⁹³ som Goffmann (1959) benytter for å vise hvordan en person presenterer seg selv i dagliglivet. Når en person interagerer med andre vil hans atferd bestemme den oppfatningen andre får av situasjonen. Det vil si at individets interaksjon med andre gir ett inntrykk av hvem han er, han definerer situasjonen. Situasjonsdefinisjonen, som er avhengig av både

⁹³Goffmans dramaturgiske modell har blitt kritisert fra flere hold. Blant annet har Goffman blitt anklaget for at han kun gir en kynisk forklaring på motivasjon uten å gi en forklaring på dannelsen av selvet, slik blir Goffmans aktører kun et hult skall (Jenkins 2007:68). Jenkins viser til at Goffmans fokus på regler og ritual ikke rommer mennesker habitus. Enhver handling er ikke en bevisst taktikk. I noen tilfeller kan vi verken handle bevisst eller følge vår habitus, da må en i følge Jenkins improvisere (Jenkins 2007:68).

konteksten situasjonen oppstår i og individets opptreden, kan arte seg slik at det skjer noe som bryter med definisjonen. Dersom et slikt brudd forekommer kan personen som har definert seg selv feilaktig bli skamfull og selve interaksjonen kan opphøre fordi at den blir så pinlig å håndtere for alle de tilstedeværende. Alle situasjonsdefinisjoner vil ha et moralsk innhold fordi personen som definerer situasjonen eksplisitt eller implisitt hevder at han er en bestemt person som fortjener å bli behandlet på en viss måte (Goffman 1992:19-20).

Mennesker har dermed et stort behov for å kontrollere det inntrykket av oss som andre sitter igjen med. Goffman skiller mellom de ulike fora som mennesker samhandler i, særlig forskjell er det i det han kaller *front stage* og *back stage*. Når en person agerer i front stage vil vedkommende være opptatt av å overholde de normer som er knyttet til en viss sømmelig atferd. Når en person entrer back stage vil vedkommende ofte oppføre seg på en måte som kan bryte med den karakteren som ble presentert i front stage. Det er i back stage en person kan slappe av og være seg selv (Goffman 1959).

For de innsatte i et fengsel vil det som Goffman kaller front stage være det område hvor den innsatte må interagere med andre mennesker, både betjenter og innsatte. Den kriminelle merkelappen fører til at man ofte må ta på seg et tøffere ytre enn den personen man egentlig er. Å vise følelser er et svakhetstegn som inviterer andre innsatte til å utnytte situasjonen. Å holde seg til de normene man har i front stage er særdeles viktig for de innsatte fordi det er en måte de tilpasser seg i hverdagen. Når det skjer et brudd med de kutymene som eksisterer i det offentlige rom, vil innsatte bli ille til mote på vegne av seg selv og den innsatte som har utført bruddet.

Jeg opplevde et eksempel på et brudd en dag jeg var nede på sedelighetsfløyen. På avdelingen med sedelighetsdømte er normen at man ikke skal snakke med de andre innsatte om hvilken forbrytelse man har utført. Det er flere grunner til dette, men særlig blir det fremhevet at man skal slippe å gjenoppleve hendelsene hver dag og at en skal slippe at andre dømmer en. Denne aktuelle dagen var det en ung nyinnsatt mann som var svært sjenerøs med skildringene og ga utførlige detaljer om hva han hadde gjort. Dette ble oppfattet negativt av flere grunner. Den ene grunnen var at han som umoden mann ikke klarte å overholde normen i fellesskapsområdet, en annen grunn var at det frembrakte negative følelser hos andre innsatte fordi de ble påminnet om årsaken til at de satt inne. Det at den unge innsatte satt og skrøt av det han ble dømt for, påminnet flere innsatte om den skammen og stigmatiseringen de kom til

å oppleve utenfor fengselet. Det vanligvis så overfylte fellesskapsområdet ble raskt tømt og til slutt satt bare jeg og den unge innsatte der.

Siden den nye innsatte ikke klarte å filtrere egne utsagn, utførte de andre innsatte denne filtreringen for han. Det er helt greit for de innsatte at en innsatt forteller om egen dom og handling til enten betjenter, psykologen, eller en plagsom forsker. Det som er problemet er at dersom dette ikke blir utført på tomannshånd, det vil si det som er de innsattes back stage, vil det føre til at de andre innsatte blir påvirket i front stage hvor man skal oppføre seg sømmelig. Ved å forlate fellesskapsområde som er front stage endret de innsatte området til å være back stage, slik kunne samtalen mellom meg og den innsatte forekomme uten at det påvirket de andre innsatte. I dette tilfelle laget ikke den innsatte en scene slik Goffman (1959) viser at en bevisst handling som fører til disharmoni frembringer. Den innsatte var ubevisst på hva hans handling førte til og det var nettopp det som gjorde de andre innsatte ille berørt.

Samtidig er ikke front stage og back stage statisk. Det er et relativt begrep som ikke kan benyttes som mal for alle relasjonene en finner i fengselet. Dersom to innsatte og en betjent oppholder seg på fellesområdet kan det være definert som en front stage, men dersom den ene innsatte forlater området slik at det kun er den ene innsatte og betjenten igjen, kan området bli definert som back stage. Faktisk kan det være slik at noen innsatte definerer en situasjon hvor de er alene med betjenten som back stage og en situasjon uten betjenter som front stage. Helge André tilbrakte for eksempel mest tid sammen med noen spesifikke betjenter og fortalte meg at det var når han snakket og gjorde håndarbeid sammen med de kvinnelige betjentene at han virkelig kunne slappe av. Dersom Helge André definerte en situasjon med betjentene som back stage ville den bli brutt dersom det kom inn en annen innsatt som ikke var definert inn i Helge Andrés back stage. Det førte til at Helge André måtte redefinere situasjonen slik at han ikke spilte ut en annen rolle enn det som situasjonen definerte.⁹⁴

Innsatte spiller altså ut sin kriminelle rolle under soningen. Selv om de ved enkelte tilfeller forsøker å vise at de er noe annet enn "bare" en kriminell er det kriminaliteten som la grunnlaget for soningen og det er slik de innsatte blir definert av hverandre. Å være kriminell

⁹⁴ Se også Harald Eidheims beskrivelse av hvordan samer bruker inntrykkskontroll for å forhindre etnisk stigma "When Ethnic Identity is a Social Stigma". I Fredrik Barth 1994, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*.

er altså en imperativ status⁹⁵ (Barth 1994a:17). Robert fortalte meg at besøk av barna var et stort dilemma fordi han i forbindelse med besøket opplevde en rollekonflikt. I det ene sekundet skulle han være en hardbarket kriminell som ikke tok i mot noe tull fra de andre og i det neste sekund skulle han være en forståelsesfull far. Farsrollen og den kriminelle rollen kom altså i konflikt med hverandre og det var ikke noe som kunne forberede Robert på denne rollekonflikten⁹⁶. For å håndtere den måtte han derfor improvisere fra gang til gang, utfallet hadde i følge han selv et varierende resultat. Siden han ikke ville at barna skulle oppfatte han som kriminell ønsket han heller ikke besøk av dem. På grunn av at den nåværende dommen var lengre enn tidligere dommer kunne han ikke lenger nekte barna å komme på besøk. Dermed måtte Robert håndtere improvisasjonen og det dilemmaet det medførte.

Et annet dilemma for innsatte er hvordan de skal forholde seg til forbrytelsen og straffen. Ut i fra den klassiske spillteorien *fangens dilemma* ser man hvordan ulike aktørers handlingsvalg kan føre til gevinst eller tap (Pedersen 2003:260). Fangenes dilemma går kort sagt ut på at dersom to forbrytere blir fengslet og anklaget for å gjøre en forbrytelse sammen, har de tiltalte ulike valg. De kan velge å tilstå eller nekte for alt. De to fangene har ikke mulighet til å snakke sammen for å avtale spillet. Dersom begge nekter blir begge sluppet fri siden hendelsen ikke kan bevises. Dersom en tilstår og den andre nekter, slipper den som tilstår fri som belønning for å angi den andre. Den som ikke tilstår vil bli idømt en lang straff. Tilstår begge vil begge bli idømt en straff. Fangens dilemma består av det faktum at det som er den beste handlingen for de begge er skjebnesvangert for den som utfører handlingen alene. Sikreste valget er derfor å tilstå, men dersom de tiltalte kunne samarbeidet ville det desidert beste valget vært å nekte (Pedersen 2003:260).

Fangens dilemma er ikke bare en teoretisk spillteori, i praksis opplever flere innsatte hvor vanskelig det er når skyld skal fordeles og hvordan fremtiden skal fortone seg. Tommy Roger var opptatt av at selv om han var skyldig så hadde han lengre dom enn det han skulle hatt. Til tross for det var han ikke bitter:

⁹⁵ "In other words, regarded as a status, ethnic identity is superordinate to most other statuses, and defines the permissible constellations of statuses, or social personalities, which an individual with that identity may assume. (...) it is imperative, in that it cannot be disregarded and temporarily set aside by other definitions of the situation" (Barth 1994:17).

⁹⁶ Se også Fredrik Barth for en parallell type konflikt. 1994. "Rolledilemmaer og far-sønn-dominans i slektskapssystemer i Midtøsten". I Manifestasjon og prosess.

I forhold til det som jeg er skyldig i, i denne saken så har jeg fått for streng straff. I forhold til det som jeg har vært skyldig i, i andre saker, så har jeg ikke fått for streng straff. Jeg er dømt for mer en det som er reelt, det er for det at jeg hadde to alternativer. Jeg kan tilstå for min egen del, men da setter jeg de andre i posisjon og da kartlegger jeg de andre. Da har ikke de lenger muligheten til å gjøre som de vil. Så da blir jeg nødt til å ikke å nevne noe og dermed så blir jeg dømt strengere. Dersom jeg hadde tilstått kunne det jo blitt en stor utfordring, men jeg kunne ikke ha gjort det uansett for jeg kan ikke sette ungene og familien i fare. Det går ikke, det kunne jo gått så langt at det kunne være folk som ble drept og det kan jeg ikke ha.

I følge fangens dilemma burde det å tilstå ikke være en fordel for Tommy Roger, tvert om skulle det å nekte føre til mindre straff dersom alle parter gjorde det. Men i realiteten følte Tommy Roger at en lengre fengselsstraff var en liten pris å betale for at familien hans skulle forbli trygge. Fangenes dilemma består i virkeligheten av å vekte egen og andres situasjon. Dersom en velger å sone noen år ekstra vet man at belastningen på de nære relasjoner er redusert i forhold til hvordan situasjonen kunne utartet seg ved en tilståelse.

Rehabilitering versus institusjonalisering

Jeg har tidligere vist til at Stortingsmeldingen fra 2008 stadfester at rehabiliteringen er en sentral del av fengselsstraffen. Rehabiliteringsideologien som preger de norske fengslene blir blant annet manifestert gjennom de innsattes sysselsetting og programvirksomhet. For å kunne bli rehabilitert er man nødt til å være ”ødelagt”. Når jeg spurte innsatte hva de trodde formålet med straffen var, fikk jeg i de aller fleste tilfellene svar som baserte seg på fengselets fokus på rehabilitering. I følge Goffman hevder ofte totale institusjoner at de er opptatt av rehabilitering:

With resetting the inmate's self-regulatory mechanisms so that after he leaves he will maintain the standards of the establishment if his own accord. (...) In fact, this claim of change is seldom realized, and, even when permanent alteration occurs, the changes are often not of the kind intended by the staff (Goffman 1990:71).

Det er altså opplest og vedtatt at man ønsker å rehabilitere de innsatte, men hvilke tanker har de innsatte om rehabilitering? Enkelte innsatte snakket ofte om at de håpet de ble rehabilitert, særlig de som tilhørte gruppen av sedelighetsdømte som deltok på program ytret dette håpet

for fremtiden. En kan stille spørsmål om de virkelig ønsket å bli rehabilitert eller om de gjentok de holdningene som var forventet av dem siden de deltar på en programvirksomhet som har et tydelig formulert mål om å rehabilitere den innsatte. Andre innsatte fortalte meg at dagens rehabiliteringsperspektiv var helt bak mål. Bernt, en innsatt i slutten av femtiårene, fortalte meg at han nå sonet sin 21 dom. Denne dommen kom antageligvis til å bli hans siste da han begynte å bli ganske lei soningen. Under en samtale med Bernt og Marius spurte jeg Bernt om han følte at fengselet var rehabiliterende:

Bernt: ” Nei, ikke i det hele tatt. Jeg sitter jo her enda. Det hadde kanskje vært mer rehabiliterende dersom fengselet var slik det var før. Dersom en hadde tatt bort tv og radio. Dersom en kun hadde seg selv inne på cellen og måtte gjøre fra seg i en bøtte som man tømte dagen etterpå, da hadde det kanskje vært mer rehabiliterende.”

Marius: ”Fengselet før og nå er forskjellig, men du [Bernt] har jo sonet både før og nå, og du har jo ikke blitt rehabilitert. Jeg tror det blir både lettere og vanskeligere for hver enkelt gang en soner. Når jeg kommer inn i fengselet så bruker jeg noen uker på å omstille meg til soningen, men etter det går det greit. Jeg har lært meg å sone, det er noe som en tilpasser seg til når en har sonet flere ganger. Jeg bruker også tid på å omstille meg når jeg kommer ut. Det er ganske slitsomt egentlig. Noen ganger slapper jeg mer av inne i fengselet enn utenfor. Da er du skadet da, det er det jeg er, institusjonsskadet.”

Bernt: ”Det er selvfølgelig en glede å bli løslatt, men da må en plutselig håndtere virkeligheten og det er ikke alltid en klarer. Særlig når en fokuserer på å sone når en soner, altså jeg velger å ikke tenke på verden der ute. Hadde jeg tenkt på verden der ute hver dag hadde jeg ikke klart meg her inne.”

Samtalen med Bernt og Marius viser at det er en hårfin grense mellom rehabilitering og institusjonalisering. Dersom den innsattes opphold varer lenge kan man få et tilfelle av det Goffman karakteriserer som ”dekulturalisering”, det vil si et tilfelle hvor den innsatte midlertidig er ute av stand til å håndtere enkelte elementer av dagliglivet på utsiden (Goffman 1990:13). Faren med dekuluralisering er at det kan medføre at de innsatte etter hvert også ser på seg selv som institusjonalisert. En dekuluralisering kan også medføre at den

institusjonaliserte innsatte inntar rollen som en koloniserende innsatt, selv om dette ikke er tilfelle for alle institusjonaliserte innsatte. Noen innsatte som opplever en dekulterisering kan innta en fiendtlig holdning til *systemet* nettopp fordi at de har blitt avhengig av det. Muligheten for å bli institusjonalisert er et tema flere innsatte bekymret seg for. Frykten var at man ble så avhengig av institusjonen at man ikke fungerte ute i samfunnet. I følge Tommy Roger er institusjonalisering et onde innsatte er i stor fare for å oppleve:

Jeg er spent på hvordan det vil bli for meg å bli løslatt denne gangen, om jeg i det hele tatt vil bli løslatt. Jeg har tenkt på det. Og da kommer man inn på dette her om man gjør en ny kriminell handling for å komme seg inn igjen. Jeg får inderlig ikke håpe det. Jeg vet om folk som har gjort ting for å komme inn igjen. Det er en skremmende tankegang. Når man føler at det er dette man kan og er vant med, da tror jeg man har et problem. Da blir du aldri kvitt kriminaliteten for da gjør en det jo med en gang en kommer ut, da vil en jo inn. Den er stygg og det er skummelt. Så det håper jeg ikke at jeg får oppleve.

I forrige kapittel viste jeg til den koloniserende innsatte som ofte forsøker å forhindre egen løslatelse slik at de kan få et lengre opphold i institusjonen. Ved å forsøke å forhindre løslatelsen eller begå et nytt lovbrudd slik at de kan bli fengslet igjen vil den koloniserende innsatte oppføre seg likt som en institusjonalisert innsatt. I følge Tommy Roger bruker man en tid å omstille seg til samfunnet utenfor, å omstille seg til soningen oppleves mer smertefritt. Goffman (1990) påpeker at selv om domfelte kort tid etter løslatelsen glemmer hvordan det var å være en innsatt med begrenset frihet og bevegelsesmønster, opplever de allikevel endringen fengslingen medfører på kroppen. Når en person har blitt domfelt har han samtidig fått en proaktiv status: "not only is his social position within the walls radically different from what it was outside but, as he comes to learn, if and when he gets out, his social position on the outside will never again be quite what it was prior to entrance" (Goffman 1990:72).

Mestring utenfor murene

Når den proaktive statusen fremstår som ufordelaktig, slik den gjør for domfelte, vil statusen føre til stigmatisering⁹⁷. Den innsatte vil da forsøke å skjule sin fortid og gi seg ut for å være

⁹⁷ Den proaktive statusen er i likhet med Barths begrep imperativ status, den identitetsmarkøren som overskygger alle andre definisjoner av selvet. Dersom det oppstår et brudd med den proaktive og den imperative statusen vil det dermed føre til stigmatisering.

den han var før soningsoppholdet (Goffman 1990:72). Den institusjonaliserte innsatte kan ofte grue seg til løslatelsen fordi de fungerer bedre inne i fengslet enn utenfor murene. De har lært seg hvordan man skal sone og samtidig blitt avlært de ferdighetene man trenger for å overleve ute i samfunnet. Goffman poengterer at løslatelsen som regel skjer akkurat når den innsatte har lært seg hvordan han skal håndtere livet på institusjonen og har oppnådd de privilegier som er viktige i institusjonen. Fra å være på topp i en verden som han endelig har lært å mestre vil han ved løslatelse være på bunnen i samfunnet utenfor (Goffman 1990:73). I følge Betjent 3 er institusjonaliseringen en problematikk som går igjen litt for ofte: ”Etter å ha vært her en stund slipper en etter hvert ut, men det er ikke sikkert at man har noe som venter på en der ute. Ofte ser vi at de samme personene kommer inn igjen så tidlig som neste helg. De har vært i fengsel så lenge og så ofte at de ikke fungerer ute i samfunnet, de har blitt institusjonalisert”.

Tommy Roger pekte på at problemet ikke var fengselet i seg selv, men man må tenke på hva som skjer både under og etter løslatelsen:

Før slapp en ikke ut dersom en ikke hadde jobb og plass å bo, nå slipper en ut med 200 kr i lommen uten noe å ta seg til. Det er ikke fengselets feil at det er slik, men hvem vil hjelpe en kriminell? Det er en vits hele greien. Dersom jeg fikk bestemme skulle det ikke komme en kjeft ut herfra før det var et skikkelig opplegg ute. Dersom en soner lange dommer så vil jo ting ha endret seg når en kommer ut, det kan være ganske overveldende. Fengselet blir da det som en kjenner mest til, det som er trygt. Det er det syke med det, noen ganger når jeg er ute så lengter jeg inn igjen. Inn til rutiner og noe å gjøre. Ute har jeg det samme som jeg hadde før jeg kom inn, samme miljø. Det må endres dersom det skal bli bedre. Jeg er eldre nå og det er vanskelig å endre seg, når en er ung så ønsker en ikke det. Det jeg mener er at for å bli ”rehabilitert” så må det mer enn bare fengselet til. Å ikke gjøre noe kriminelt her inne fungerer greit, men for å klare seg der ute så er det bare en måte mange kjenner til og da kommer en inn igjen bare uker etter at man ble løslatt.

I løpet av feltarbeidet var det flere betjenter som poengterte dette problemet. Man vil at de innsatte skal klare seg best mulig, men noen ganger blir fengselet den trygge havnen. Istedenfor å glede seg til å slippe ut planlegger en hva en skal gjøre for å komme inn igjen.

Under deltakende observasjon på en avdeling fikk jeg oppleve betjentenes reaksjon når de blir konfrontert med en institusjonalisert innsatt. Det var en mandag og betjentene hadde nettopp fått beskjed om at det kom en ny innsatt på avdelingen, det vil si at den innsatte ikke akkurat var ny på avdelingen da han var blitt løslatt fra den samme avdelingen rett før helgen. Vedkommende var altså borte fra fengselet fra fredag ettermiddag til mandag formiddag. Betjentene ristet på hodet og sa at han ikke var et unikt tilfelle selv om de som regel brukte litt lengre tid på å komme tilbake til fengselet. I dette tilfellet stod cellen til den innsatte fremdeles tom etter hans løslatelse. Betjentene fant da ut at han skulle få samme celle som sist, da var det jo nesten som han ikke hadde vært borte, noe som også var realiteten.

Da jeg snakket med den innsatte spurte jeg han om hvorfor han ble fengslet så fort. Han svarte at han var ute fra fengselet i mindre enn ett døgn før politiet hadde arrestert han for innbrudd. Det var helg og han ble løslatt uten en krone og uten plass å bo. I hans tilfelle var det verre å bli løslatt enn og fortsatt være fengslet, fordi han i følge seg selv ikke hadde noe valgmulighet. Han måtte begå et lovbrudd slik at han fikk penger. Det verste som kunne skje var at han ble fengslet, men det var også det beste. Den innsattes historie bekrefter Tommy Rogers påstand om at man kan hjelpe så mye man vil inne i fengselet, men dersom man ikke har et hjelpeapparat utenfor vil man fort ende opp i fengselet igjen.

Betjent 4 fortalte meg det han kalte en tragisk historie om en innsatt som i følge han var preget av å være institusjonalisert. Vedkommende hadde gjennom flere år sonet en dom akkurat rundt juletider. Det var omtrent blitt en tradisjon at den innsatte hjalp til med å pynte til jul. Ett år ble ikke vedkommende fengslet til julaften, men bare noen dager etter kom vedkommende inn på avdelingen og beklaget for at han var borte under julefeiringen. Han hadde rett og slett blitt arrestert for sent. For langtidssonende innsatte er fengselets rutiner det trygge. Selv om det er et stort skille mellom de innsatte og betjentene er det mange som anser fengselet som det nærmeste de kommer et hjem. De arbeidende og andre innsatte blir familien. Hvorfor det er slik er vanskelig å svare på, men som Robert fortalte endret samfunnet utenfor syn på en person så fort en person fikk en dom. Det å bli kriminell fører til stigmatisering som igjen gjør det vanskelig å forholde seg til samfunnet slik man gjorde før fengslingen.

Stigmatiseringens følger

I et hvert møte med ett annet menneske tilegner vi den fremmede egenskaper som skal samsvare med den kategorien av mennesker vi har plassert vedkommende i. Dersom den fremmede ikke innehar de egenskaper som forventes vil den fremmede oppleves som en person som er redusert fra et helt alminnelig menneske til et fordervet og nedvurdert menneske. Å bli stemplet slik innebærer et stigma (Goffman 1986:3). I følge Goffman er det tre ulike typer stigma: fysiske avvik, en svekket karakter som resultat av blant annet mentale lidelser og fengsling, samt etnisk og religiøs stigma. Den stigmatiserte personen avviker fra det som blir ansett som det *normale*. Goffman påpeker at avviket fra det normale fører til at: "By definition, of course, we believe the person with a stigma is not quite human. On this assumption we exercise varieties of discrimination, through which we effectively, if often unthinkingly, reduce his life chances" (Goffman 1986:5).

Sosiologen Per Solvang tar utgangspunkt i samfunnets perspektiv på funksjonshemmede for å beskrive hvordan vi definerer normalitet og avvik. I følge Solvang er et nøkkelpunkt i diskursen normalitet og avvik at en eliminerer det som er uønsket. Det har også vært en lang historie med et ønske om å reparere det som vi anser som defekt, gjennom rehabilitering (Solvang 2002:65-67). Videre hevder Solvang at avvik er en sosial definisjon: dersom noe skal regnes som et avvik må det defineres som avvik av noen som har samfunnsmessig autoritet på definisjonsprosesser. "Jo mer makt og innflytelse en person eller en gruppe har, desto større innflytelse har de altså på hva som defineres som avvik. Det ser vi for eksempel ut fra hva som blir ansett som kriminelt" (Solvang 2002:165).

Jenkins kritiserer Goffman fordi Goffmans tre ulike typer stigma har lite med hverandre å gjøre og etterlater en lite tilfredsstillende forklaring på hva stigmatisering egentlig er (Jenkins 2007:73). I følge Jenkins burde man i stedet sørge for å se på hvordan individene forholder seg til uoverensstemmelsen mellom: "their 'virtual social identity'-their appearance to others in interaction (often on the basis of superficial cues) - and the 'actual social identity' which closer inspection would reveal them to possess" (Jenkins 2007:73). Stigmaet oppstår når det er et gap mellom den virtuelle og den aktuelle sosiale identiteten⁹⁸.

⁹⁸ Jenkins poengterer også at Goffmans fokus på stigma har ført til at vi har fått en forståelse av hvordan andre bedømmer individet på basis av den offentlige identiteten. Andre mennesker observerer ikke bare individets identitet, de er aktivt med på å skape den gjennom kategorisering og måten de forholder seg til individet (Jenkins 2007:73).

Stigma oppleves også internt i fengselet. Til tross for et felles erfaringsgrunnlag hvor alle har begått en lovovertrødelse, har jeg vist at det er et internt hierarki i fengselet som kategoriserer de innsattes handlinger. Som følge av innsattes eget verdihierarki er sedelighetsforbryterne desidert nederst på rangstigen. Selv om de sedelighetsdømtes status blir forsterket inne i fengselet vet seksualforbryterne at holdningene inne i fengselet gjenspeiler samfunnets holdning til sedelighetsdømte. Tanken på fremtiden fortøner seg dermed ofte svært negativt for sedelighetsforbryteren slik Oddvar fortalte under et intervju:

Det er jo mange innsatte i fengselet som ikke snakker med oss som sitter her. Vi blir jo straffet flere ganger. Først med stigmatiseringen med å komme i fengselet. Så når vi er i fengsel så er vi jo ikke fri til å gjøre akkurat det som passer oss. Det er mange som ikke har noe arbeid etter at de er ferdig med å sone. Men skulle ønske det var slik at når jeg var ferdig med å sone så var jeg ferdig med saken, men det hjelper ikke når lokalavisen skriver om rettsaken og andre ikke lar deg glemme det. Når jeg har vært i fengsel så har jeg jo betalt tilbake for det jeg har gjort. Du hørte jo om (...), han fikk jo ikke sted å bo en gang!

Den innsatte Oddvar snakket om var en sedelighetsdømt innsatt som noen uker før løslatelse ringte rundt for å få leie en leilighet. I samtale med en utleier fikk han positiv tilbakemelding og klar indikasjon på at han kunne leie leiligheten. Det den innsatte ikke visste var at telefonnummeret til Bergen fengsel kom opp da han ringte til utleieren, da han skulle ringe tilbake for å få en endelig avklaring svarte utleieren med at han ikke ville leie til "slike folk som han". Nå kunne ikke utleieren vite hvilken avdeling den innsatte satt på så hans status som sedelighetsdømt var ikke sakens kjerne, det var det faktum at han var kriminell som utgjorde forskjellen. De innsatte jeg snakket med angående denne saken følte seg svært motløs når ikke engang en "vanlig" kriminell klarer seg etter løslatelse.

Antropologen Michael Jackson viser i boken *The politics of storytelling* (2002) til hvordan man finner flere eksempler på systematisk selvstigmatisering som resulterer i en følelse av mislykkethet og en manglende moralsk tilstrekkelighet. I sin forskning fant Jackson ut at tidligere soldaters opplevelse i krig fører til at de ofte klandrer seg selv for deres manglende evne på å være uovervinnelig i kamp. Også aboriginene som ble tatt bort fra sin biologiske familie for å vokse opp hos en hvit familie, oppfattet seg selv som ansvarlig for egen motgang (Jackson 2002:52). I de innsattes tilfelle handler det sjelden om selvstigmatisering, det er i

mitt materiale tydelig at de innsatte føler at stigmatiseringen kommer utenfra. Majoriteten av narrativene beskriver hvordan de innsatte konstant har en kamp mot det stigma de opplever andre påfører dem. Det kan tenkes at de innsattes aktive kamp mot andres stigmatisering er det som leder til få tilfeller med selvstigmatisering blant de innsatte.

Helge André fortalte meg at han var svært skeptisk til hvordan fengselet er med på å skape en sfære som de innsatte foretrekker i forhold til det å være ute i samfunnet. I følge Helge André var dette et følge av frykten for stigmatisering:

Første gangen jeg skulle på framstilling for å handle så nektet jeg å betale i kassen eller snakke med noen, jeg følte at alle så på meg. I byen så vet jeg jo det at folk ser på hverandre for de ser seg jo rundt, men de ser jo ikke på meg. Betjentene prøvde å roe meg ned med å si at ingen kjenner meg her i Bergen og at ingen kikket på meg. Så når jeg kom tilbake til fengselet så var jeg glad for å være tilbake i fengselet og at det var deilig at ingen kikket på meg. Det er ikke helt bra tror jeg.

Frykten for at andre skal stigmatisere en kan også være avgjørende for de innsattes valg om å fortelle meg hvilken ugjerning de har gjort. Foruten de som satt på sedelighet hvor det var åpenbart hvilket lovbrudd man var dømt for, var det svært få som fortalte meg årsaken til hvorfor de ble dømt. Samtidig som de kunne fortelle meg historier fra hele livet, utenom hendelsen som førte dem inn i den nåværende situasjonen. Flere visitorer jeg snakket med bekreftet at det var sjelden de innsatte fortalte dem hva som lå bak fengselsdommen, samtidig var det noen få som var svært åpen om ugjerningen sin. Jackson viser hvordan historiefortelling ofte blir utløst av en situasjon hvor en persons relasjon til samfunnet og mennesker i samfunnet endres slik at personens autonomi blir undergravet og handling blir en umulighet. Som et resultat av reduksjonen i autonomi spiller narrativ en sentral rolle i mestringen:

Storytelling is a coping strategy that involves making words stand for the world, and then, by manipulating them, changing one's *experience* of the world. By constructing, relating and sharing stories, people contrive to restore viability to their relationship with other (Jackson 2002:18).

Gjennom fortelling gjenoppretter de innsatte en del av autonomien som fengselet har tatt fra dem, deres handlingsevne reflekterer den bevisste utnyttning av de potensial som ligger i fengselets maktmekanismer.

Medias rolle

I forbindelse med den norske kriminalpolitikken så vi tydelig medias påvirkning på hvilken kriminalpolitikk som gjelder til enhver tid. Mathiesen (1995a) hevder at det i moderne massemedia ligger mye makt. Gudmund Hernes (1978:189) beskriver hvordan medias makt kommer til uttrykk gjennom *medievridding*: media velger selv det stoffet de ønsker å fokusere på. Hernes' synspunkt er i tråd med Engelstad (2005) uttalelser om at media: "opptrer som portvoktere som regulerer hvilken informasjon som spres, og på hvilken måte (Engelstad 2005: 135).

Medievriddingen er noe som opptok flere av de innsatte jeg har intervjuet. De ulike narrativene omhandlet ofte hvordan de innsatte opplevde at media hadde en betydning for hvordan deres personlige fengsling utartet seg. Jeg har tidligere vist til at Arne Johan var svært skeptisk til at han som en påstått uskyldig mann, har vært varetektsfengslet i over 500 døgn. I følge han var varetekten et resultat av medias overveldende interesse for saken hans. Begrunnelsen for hans påstand var at han var fengslet på en paragraf som tilsa at han måtte sitte i varetekt på grunn av et allmennpreventivt hensyn:

Siden min sak har blitt blåst sånn opp i media så ville det vært unaturlig for samfunnet at jeg skulle gått ute. Det er synd at jeg må være her slik at samfunnet ikke reagerer. Veldig mange som sitter i profilerte saker, da særlig sedelighetssaker, sitter på den paragrafen.

For andre var media blitt en direkte årsak til at de fryktet å bli stigmatisert av venner og familie. Så lenge man er i fengselet er det få som har hyppig kontakt med nære sosiale relasjoner. De perifere bekjente er det siste man ønsker å tenke på når man soner dommen, men ved løslatelse blir selv de perifere relasjonene betydningsfulle. Det er derfor mange innsatte har holdt fengslingen skjult for omverden fordi en frykter å bli dømt og utstøtt. Robert fortalte at han aldri kom til å ha et normalt forhold til det som ble ytret i media, nettopp fordi hans opplevelse av media var svært negativ. Han følte seg latterliggjort og

utnyttet, men det verste av alt var at han følte seg mindre verdt som menneske på grunn av medias håndtering av hans sak:

Når dette kom frem var det jo mange av mine venner som ikke visste noe i det hele tatt, men det sørget jo media for at de fikk kunnskap om. VG kontaktet alle mine 350 venner på Facebook for å få en uttalelse fra dem. Mange av dem visste ikke hva jeg hadde gjort og trengte ikke vite det heller, men media sørget jo for at det kom ut. De bruker også et sladdet bilde av meg gjentatte ganger, selv når det ikke er noen forbindelse til saken min. Jeg satt og spilte kort en dag og så tilfeldig opp på tv og der var det et sladdet bilde av meg som de har tatt fra Facebook siden min, alle kan jo se at det er meg. Jeg synes det er helt feil at de kan gjøre noe slikt. Ene offeret sa at hun ikke ønsket å møte på meg i hjembyen vår. Dagen etterpå var det en overskrift i avisen der det stod "Forsvinn fra (...)!". Jeg kan aldri vende tilbake nå etter at hele hjembyen min vet hvem jeg er og hva jeg har gjort. Jeg kan aldri bo der igjen. Jeg er jo skyldig i en forbrytelse, men når jeg har sonet dommen min så kan jeg fremdeles ikke flytte tilbake. Det har media sørget for.

Skammen innsatte bærer på

Innsatte selvstigmatiserer som sagt sjelden, men den smerten og det stigma de innsatte har påført nære relasjoner medfører ofte at innsatte skammer seg overfor sine omgivelser. For innsatte er det faktum at man har risikert alt en hadde før en ble fengslet en liten hyggelig tanke. Vanskeligst av alt er nok at man mister flere mellommenneskelige relasjoner både under og etter fengslingen. Etersom venner forsvinner og media befester innsattes posisjon som en anomali, er det problematisk å forestille seg at man noen gang skal kunne forholde seg til et annet menneske igjen. Det faktum at visitorene er et fremmed menneske som med viten og vilje går inn i fengselet for å besøke kriminelle, fremstår som uvirkelig for de fleste innsatte. Frank Allan fortalte i et intervju at visitorens besøk var til stor hjelp når det gjaldt hans håp for fremtiden. Frank Allan øynet muligheten for at han ikke kom til å bli stigmatisert av alle i samfunnet når han ble løslatt siden visitorene ikke stigmatiserte han:

Det er jo veldig omsorgsfulle personer som er visitorer. Veldig ordentlige personer som oftest som har en god moral. På en måte ser jeg veldig opp til dem fordi jeg synes de gjør en slik god ting, det er så fantastisk at dem bryr seg. Jeg ser

veldig opp til dem. Man glemmer ikke en visitor, det gjør man ikke. Det kommer man aldri til å gjøre.

Flere innsatte har poengtert at det verste med stigmatiseringen har vært at det har gått ut over familien deres. Ikke bare må de tåle at familiemedlem sitter fengslet, det er også andre komplikasjoner med fengslingen som allmennheten ikke tar hensyn til. Selv om Stortingsmelding 2008 stadfester at hovedformålet med fengselsstraff er frihetsberøvelse, resulterer fengslingen også i andre utilsiktede virkninger⁹⁹. For Oddvar var sjokket stort da han innså hva en fengselsstraff egentlig innebar for han og hans familie. Handlingen han utførte førte til store konsekvenser for hans nærmeste familie. Foruten det åpenbare offeret i saken, trakk han også frem at hans kones endrede status fra en aktet kone til å være en sedelighetsdømts hustru førte henne inn i en offerrolle. Hans kones status er et resultat av hans handlinger. Skammen var vanskelig å leve med for alle parter, men det var særlig vanskelig for Oddvar å innse at han var skyld i at hans kone også opplevde stigmatisering:

For å si det slik, har du gjort en ugjerning så blir du straffet på så mange måter. Først får du den juridiske dommen som er fengsel og den økonomiske erstatningen, så får du den sosiale dommen som er at du er blitt persona non grata og familien og venners dom som fører til at du mister venner og familie. Så kommer sivilt søksmål som er ruinerende. Så kommer det siste som at jeg nå er sosialklient. Dette visste jeg ikke om, tidligere var jeg pensjonist med 320 000 kr i året og nå er jeg sosialklient og pensjonen er borte. Konen har bare minstepensjon og klarer ikke å betale alle utgifter. Det høres så enkelt ut og si at nå har han fått sin dom og sonet og betalt en erstatning. Det er et mye større bilde, vi blir straffet på så mange flere måter. I forhold til min kone er jeg i en mye mer positiv situasjon som soner med andre som har gjort det samme, enn hva hun er. Her kan jeg være sosial og jeg har noen å snakke med. Hun er mye mer alene. Hun kan ta en telefon, men hun har ingen i nabolaget lenger. Dermed så er situasjonen mer gunstig for meg som er innefor murene enn hun som er utenfor. Det er et paradoks jeg må leve med.

⁹⁹ Espen Schaanning skriver i boken *Den tilsiktede smerten. En blindflekk i norsk kriminalpolitikk (2009)* at man ikke snakker om den tilsiktede smerten ved straffegjennomføringen. Straffen skal være en ondepåføring som kommer til uttrykk gjennom smertepåføring. Straffen skal være smertefull, selv om den norske kriminalpolitikken ikke er villig til å snakke om den tilsiktede smerten. Schaanning er dermed uenig at man kan kalle virkningene og smerten man opplever i fengselet som utilsiktet.

I følge Ochs og Capps vil narrativets forfatter evaluere hendelser ut fra norm, forventninger og potensial. Både det rasjonelle og moralske samt det estetiske, er viktig for forfatteren (Ochs og Capps 1996:30). I en situasjon hvor man daglig blir konfrontert med sine ugjerninger og den smerten man påfører andre kan bruken av narrativ også være en luksus som de innsatte kan bruke for å gjøre sitt ikke-kriminelle liv relevant. Til tross for innsattes proaktive og imperative status kan narrativ fungere som et verktøy for å vise medinnsatte andre identitetsmarkører ved en selv, slik at en kan gjøre motstand mot det dominerende narrativ som tilskriver den innsatte en identitet som kun en kriminell. Et godt eksempel på hvordan innsatte bruker narrativ for å vise flere sider av seg selv var når Arnfinn konsekvent omtalte cellen sin som lugaren. Hver eneste gang han gjorde det fikk han som respons at det het cellen og ikke lugaren. Det var alltid en eller annen innsatt som brøt inn og fortalte at de også omtalte cellen som lugaren siden de hadde vært til sjøs. Arnfinn forklarte så at han også hadde vært sjømann og at det var årsaken til at han omtalte cellen som lugar. Etter det fortsatte han og de andre innsatte med å snakke om livet på sjøen. Ved å bytte ut celle med lugar fikk den innsatte en inngang til å snakke om hvem han var før han ble en kriminell, slik beviste han at han var mer enn det fengselet definerte han som.

I løpet av feltarbeidet opplevde jeg at også sang kan bli brukt som et formidlingsredskap. Jeg var med en innsatt i kapellet i flere timer fordi han skulle spille gitar og piano. Ved hjelp av både egenkomponerte sanger og andre låter, uttrykket han viktige hendelser i sitt liv. Etter å ha spilt en sang relaterte han sangen til en spesifikk hendelse som kunne være både positiv og negativ. Gjennom sangen fikk han formidlet at han var noe annet enn en kriminell person. Han var artist, låtskriver, far og kjæreste. Alle de andre rollene var også en del av det å være Eskil, selv om man i utgangspunktet bare så den imperative statusen som kriminell.

Ved å snakke om fortiden og historiske hendelser knytter de innsatte bånd som går på tvers av fengselsoppholdet. De innsatte som ikke har mulighet til å delta i en slik mimring går glipp av den positive prosessen et narrativ kan medføre, men man kan ikke mimre på en god måte med alle innsatte. Ulik alder fører til at man ofte ikke kan relatere seg til andres fortid og dermed går man glipp av samholdet mellom innsatte. For Helge André opplevdes det å bli utestengt fra de medinnsattes mimring som en unødvendig påkjenning:

De holder på sånn hver eneste dag. Det må da gå an å snakke om andre ting enn hvordan det var når de var sjømenn eller hvordan det var når de var unge. De

fleste tingene de snakker om skjedde jo når jeg ikke var født en gang, hva skal jeg liksom gjøre når de bare snakker om det som jeg ikke vet noe om?

Tro kan flytte fjell: håp for fremtiden

The time is always right, to do what is right
Martin Luther King, Jr.

I løpet av feltarbeidet opplevde jeg at et stort antall innsatte benyttet seg av omvendelsesfortellingen for å formidle hvordan deres religiøse tro har ført til at de nå er bedre mennesker enn hva de var før fengslingen. Flere innsatte fortalte meg om hvordan de opplevde at deres religiøse overbevisning ble forsterket i fengselet. Selv om man kanskje ikke hadde vært religiøs før, så var man blitt det nå. Stephan fortalte at han først lærte om kristendommen når han kom til Norge. Han trodde at Gud og Jesus hjalp han gjennom soningen:

Dersom du tror så har du også et håp. Dersom jeg ikke har tro så er jeg ferdig. Å sitte i fengsel da [uten tro] er vanskelig for da har en ikke en fremtid. Dersom en har tro har en også et håp om en fremtid. Jeg tror at jeg har fått en ekstra sterk tro her i fengselet.

Det er en rekke ulike trosretninger i fengselet slik det også er i samfunnet utenfor. Under feltarbeidet fikk jeg høre flere historier fra betjenter som omhandlet religion. En betjent fortalte meg om en situasjon på kvinneboenheten hvor en kvinne kastet en forbannelse over en annen kvinne. Etniske norske betjenter som er vokst opp i det norske samfunnet har ikke redskapene for å kunne håndtere de ulike religiøse overbevisningene som de møter på i fengselet. For betjentene var det dermed vanskelig å ta en slik forbannelse seriøst siden det oppfattes som tull. For den aktuelle kvinnen var forbannelsen av svært alvorlig grad, hun var sint og redd fordi ingen forstod hva en slik forbannelse kunne gjøre. Til meg sa kvinnen at hun noen ganger skulle ønske hun var fengslet i hjemlandet i Afrika fordi hun ville bli tatt på alvor der: "It would be easier you know, now I can't trust anyone".

Muhammed, en innsatt som var komt så langt i soningen at han snart ble løslatt, fortalte meg at han skulle ønske at Bergen fengsel også hadde en imam som var der fast:

Jeg tror nok at de er redd for at en imam skal komme inn i fengselet. De er nok redd for at vi alle skal bli radikale og sprengte opp noe. Men det er mange imamer som er kule, som ikke oppfordrer til slik atferd. Dersom en slik imam kom inn hit så ville det ha hjulpet mange. Jeg skulle ønske at de kunne ansette en imam slik at vi hadde noen vi kunne prate med. Prestene som jobber her er flinke, men det er ikke det samme som å prate med en imam. Det er også kulturelle forskjeller som vi kunne ha diskutert med en imam. Hadde vi hatt en kul imam som kom her og hørte på det vi sa, som kunne hjelpe oss i vår situasjon, så tror jeg at mange ville hatt det bedre. Fengselet skal jo liksom være rehabiliterende, det hadde det vært i mye større grad dersom alle religioner kunne utøves og de innsatte ble tatt på alvor. Dersom en imam hadde komt hit så tror jeg flere ville levd som rettmessige muslimer. Dersom vi under bønn og samtale med imamen hadde blitt oppfordret til å ikke synde, men leve som gode muslimer, så tror jeg flere kunne ha endret måten de oppfører seg på. Det er dumt at vi ikke har samme mulighet som de kristne har her inne.

Det er altså ikke alle som føler at de kan utøve sin religion i Bergen fengsel, de som er kristne har flere valgmuligheter. Særlig er gudstjenesten et populært tiltak, selv om det ikke nødvendigvis har noe med religion å gjøre slik Richard fortalte meg:

I like to go to the church. The reason for that is not so much about the religion. After the priest has finished the service we can sit together and talk with other people than the ones in my bonnet. This means that I can talk to other people from my country. We also get cake and coffee after the service. It feels nice to be somewhere else.

For mange innsatte fremstår troen nettopp slik den gjør for Stephan. Troen blir noe en kan klamre seg til, et sted man kan henvende seg og få tilgivelse for de syndene man har gjort. Særlig er troen viktig for mange av de utenlandske innsatte i Bergen fengsel. Christopher fortalte meg at det å være kristen ga han håp for fremtiden:

I am very religious. I believe that Jesus have washed away our sins. I got the belief in the prison. The prison have not punished me, it has helped me in ways you cannot imagine. Prison is a place that saves people, back home they say it is

better to be in prison than being dead. God knows that I have been saved. When you are mentally balanced you have learned that the past is the past. That is what you learn as a Christian. We live for tomorrow, you have the opportunity to change and to be better. If you are dead you have no hope. So being in prison as a Christian can give you hope.

Som vi ser opplever mange utenlandske innsatte at de i møte med kristendommen finner et håp for fremtiden, en drøm om at deres synder ikke skal bety noe når de blir løslatt. Religion kan styrke troen på at en ikke blir møtt med stigmatisering fordi en er kriminell. Det å være kriminell er ikke det som definerer én, det er det å være kristen som gjør det. Også etniske norske innsatte opplever at de får en forsterket tro i fengselet. Oddvar fortalte meg at han alltid har hatt en barnetro, men som annet i livet har det vært litt svinger i veien. For Oddvar var det godt at både han og konen var troende:

Jeg har en kone som også er troende og har vist lysets vei og derfra henter vi vår styrke. For uten styrken gjennom bønn... Ja, jeg sier at jeg har hatt en på hver side, konen min på en side og troen på den andre. Det har fått meg gjennom denne tiden, for uten begge deler så tror jeg neppe jeg hadde sittet her i dag.

I likhet med Oddvar var også troen viktig når det gjaldt de relasjonene de omga seg med i fengselet. Oddvar fortalte at han ville komme med et forsiktig ønske om at den visitoren han fikk utdelt var kristen slik at de kunne lese bibelen sammen. Faktisk ville flere bytte ut visitoren dersom den ikke var religiøs fordi religion opptok så mye av deres liv innenfor murene. Når jeg spurte de innsatte om hvorfor religionene hadde fått så stor rolle forklarte flere at det var godt å tro på at man som menneske kan endre seg og at man vil slutte å være kriminell slik at en kan bli reintegrert i samfunnet som lovlydige borgere. For Frank Allan handlet troen om at man kan bli godkjent av andre på tross av de handlingene man har utført.

Religion kan altså være positivt dersom man har fått en fornyet tro inne i fengselet, men for flere innsatte som var aktivt religiøse før de ble fengslet kan fengslingen også ha en negativ effekt på troen slik Oddvar fortalte meg:

Det er dette med barmhjertige samaritaner, når det blir for nært så blir det for touchy. Det blir vanskelig. Jeg har ikke lov til å være skuffet, men det undrer meg

at i de kristne kretsene så er det slik at når synderen er midt i egne rekker så klarer de det ikke. Men å snakke om synderen som er i Nepal og sende misjonærer og penger dit klarer de. Nei, nå sa jeg det stygt. De fra menigheten ga meg ingenting. Jeg har ikke lov til å være skuffet, men skal jeg være 100 % ærlig så er det en skuffelse i det. Den skuffelsen er mer en stor undring. Dersom man tenker på det så gikk Jesus med syndere og spedalske. Jeg er alt det, men det takler de ikke fordi jeg er for nær.

Religionen kan være både positiv og negativ, men felles for de innsatte jeg snakket med var at religionen var et incentiv for å forsøke å leve som en bedre person. Den kristne verdensforståelsen hvor en som synder må gjøre opp for seg for så å få syndsforlatelse er ett parallelt begrep til det norske rettssystemet. Ved å følge de religiøse levereglene kan man håpe på at man ved å leve etter normen i samfunnet og gjøre det som blir ansett som riktig fører til at en igjen blir ansett som et fullverdig medlem i samfunnet istedenfor å være en anomali. Til tross for at Gud tilgir dem, er ikke samfunnet alltid like nådig. Religion kan være en måte de innsatte forsøker å unngå stigmatiseringen samt en trøst mot samfunnets dom, men et viktig punkt er også at mange er religiøse fordi at de har et behov for å tro på noe større, akkurat på samme måte som andre i samfunnet.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg vist at de innsatte oppnår kontroll over hvilken identitet de selv ønsker å formidle ved å selektivt fortelle sin egen historie. Hvilken rolle man inntar er avhengig av om man er *front stage* eller *back stage*, frykten for at den virtuelle og den aktive sosiale identiteten ikke skal samsvare bunner ut fra redselen for å bli stigmatisert. Dersom man på en og samme tid må utøve roller som ikke samsvarer med hverandre oppstår det et rolledilemma som man må forholde seg til gjennom improvisering.

Gjennom formidlingen av narrativ opplever innsatte at den dehumaniseringen de opplever gjennom fengslingen blir reversert. Narrativ kan altså føre til at de innsatte får en forståelse av hvordan det er å være et menneske. Narrativ vil også være positivt fordi en formidler at en består av andre element enn kun den imperative statusen. Slik kan en si at både Knudsens og Jacksons påstand om at narrativ kan bli brukt som en mestringsstrategi samsvarer med materialet i denne avhandlingen. Ved å formidle narrativ har innsatte skaffets seg handlingsrom og evne til å forvalte seg selv og sin identitet.

Mestring og motstand- en konklusjon

Tidligere fengselsforskning har også vært opptatt av innsattes forhold til fengselsstrukturen, blant annet har man funnet ut at innsatte kan blir *prisonisert* (Clemmer 1958, Sykes 1958, Galtung 1958, Mathiesen 1965). Samtidig har fengselsforskningen også vært preget av et historisk perspektiv som har tatt for seg hvordan en del av moderniseringens utvikling har ført til disiplinering av kropper gjennom frihetsberøvelse (Foucault 2008). Selv om dette er viktig forskning, har Rhodes (2001) påpekt at antropologisk forskning i fengsel mangler, og vil være bedre egnet til å kunne avsløre motsetninger og problemstillinger som kommer til uttrykk gjennom fengselets hverdagsliv. Denne antropologiske avhandlingen søker å gjøre akkurat dette. Formålet med avhandlingen har vært å gi et innblikk i hvordan livet i fengselet fortøner seg for de innsatte.

For å kunne favne om mest mulig av den informasjonen Bergen fengsel kunne gi, var jeg opptatt av å være på alle avdelingene i fengselet. Det har vært viktig med et vidt perspektiv nettopp fordi det har fanget opp den sosiale bredden i feltet. Samtidig ser jeg også verdien av å fokusere på en enkelt avdeling for å få en dypere innsikt i materien. For fremtidig forskning hadde det muligens vært mer gunstig og gått dypere inn i enkelte moment. Blant annet kunne det vært meget interessant og gått mer inn i den daglige relasjonen mellom de innsatte for og sett mer på sosial samhandling og relasjonsdannelse, enn hva jeg har gjort i denne avhandlingen. Gjennom mitt bidrag mener jeg likevel at fengselsforskningen har fått et etterlengtet antropologisk perspektiv ved å være med på å kaste lys over hvordan innsattes relaterer seg til makt og motstand i fengselet gjennom hverdagsmestringen. Andre viktige element har også vært å oppnå en innsikt i hvordan innsatte selv opplever soningen og den stigmatiseringen soningen medfører.

Fengselets dilemma

I løpet av feltarbeidet ble det tydelig at norske fengsler er opptatt av rehabilitering. Stortingsmelding 2008 viser at innsatte tilbys programvirksomhet for å kunne *mestre* et liv uten kriminalitet (St. meld. nr. 37 2008). Bergen fengsel har også et verdigrunnlag som tilsier en tro på at alle domfelte kan forandre sin adferd, og at endret måte å tenke på gir endret adferd. Frihetsberøvelsen er altså ikke en straff uten innhold, domfelte skal også forandres og endre atferd til det bedre. Men det å være inkapasitert samtidig som man skal endres, fungerer

ikke nødvendigvis like bra i praksis som det gjør i teorien. Gjennom å kontrollere all handling og interaksjon i fengselet fratrar fengselet de innsattes evne til å bestemme for seg selv. Gjennom å hindre innsatte i å selv utføre de mest enkle oppgaver er fengselet med på å umyndiggjøre de innsatte. Når innsatte ikke kan mestre det å selv bestemme når de skal stå opp eller hvordan dagen skal fremtøne seg er det vanskelig å forestille seg at de skal kunne gjøre noe som helst på egenhånd ute i samfunnet. Og det er nettopp det som er fengselets dilemma: ved å frata individets rettigheter til å mestre sin egen hverdag blir det også vanskelig å ha et fokus på innsattes økte mestring.

Hva innebærer det at rehabilitering har blitt fengselets overordnede formål? Regjeringen stiller med en tilbakeføringsgaranti som skal hjelpe lovbrøyteren tilbake i samfunnet samtidig som tiden tilbrakt i fengsel har det formålet å hjelpe lovbrøyteren til å bli en lovlydig borger. Fengselets programvirksomhet skal være et redskap for forbedring for alle innsatte, men jeg opplevde at det var et markant skille mellom hvor engasjerte innsatte var i programmene. Flere innsatte på rusmestringsprogrammet fortalte at de ikke hadde intensjon om å bli rusfri, de deltok halvhjertet på programmene fordi godene de ervervet seg gjennom deltakelse i programvirksomhet lettet soningen. Innsatte på seksualforbryterprogrammet var derimot svært sjenerøse med lovord om programmets egenskaper og uttrykte et håp om en fremtid som rehabilitert sedelighetsforbryter. Forskjellen var så påfallende at jeg ikke kan la være å stille spørsmål om de innsattes uttalelser gjenspeiler samfunnet og fengselets holdning til lovbrudd og situasjon. Statusen som rusmisbruker er tross alt ikke så lavt posisjonert som en sedelighetsforbryter. Det er mer legitimt for en rusmisbruker å si at han ikke vil bli rusfri, rusen kan til og med forstås som en flukt fra fengselshverdagen (se også Crewe 2009). Men hvor mange ganger har man hørt en sedelighetsforbryter si at han helst ikke ønsker å bli rehabilitert? Jeg argumenterer for at frykten for å bli møtt med sanksjoner, samt fengselets verdihierarki kan være en medvirkende årsak til at sedelighetsforbrytere lovpriser programvirksomheten.

Jeg vil hevde at dersom man skal kunne håndtere fengselets dilemma er det viktig å tilrettelegge for at innsatte også skal mestre det man anser som bagateller ute i samfunnet. Marius fortalte at han ikke trengte å tenke selv i fengselet og at det var vanskelig å omstille seg når han ble løslatt. Ved å forhindre mestring inne i fengselet forhindrer en også mestring utenfor fengselet, slik at innsatte ofte ikke føler at de har annet valg enn å begå nye lovbrudd for å komme tilbake til fengselet hvor de slipper å tenke. Dersom det er resultatet, har

fengselets rehabiliteringsstrategi feilet og institusjonalisert de innsatte istedenfor å rehabilitere dem.

Verdihierarki og fengselets formål

Denne avhandlingen demonstrerer hvordan narrativ kan dette være et forsøk på å gjøre gjeldende andre statuser enn den imperative kriminelle statusen. Ved å bruke andre ord eller andre begrep enn det som vanligvis blir brukt, kan innsatte ta avstand fra fengselet og dermed vise avstand til sin kriminelle identitet og vise at de er noe mer enn "bare" en kriminell. Videre hevder jeg at det å etablere seg som et individ med andre statuser også er avgjørende for å håndtere den stigmatiseringen man opplever både i og utenfor fengselet. Jeg har argumentert for at selv om mange i utgangspunktet oppfatter de kriminelle menneskene som sitter i fengsel som individ med manglende moralsk kompass, stemmer dette ikke. Innsatte reagerer kanskje til og med sterkere på enkelte moralske aspekt ved hendelser enn hva andre utenfor murene vil gjøre. På bakgrunn av dette vil jeg stille spørsmål ved fengselets håndtering av det interne verdihierarkiet, for eksempel i form av det vi kan kalle sedelighetsdømtes imperative status og den posisjonen de har i fengselsamfunnet. Samtidig speiler det interne verdihierarkiet også samfunnets verdier, men med en egen vri. Verdier som innebærer maskulinitet står høyt. Jeg har for eksempel påpekt at tungtsonede innsatte, narkomane og unge uerfarne innsatte ikke blir regnet som verdige innsatte. På grunn av handlingene sedelighetsdømte har utført blir de i alle fall ikke regnet som verdige menn og dermed heller ikke verdige innsatte.

Når innsatte fortalte meg at de egentlig bare hadde lyst til at de "pedoene" skulle tas, så var det også en reaksjon på det de anså som en urettferdig behandling. Selv om andre innsatte kunne forstå at innsatte med sedelighetsdommer måtte beskyttes, var de langt fra å forstå hvorfor beskyttelsen skulle skje på den desidert beste avdelingen i hele fengselet. For mange innsatte var det komplett uforståelig at innsatte som har utført det de anser som de verste forbrytelsene skal få de beste soningsvilkårene. Slik situasjonen er i fengselet i dag virker det som at det er vanskelig å finne en tilfredsstillende løsning som både beskytter sedelighetsdømte fra andre innsatte samt å forhindre at innsatte får enda et incentiv til å markere sin avsky mot sedelighetsdømte.

Dette aktualiserer igjen spørsmålet om hvor vidt fengsel egentlig virker. Dersom fengselet skal virke slik intensjonen er, enten ved å være allmennpreventivt og dermed avskrekkende

for andre enn forbryteren eller gjennom et individualpreventivt perspektiv hvor forbryteren selv skal bli avskrekket, burde fengselet for det første ikke ha lang soningskø og manglende kapasitet. Men kan man for det andre si at fengselet uansett virker etter forutsetningene? Den økende fengselsmassen og bygging av nye fengsel tyder på at det nok ikke gjør det slik man forventet at det skulle gjøre. Rhodes (2001) har også pekt på at fengsler kan bli sett som en egen industri. Mye av arbeidet innsatte i amerikanske fengsel utfører erstatter faktisk den tradisjonelle industrien nettopp fordi fengsler tilbyr billig arbeidskraft og nye marked for nye teknologier for opprettholdelse av lov og orden. Samtidig er det å bygge fengslene og driting av fengsler en del av industrien. Slik kan en se at ekspansjonen av fengsler og innsatte det siste århundre indirekte kan være et resultat av økonomiske interesser. Selv om norske fengsler også til en viss grad er selvforsynt med egen arbeidskraft er det ikke i lik grad som det Rhodes beskriver i USA.

Men dersom en ikke tar utgangspunkt i de økonomiske interesser som ligger bak, kan en så spørre hvorfor fengsel fremdeles er den primære avstraffelsen til tross for overveldende bevis for at det ikke fungerer. Mathiesen (1995b) hevder at den norske kriminalpolitikken er doxisk: en stiller ikke spørsmål ved den fordi en tar den for gitt. Dersom noen begår en kriminell handling skal vedkommende selvfølgelig i fengsel, for hva er alternativet? Er det ikke på tide at vi kommer ut av den doxiske oppfattelsen av hvordan fengselet skal fungere?

Det abstrakte hjertet

Slik jeg har påpekt fortalte Tommy Roger og andre innsatte at de tvilte på at betjentene var der for dem. Dersom en situasjon skulle oppstå ville nok ikke betjentene, i følge Tommy Roger, ofret noen ting som helst for de innsatte. Derfor vil heller ikke innsatte ofre noe for dem. Antagelser om at betjentene egentlig ikke bryr seg om de innsatte kan gjenspeile innsattes forståelse av den dynamiske sikkerheten. Ved å bringe mellommenneskelige relasjoner inn i sikkerhetsspørsmål samt inn i rehabiliteringen, konstruerer fengselet relasjoner som kan oppfattes som kunstige. Betjenter utøver altså omsorg innenfor gitte rammer, særlig blir det tydelig når en kan se hvordan relasjonen mellom innsatte og betjenter endrer seg i takt med økt *fellesskap*¹⁰⁰. Innsatte på avdeling M er for eksempel mye mer tilstede enn det betjentene på avdeling A-øst eller A-vest er. Samtidig er også visitortjenesten tilstede i fengselet som et bidrag for å minske soningsskader, men også visitorene gir omsorg innenfor

¹⁰⁰ Se også fengselsordlisten for beskrivelse av fellesskap.

en gitt ramme. Når domfelte løslates vil også relasjonen mellom innsatte og betjenter opphøre, det samme vil kontakten mellom innsatte og visitorer

Innsatte stiller seg spørsmål om hvorvidt relasjonene er 'gyldige' eller 'ekte' fordi "normale" menneskelige relasjoner blir oppfattet som ekte nettopp i den grad de ikke er begrenset på den måten. En kan dermed si at omsorg i byråkratisk form er vanskelig. For noen innsatte kommer det som et sjokk at betjentene ikke opptrer som sjukepleiere slik tilfellet med de koloniserende innsatte viste. Noe av det første jeg ble fortalt da jeg kom til Bergen fengsel var at selve fengselsbygningen fra luften så ut som et abstrakt hjerte, som symboliserer den vekten på rehabilitering og fangeomsorg som Bergen fengsel gjerne vil stå for. Men kanskje er det vi kan kalle den abstrakte kvaliteten ved hjertet like viktig å være klar over, i alle fall dersom målet er å forstå de innsattes vilkår.

Jeg mener at dersom fengselet skal fungere slik intensjonen opprinnelig var, så burde fengselet arbeide for å gjøre seg selv overflødig og ikke prisoniserer de innsatte. Fengsel burde ikke gjøre lovbrysterne ute av stand til å fungere i samfunnet, men heller bidra til å bringe den kriminelle på rett kjøl. Gjennom et fokus på hvordan de innsatte forstår og mestrer sin egen hverdag har jeg sett hvordan innsatte utvikler taktikker for å mestre det å sitte fengslet. Jeg har også observert at selv om innsatte kan bruke ulike taktikker og strategier, er dette i enkelte tilfeller ikke nok for å forhindre umyndiggjøring og institusjonalisering. Jeg har hevdet at de innsatte gjennom å lære seg normen i fengselet også avlærer seg de egenskapene man trenger for å fungere i samfunnet utenfor. Gjennom prosessen ved å bli en fange mister en også del av det å være et fullverdig medlem av samfunnet.

Fengselets paradoks er dermed at de gjennom rehabilitering også kan sørge for at de domfelte blir avhengig av fengselet. Hvordan en skal gå frem for at de innsatte skal fungere optimalt både innenfor fengselet og i samfunnet utenfor er en omfattende problemstilling. Jeg vil fremheve at man må sørge for at de innsatte ikke blir for umyndiggjort i fengselet slik at de ikke klarer å tenke selv. Med det mener jeg at de innsatte etter løslatelse også, med Robert en erfaren innsatts ord, må få "hodet *ut* av soningen".

Appendiks: Fengselsordliste

§ 12 Paragraf 12 er gjennomføring av fengselsstraff i en annen institusjon enn fengsel. Dersom det er til det er tungtveiende årsaker til at en domfelt ikke bør sone straffen i et fengsel, vil den innsatte få muligheten til å ha heldøgnsopphold på en annen institusjon som for eksempel psykiatrisk sykehus eller rusbehandlingsinstitusjon, jf. Straffegjennomføringslovens § 12.

2/3 Det har ofte vært en debatt rundt lengden på et fengselsår. Et fengselsår er like langt som et vanlig år, altså 12 måneder. Dersom en innsatt ønsker en prøveløslatelse før dommen er sonet i fulltid, kan den innsatte selv søke til fengselet de soner etter at 2/3, og minimum 60 dager, av straffen er sonet. Fengselet vil da gå gjennom fangens soningshistorikk og avgjøre om det er ønskelig å prøveløslate den innsatte. For utenlandske innsatte er det en regel som gjør det mulig for dem å søke om prøveløslatelse etter 7/12 av tiden er sonet.

Advokat For de innsatte er advokaten grunnlaget for mye glede og mye skuffelse. De innsatte er avhengig av at advokaten deres gjør en god jobb. I Bergen fengsel kan advokatene skape hodebry da det har oppstått en ukultur hvor advokatene tar med mat, godteri og røyk til sine klienter, dette er ikke lov i fengselet. Ved å ha med seg medbrakt vil den aktuelle advokaten også ha god mulighet til å anskaffe nye klienter som ser godene de andre innsatte får av den aktuelle advokaten. For betjentene i fengselet er dette et irritasjonsmoment da de innsatte på denne måten ikke nødvendigvis ender opp med den mest egnede advokaten.

Advokatbesøk Dersom den innsatte skal ha besøk av en advokat vil advokaten komme på avdelingen den innsatte soner på. Hver avdeling har små rom som er egnet for et møte mellom den innsatte og advokaten. Rommene kalles til daglig bare for advokatrom. Møtet mellom advokaten og den innsatte er av privat karakter og fengselet har ikke rett til å overhøre samtalen. Det samme gjelder når den innsatte snakker med advokaten på telefon.

- Aktivitetsplikt** Personer som har fått dom har aktivitetsplikt i norske fengsler. Det vil si at de enten skal gå på skole, arbeide i arbeidsdriften eller delta i programvirksomhet. Dette får de betalt for i form av dagpenger. Varetektsinnsatte har ikke aktivitetsplikt.
- Alarm** Enhver person som befinner seg innenfor fengselets område utenom innsatte eller innsattes besøk nede på besøksavdelingen, skal bære en overfallsalarm. Dersom det skulle oppstå en hendelse skal man utløse alarmen. Dersom alarmen går høres det over hele bygget og betjentene vil låse igjen celler og boenheter før de da løper til for å hjelpe til med alarmen. Alle alarmer er registrert på vedkommende som har alarmen. Samme prosedyre gjelder med brannalarm. Ettersom mange mennesker bruker overfallsalarm og den kan utløses dersom man har satt den i feil posisjon og lignende, er det oftest falske alarmer.
- Ansvarsgruppe** Under et ansvarsgruppemøte deltar den innsatte, kontaktbetjenten og andre representanter som andre etater, som for eksempel Nav. Formålet med møtet er å ta opp problemer den innsatte trenger hjelp med. Dette skal bidra til at den innsatte skal være bedre skodd for et liv uten kriminalitet.
- Arbeidsnekt** Domsinnsatte har aktivitetsplikt. Dersom disse innsatte nekter å bli aktivisert, vil de bli innelåst på cella og de vil ikke motta dagpenger.
- Aspirant** En aspirant er en person som tar utdanning i å bli en fengselsbetjent. Fengselsbetjentutdannelsen varer i to år med både skole og praksis. Utdannelsen er lønnet og populær med mange tusen søkere hvert år. Under feltarbeidet kom jeg ofte i kontakt med aspirant som hørte til det første Bergenskullet hvor aspirantene i tillegg til praksis i Bergen fengsel også hadde undervisning i Bergen. En kan se at en betjent er aspirant da de bare har en sort tøyhylse på skulderklaffen uten noen andre distinksjoner. De er også pålagt å bruke den offisielle uniformen med hodeplagg, hodeplagget blir sjelden brukt av de andre betjentene.

- Betjent** Med betjent mener man i dagligtale ekstrabetjenter, aspiranter og faste fengselsbetjenter. Dersom man henviser til en 1.betjent sier man førstebetjent, da dette innebærer mer enn det å være en betjent.
- Besøket** De innsatte på de ulike avdelingene har mulighet til å motta besøk på besøksrommene så lenge den innsatte ikke har brev- og besøksforbud. Hver enkelt avdeling har faste tider de innsatte kan motta besøk på og de innsatte må selv søke om besøkstillatelse for dem de ønsker besøk av.
- Blåse** Det å blåse på noe betyr det samme som å tyste, eller sladre. Begrepet blir brukt både av innsatte og betjenter. Det er viktig for de innsatte at andre ikke tror at de vil blåse på dem, dersom andre innsatte tror det kan det oppstå sammenstøt eller sosial utfrysning.
- BB** Varetektsinnsatte som er underlagt brev- og besøksforbud av retten, har ikke adgang til å motta besøk eller sende og motta postsendinger i fengslet. Hvis retten har besluttet brev og besøkskontroll, er det politiet som må kontrollere eventuelle besøk og den innsattes brevveksling.
- Celle** Cellen er det den innsatte kommer nærmest sitt private hjem. Mange innsatte kaller cellen for rommet og prøver å lage det hjemmekoselig så best de kan. I Bergen fengsel har de innsatte enkeltceller, men noen av cellene på varetektsavdelingene har mulighet for dublering. Alle cellene har også toalett og dusj. De innsatte har også (på de fleste avdelingene) nøkkel til egen celle slik at de kan låse cellen når de er borte på aktiviteter. Døren kan alltid åpnes av de med nøkkeltilgang i fengselet.
- Celleaksjon** Ved en celleaksjon vil en gruppe betjenter kle seg i opprørsutstyr som er vernesko, polstring på knær og albue, kevlarhansker (stikk- og skjæresikre hansker), hjelm med visir, skjold og køller. Gruppen med betjenter går inn i cellen og overmannen den innsatte. Det vil si at de tar den innsatte ut av cellen med makt. Celleaksjoner er ikke noe som ofte skjer i fengselet.

Cellesjekk	Betjentene sjekker at cellen er ren og ryddig. Dersom den ikke er det får den innsatte beskjed om å vaske og rydde før cellen blir sjekket igjen.
Dagpenger	Ved sysselsetting får de innsatte dagpenger som utgjør 57,50 kroner dagen. Dersom den innsatte er ganggutt vil den innsatte får større utbetaling.
Dom	For de innsatte er det en fordel å få en dom istedenfor å sitte i varetekt. For det første mener de fleste at det mentalt sett er bedre å vite lengden på soningen som de får ved en dom. For det andre kan de innsatte få tilgang til flere soningsgoder når de sitter på dom.
Dynamisk sikkerhet	Avhengig av hvilken avdeling en er på, vil betjentene ha egne områder som de har ansvar for. Dersom det er mulighet for det skal betjentene også spise middag sammen med de innsatte på det området en har ansvar for. Betjentene skal også delta i aktiviteter og vise at de er til stede.
Effekter	Innsatte har som regel med seg en del ting når de møter til soning. Dette blir kalt effekter. Avdelingene har restriksjoner på hvor mange personlige effekter den innsatte får oppbevare på cellen. De effektene som ikke får plass på cellen blir plassert på lageret, også kalt effekten.
Ekstrabetjent	En ekstrabetjent er en vikar i fengselet. Ekstrabetjenter har ikke gått fengselsskolen. En ekstrabetjent bruker samme uniform som de andre betjentene, men har ikke noe markering på skjorteklaffene.
Fange	En fange har blitt omtalt som en fange i lang tid, men ved utførelsen av en reform i kriminalomsorgen på 2000-tallet har man nå gått over til å bruke benevnelsen innsatt som den offisielle betegnelsen. I denne avhandlingen har fange blitt brukt når det gjelder det historiske perspektivet, når det handler om eget feltarbeid brukes innsatt konsekvent.
Fellesskap	Domfelte/innsatte har fellesskap med hverandre i fengselet på spesielle tidspunkter. Dette skjer på fellesskapsavdelinger og i bestemte

oppholdsrom. Personer med noen restriksjoner kan ikke delta i fellesskapet.

- Fengselsvesenet** Tidligere betegnelse for kriminalomsorgen.
- Forvaring** Forvaring er en særreaksjon som kan tas i bruk når det er begått en alvorlig forbrytelse og det er fare for gjentakelse. Fengselsstraff er som regel tidsbestemt, men med forvaring har man en minstetid og en lengstetid. Dersom man etter lengstetiden fremdeles anser den innsatte som farlig for samfunnet kan domstolen forlenge forvaringsstraffen. Forvaring kan bare idømmes tilregnelige lovbrøyttere.
- Fremstilling** Domfelte drar utenfor fengselet i følge med fengselsbetjenter. Fremstillingen kan gå til lege, tannlege, sosialkontor og lignende. Det kan også være sosial fremstilling til familie, kino og sosial trening. Ofte blir søknader om fremstilling avvist på grunn av manglende ressurser da to betjenter må følge en innsatt. Innsatte som sitter i varetekt må bli fremstilt av politiet.
- Frigang** Innsatte som har frigang kan forlate fengselet på dagtid for å gå på jobb eller skole.
- Førstebetjent** Førstebetjenten leder avdelingen. I Bergen fengsel er det som regel to førstebetjenter på avdelingene. Det er førstebetjenten som tar avgjørelse og leser posten til de innsatte. Førstebetjenter har en svart tøyhylse med en gullstjerne på skulderklaffen.
- Fritidsleder** Person som jobber med aktiviteter på fengselet utover innsattes arbeidstid. Planlegger og gjennomfører aktiviteter for innsatte i samarbeid med andre i eller utenfor fengselet.
- Ganggutt** På enhver avdeling er det en innsatt som er ganggutt. Ganggutten har blant annet ansvar for renhold av fellesareal. I tillegg til mer dagpenger får medfører også rollen som ganggutt at en tilbringer mye tid utenfor cellen. På varetektsavdelingene er det da flere som ønsker å være ganggutt enn andre avdelinger. Den som skal være ganggutt må utføre

en god jobb og være en som betjentene har tillit til. Gangguttene har ofte en god tone med betjentene da de omgår dem en del. Gangguttene hører derfor mye og ser mye av det som foregår på avdelingen og fungerer derfor ofte som ryktespreder ovenfor de andre innsatte.

Handling

De innsatte har mulighet til å handle i en kiosk inne på området en gang i uken. Hvilken dag de innsatte får handle på er avhengig av hvilken avdeling de soner på. Prisene i kiosken er over gjennomsnittet i forhold til en matvarebutikk utenfor. En pakke røyk og en sjokolade medfører ofte at dagpengene for en hel uke raskt forsvinner. Da kan en spe på med egne penger og handle for opptil 500 kroner i kiosken hver uke og dette inkluderer telefonkort, selv det resulterer ikke i den store mengden varer.

Helse

Kortform for fengselets helseavdeling. Helse er en egen avdeling i fengselet. Avdelingen består av laboratorium, legekontor og tannlegekontor. Her er også rom til fysioterapi og psykologkontor. Bergen fengsel har en helsetjeneste bestående av leger, sykepleiere, fysioterapeut, hjelpepleiere, psykologer og tannlege.

Hendelsesrapport

En rapport som blir skrevet av en ansatt etter at uønskede hendelser har skjedd på eller utenfor fengselet. Denne rapporten blir lagt til grunn når avhør av innsatte skal tas.

Inflyt

For å bedre informasjonsflyten mellom politiet og kriminalomsorgen om innsatte og dømte, deres tilhørighet til risikogrupperne og opplysninger om rømningsfare eller fare for anslag utenfra, har Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) og Politidirektoratet (POD) og Politiets sikkerhetstjeneste (PST) utarbeidet en samarbeidsmodell for informasjonsflyt mellom politi og kriminalomsorg.

Innlåsning

På de avdelingene hvor det er fellesskap, vil det være innlåsning visse deler av døgnet. Innsatte sitter da på cella og døren er låst. De fleste

avdelingene i Bergen fengsel praktiserer innlåsning til enkelte tidspunkt på dagen også. På natten er alle innsatte innelåst.

Innsatt

Se **fange**.

Kontaktbetjent

Kontaktbetjentene har egne rutiner som omhandler arbeidsoppgaver i forhold til den innsatte og betjentene rolle. Betjenten formidler kontakt mellom den innsatte og sosialkontor, er med på ansvarsgruppemøter og arbeider generelt med problemstillinger knyttet til den innsatte betjenten er kontaktbetjent for. Kontaktbetjentrollen er ment som et gode for den innsatte slik at den innsatte skal slippe å forholde seg til mange betjenter. For de innsatte skal det være en trygghet at de har en fast kontaktbetjent.

Kontraktsoning

Kontraktsoning er et ledd i bekjempelsen av rusmiddelmissbruk blant innsatte. Kontraktsoningen er basert på en avtale mellom fengselet og den innsatte hvor det blir stadfestet at den innsatte ikke skal bruke rusmidler under soningen.

Kriminalomsorgen Se **fengselsvesenet**.

Luft

Alle innsatte skal tilbys lufting en time per dag. Under luft kan de innsatte være i luftegården, i gymsalen eller bibliotek. Noen dager er det kun muligheter for å være i luftegården. Ved lufting møtes de innsatte fra ulike boenheter og mange innsatte setter dermed stor pris på det. Avdelingene lufter ikke sammen.

Ny start

Et tenketreningsprogram som har som målsetting at de innsatte skal utvikle sine kognitive ferdigheter samt at de innsatte skal være bevisst på eget handlingsmønster. Målet er at de innsatte skal unngå impulsive handlinger og ta hensyn til andre mennesker.

Nøkler

I tillegg til overfallsalarmen har alle ansatte i Bergen fengsel nøkler. Nøklerne er festet i en kjetting som igjen er plassert i et skinnetu som er festet gjennom et solid belte. Lyden av kjettingen og nøklene er meget markant og man kan høre det på lang avstand når en ansatt kommer

gående. Ved å se på hvordan vedkommende bruker nøklene kan en også se om det er en person som er kjent med nøklene eller ikke. Som regel har de ferske nøkkelbrukerne kutt på fingrene etter klypen nøklene henger i fordi at de ikke har fått teknikken med å ta nøklene inn og ut skikkelig på plass. Det er da sannsynlig å anta at det enten er ferske ekstrabetjenter eller aspiranter (eventuelt forskerspirer) som står og fomler med nøklene. For de innsatte er dette et morsomt element i hverdagen.

- Morgenmøte** Betjentene har morgenmøte etter at de innsatte har blitt fulgt til arbeid og skole. På morgenmøte snakker en om dagens gjøremål og planlegger resten av dagen.
- Overflytting** De innsatte kan bli flyttet fra avdeling til avdeling alt ettersom det passer i progresjonsløpet. Enten til en mer lukket avdeling eller til en mer åpen.
- Overgangsbolig** Et tilbud til innsatte som er på slutten av soningstiden. Her kan de få frigang til jobb eller skole, sosialtrening og flere permisjonsdøgn. Overgangsbolig blir definert som et fengsel.
- Pacto** Et toalett som innsatte må bruke når det er sterke mistanker om at han/hun skjuler noe i kroppens hulrom eller har svelget noe. Den innsatte vil bli holdt under konstant tilsyn av en fengselsbetjent.
- Permisjon** Etter at den innsatte har sonet 1/3 av dommen kan han søke om permisjon fra fengselet. Dersom den innsatte soner mer enn 12 år har den innsatte oppnådd mulighet til å søke om permisjon etter fire år.
- Politiet** Politiet er de innsattes først møte med *systemet*. For de innsatte representerer politiet ikke noe positivt og politiet blir ikke omtalt i særlig positivt ordlag.
- Post** All post som kommer inn og ut av fengselet blir lest gjennom av den respektive førstebetjenten på avdelingen.

Razzia	En gruppe betjenter gjennomfører razzia på en celle. Den innsatte får da rene klær som han må ta på seg før han blir ført ut av cellen. Hele cellen blir gjennomført etter effekter som ikke skal være der.
Rehabilitering	Alt som blir gjort i kriminalomsorgen skal bli utført i det henseendet å rehabilitere den innsatte. Med rehabilitering menes det at den innsatte ikke lenger skal være kriminell, men leve som en lovlydig samfunnsborger.
Reimseng	Dersom en innsatt er ment å være til fare for seg selv skal den innsatte bli lagt i en reimseng. Ved bruk av reimseng skal det alltid være betjenter inne i rommet.
Restriksjoner	Innsatte, da særlig innsatte med varetekt, sitter ofte på restriksjoner som brev- og besøksforbud.
Sikkerhetscelle	Sikkerhetscelle er et tvangsmiddel som ifølge fengselsloven § 31 bare skal brukes for å hindre skade på person, hindre betydelig skade på eiendom eller hindre alvorlig forstyrrelse av sikkerheten i anstalten. Sikkerhetscelle skal bare brukes når forholdene gjør det absolutt nødvendig. En sikkerhetscelle er på ca. åtte kvadratmeter og er bare utstyrt med en plastmadrass direkte på gulvet og et toalett som er nedsenket i gulvet. Grunn til å bli plassert på sikkerhetscellen er blant annet være verbal og fysisk utagering, trusler mot personer, trusler om eller utført selvskading, skadeverk på cellen og eventuelt påtenning av brennbart materiale på cellen.
Sinnemestring	De innsatte som deltar på sinnemestringsprogrammet skal lære seg kontrollere sinne gjennom avslapningsteknikker og håndtering av kritikk.
Soning	Domfelte sitter i fengsel eller som har påbegynt samfunnsstraff.

Soningsavbrudd	Domfelte kan søke om å få avbrudd i straffen. Det vil si at han avbryter soningen i en gitt periode, for så å fortsette igjen etter en tid. Det skal spesielle grunner til for å få tillatelse til dette.
Soningskø	Dømte personer som venter på å bli innkalt til soning, enten til fengselsstraff eller samfunnsstraff.
Stressmestring	Formålet med programmet er å lære de innsatte å mestre det å sitte fengslet, dette blir særlig rettet mot varetektsinnsatte.
Systemet	Systemet er en fellesbetegnelse innsatte bruker om maktapparatet den innsatte møter i forbindelse med fengslingen. Politiet, domstolen, fengselet og UDI er alle representanter av systemet. Ingen av de overnevnte representantene blir omtalt i positive ordlag.
Telefonering	Når det gjelder telefonering står det i Straffegjennomføringsloven § 32 at ” Innsatte skal kunne telefonere hvis ikke annet følger av denne bestemmelsen” (www.lovdatabank.no b). En innsatt kan føre en eller flere samtaler på inntil 20 minutter hver uke. Samtalene i Bergen fengsel blir avlyttet av en betjent og betjenten kan avbryte samtalen dersom samtalen blir brukt til å planlegge lovbrudd. I og med at samtalen blir overvåket av en betjent skal samtalen foregå på et språk som betjentene forstår. For øvrig kan de innsatte søke om å få en morsmålstelefon, men det er da til et fast nummer som man må ringe hver gang.
Telling	For å ha oversikt over innsatte blir de normalt telt flere ganger for dagen.
UDI	Utlendingsdirektoratet er en viktig del av systemet for mange innsatte. De utenlandske innsatte som ikke har oppholdstillatelse ender som regel om med et utvisningsvedtak og må da forlate landet ved løslatelse.
Uniform	Alle betjenter, uansett om det er ekstrabetjenter, aspiranter eller betjenter som er ferdig med fengselsskolen, bruker samme uniform. Uniformen består av svarte sko, en mørk bukse, belte, lyseblå skjorte

med distinksjon, slips, en mørkeblå natogenser, jakke og lue. I tillegg går alle betjentene med kommunikasjonsutstyr på seg, samt alarm. Av de andre ansatte i fengselet er det bare de som arbeider med driften som har lignende uniform, men i stedet for den lyseblå skjorten har verksbetjenter marineblå t-skjorte og ofte genser.

Visitasjon

Når en innsatte visiteres er dette som regel utført i forbindelse med besøk, både til og fra besøksrommet. Den innsatte kler seg da naken og undersøkes visuelt av to betjenter for å forsikre seg om den innsatte ikke forsøker å smugle inn narkotika eller andre effekter den innsatte ikke får ha. Betjentene har ikke lov til å undersøke kroppens hulrom, det kan kun helse gjøre. Ved mistanke kan de innsatte bli plassert på pacto.

Voldsprogrammet

Er et samarbeid mellom Bergen fengsel og Helse Bergen. Målsettingen bak programmet er å bevisstgjøre og endre tanker som fører til vold.

Øyen

Både betjenter og innsatte omtaler avdeling Osterøy som øyen. Øyen er åpen soning, når en innsatte snakker om et ønske om å dra på øyen representerer dette også et ønske om flere goder og rettigheter som mer frihet.

Referanseliste

- Antonovsky, Aaron 2000, *Helbredets mysterium*. Hans Reizels Forlag. København.
- Barth, Fredrik 1994a, "Introduction". I Barth, Fredrik *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget. Oslo.
- 1994b, "Rolledilemmaer og far-sønn-dominans i slektskapssystemer i Midtøsten". I *Manifestasjon og prosess*.
- Bosworth, Mary og Eamonn Carrabine 2001, "Reassessing Resistance. Race, Gender and Sexuality in Prison". *Punishment & Society*, 3:501-515. Sage Publications.
- Bourdieu, Pierre 2003, "Participant Objectivation". *Journal of the Royal Anthropological Institute*. 9 (2): 281-294.
- 1990 (1977), *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourgoise, Philippe, Mark Lettiere og James Quesada 1997, "Social Misery and the Sanctions of Substance Abuse: Confronting HIV Risk among Homeless Heroin Addicts in San Francisco". *Social Problems*. Vol. 44, No. 2: 155-173.
- Brochier, J.-J 1980, "Prison talk". I Gordon, Colin *Michel Foucault. Power/Knowledge*. Pearson Education Limited, England.
- Brox, Ottar 1991, "Sosialantropologisk arbeid med nordisk kultur". *Norsk antropologisk tidsskrift*, 1/1991: 17-20.
- Clemmer, Donald 1958, *The Prison Community*. New York: Holt, Reinhart & Winston.
- Christie, Nils 2004, *En passende mengde kriminalitet*. Universitetsforlaget. Oslo
- Crewe, Ben 2007, Power, Adaption and Resistance in a Late-Modern Men's Prison. *Brit. J. Crimnol.* 47:256.257. Oxford University Press.
- 2009, *The Prisoner Society. Power, Adaption, and Social Life in an English Prison*. Oxford University Press.

- Danielsen, Arild og Marianne Nordli Hansen 2004 (1999), "Makt i Pierre Bourdieus sosiologi". I Engelstad, Fredrik *Om makt. Teori og kritikk*. 1. utgave, 2.opplag. 43-78. Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Danielsen, Kirsten 2001, "Det narrative filter – Om rekonstruksjon av fortid ved hjelp av livshistorisk materiale". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Vol. 2:269-286.
- de Certeau, Michel 1988 (1984), *The Practice of Everyday Life*. University of California Press. London.
- Douglas, Mary 1984, *Purity and Danger an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Ark Paperback. London.
- Eidheim, Harald 1994, "When Ethnic Identity is a Social Stigma". I Fredrik Barth *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Engelstad, Fredrik 2004 (1999), "Maktbegrepet etter Max Weber". I Engelstad, Fredrik *Om makt. Teori og kritikk*. 1. utgave, 2.opplag. 15-42. Gyldendal Norsk Forlag AS.
2005, *Hva er makt*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Eriksen, Thomas Hylland og Finn Sivert Nilsen 2005 (2002), *Til verdens ende og tilbake. Antropologiens historie*. 2. opplag. Fagbokforlaget.
- Fangen, Katrine 2008, "Etikk i kvalitative studier". I Balsvik, Eivind og Solli, Susanna Maria *Introduksjon til samfunnsvitenskapene. En antologi*. Universitetsforlaget. Oslo
- Fraser, Nancy 1985, "Michel Foucault: A "Young Conservative"", *Ethics*. Vol. 96, No. 1: 165-184. The University of Chicago Press.
- Feldman, Allen 1991, *Formations of Violence. The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. The University of Chicago Press.

- Foucault, Michel 1982, "The subject and power", Afterword I H.L Dreyfus and P. Rabinow, *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, London: Harvester. 1995, *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. Exil. 2008 (1977), *Overvåkning og straff*. 4. opplag. Gyldendal akademisk.
- Galtung, Johan 1958, "The Social Functions of a Prison". *Social Problems*, Vol. 6, No. 2: 127-140. University of California Press
- Giddens, Anthony 1995 (1979), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. The Macmillan press ltd, Houndmills, Basingstoke. Hong Kong.
- Giertsen, Hedda 1993, "Kriminalmeldingene 1978 og 1992: Fra verdivurdering til effektiv administrering". I Mathiesen, Thomas og Heli, Arne *Murer og menneske. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk*. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Goffman, Erving 1956, "The Nature of Deference and Demeanor". *American Anthropologist*. New Series, Vol. 58, No. 3: 473-502. 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books. New York. 1967, *Anstalt og menneske*. Jørgen Paludans forlag. Danmark 1986 (1963), *Stigma. Notes On the Management of Spoiled Identity*. Touchstone, New York. 1990 (1961), *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Inmates*. Anchor books. New York. 1992 (1959) *Vårt rollespill til daglig*. Pax forlag A/S. Oslo
- Gullestad, Marianne 1991, "Studiet av egen samtidskultur som utfordring". *Norsk antropologisk tidsskrift*, 1/1991: 3-8.
- Gupta, Akhil og Ferguson, James 1997, *Anthropological Locations. Boundraries and Grounds of a Field Science*. University of California Press.
- Hauge, Ragnar 2002, "Populisme, politikk og straff". I Schanning, Espen *Straff i det norske samfunnet*. Humanist forlag A/S, Oslo.

- Hastrup, Kirsten 1991, "Antropologiske studier af egen kultur". *Norsk antropologisk tidsskrift*, 1/1991: 10-14.
- Heggen, Kåre 2007, "Rammer for meistring". I Ekeland, Tor-Johan og Heggen, Kåre *Meistring og myndiggjering. Reform eller retorikk?* Gyldendal akademisk. Oslo.
- Hernes, Gudmund 1978, *Makt og avmakt: en begrepsanalyse: et utgangspunkt for kartlegging av de faktiske maktforhold i det norske samfunn*. Universitetsforlaget. Bergen.
- Jackson, Michael 2002, *The Politics of Storytelling*. University of Copenhagen. Museum Tusulanum Press.
- Jenkins, Richard 2007 (2004), *Social Identity*. 2. utgave. Routledge. London.
- Knudsen, John. Christian 1990, "Cognitive Models in Life Histories". *Anthropological Quarterly*. Vol. 63. No. 3:122-133.
- Kristoffersen, Ragnar 1986, *Bagatellenes tyranni: samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. SAI, UiO. Oslo.
- Leer-Salvesen, Paul 2002, "Straff og forsoning". I Schanning, Espen *Straff i det norske samfunnet*. Humanist forlag A/S, Oslo.
- Lazarus, Richard S. og Susan Folkman, 1984, *Stress, Appraisal and Coping*. Springer publishing company. New York.
- Lepper, Georgia 2000, *Categories in Text and Talk. A practical Introduction to Categorization Analysis*. Sage Publications. London.
- Liebling, Alison 1999, "Doing research in prison: Breaking the silence". *Theoretical Criminology*. Vol 3: 147-173.
- Lindquist, Christine H. 2000, "Social Integration and Mental Well-Being among Jail Inmates". *Sociological Forum*, Vol. 15, No. 3: 431:455. Springer.

- Mathiesen, Thomas 1965, *The defences of the weak: a sociological study of a Norwegian correctional institution*. London: Tavistock.
- 1995a, *I Michel Foucaults "Panopticon"- en gjensitt. Retfærd nr. 70, 18: 5-17.*
- 1995b, *Kan fengsel forsvares? Pax forlag A/S. Oslo.*
- Mauss, Marcel 2007 (1954), *The gift*. Routledge classics. London and New York.
- Neumann, Iver B 2000, "Diskursens materialitet". *Dansk Sociologi* 11, 4:28-46.
- Ochs, Ellinor og Lisa Capps 1996, "Narrating the Self". *Annual Review of Anthropology*, Vol. 25: 19-43.
- Ortner, Sherry B. 1995, "Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal". *Comparative Studies in Society and History*. Vol.37, No.1:173-193. Cambridge University Press.
- 2006, *Anthropology and Social Theory. Culture, Power and the Acting Subject*. Duke University Press. London.
- Pedersen, Jon 2003 (1998), "Allmenninger: Bærekraftige ressursutnyttelse eller tragedie?". I Benjaminsen Tor A og Hanne Svarstad *Samfunnsperspektiver på miljø og utvikling*. 2. utgave. Universitetsforlaget. Oslo.
- Rhodes, Lorna 2001, "Toward an Anthropology of Prisons". *Annual Review of Anthropology*, Vol. 30:65-83. Annual Reviews.
- 2004, *Total Confinement. Madness and reason in Maximum Security Prison*. University of California Press.
- Sandmo, Erling (2004), "Michel Foucault som maktteoretiker". I Engelstad, Fredrik *Om makt. Teori og kritikk*. 1. utgave, 2.opplag. 79-96. Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Schaanning, Espen 2009, *Den tilsiktede smerten. En blindflekk i norsk kriminalpolitikk*.
- Scott, James C. 1987, "Resistance without Protest and without Organization: Peasant Opposition to the Islamic *Zakat* and Christian Tithe". *Comparative Studies in Society and History*, Vol.29, No.3:417-452. Cambridge University Press.

Simons, Jon 1995, *Foucault & the Political*. Routledge. New York.

Solvang, Per 2002, *Annerledes. Uten variasjon, ingen sivilisasjon*. Aschehoug & Co. Oslo.

Stockdell-Giesler, Anne Meade 2010, "Introduction" *Agency in the Margins: Stories of Outsider Rhetoric*. Fairleigh Dickinson University Press. Madison, NJ, USA

Stortingsmelding nr. 23 1991-1992, *Om bekjempelse av kriminalitet*. Det kongelige justis- og politidepartementet.

Stortingsmelding nr. 16 1996-1997, *Om narkotikapolitikken*. Det kongelige justis- og politidepartementet.

Stortingsmelding nr. 27 1997-1998, *Om kriminalomsorgen*. Det kongelige justis- og politidepartementet.

Stortingsmelding nr. 37 2007-2008, *Straff som virker mindre – kriminalitet - tryggere samfunn*. Det kongelige justis- og politidepartementet.

Sykes, Gresham M. 1964 (1958), *The Society of Captives. The study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.

Tangedal, Målfrid 2002, *Skule i fengselet, og fengselet som "skule"*. Ein institusjonsanalyse av straff og rehabilitering i eit norsk fengsel. Institutt for sosiologi. UiB. Bergen

Thompson, Kevin 2003, "Forms of resistance: Foucault on tactical reversal and self-formation". *Continental Philosophy Review*. Vol. 36:113-138. Kluwer Academic Publishers.

Ugelvik, Thomas 2010a, "Norsk fengselsforskningsbiografi".

<http://www.jus.uio.no/ikrs/forskning/prosjekter/scandinavianstudiesofconfinement/aktuelle-saker/Norsk%20fengselsforskningsbibliografi20100202UF.pdf>. Lesedato 07.09.2011

2010b, *Å være eller ikke være fange. Frihet som praksis i et norsk mannsfengsel.*

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, UiO. Oslo.

2011a, *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel.*

Universitetsforlaget. Oslo.

2011b, "The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian Prison". *Punishment & Society* 13(1):47-63.

Vike, Harald 2004 "Norden". I Howell, Signe og Melhuus, Marit *Fjærn og nær.*

Sosialantropologiske perspektiver på verdens samfunn og kulturer. 2. utgave, 3. opplag. 533-556. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Wadel, Cato 1991, *Feltarbeid i egen kultur.* Seek A/S Flekkefjord.

Wardlow, Holly. 2006. *Wayward women. Sexuality and Agency in a New Guinea Society.*

University California Press Berkeley. Los Angeles.

Weber, Max 2000 (1971), *Makt og byråkrat.* 3. utgave. Gyldendal akademisk

Welde, Tone 1998, *Tilværelsens uutholdelige tetthet : erfaringer fra livet i en total institusjon.*

NTNU/institutt for sosialantropologi. Trondheim.

Wister, Ole A. 1997, *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie.* Kriminalomsorgens

Øfsti, Bente 2000, *Arbeidets betydning i et fengsel: sett fra de innsattes side.* Institutt for sosialantropologi. Oslo

Internett:

Romerikes blad

URL: http://www.rb.no/lokale_nyheter/article5628687.ece. Lesedato 01.10.2011

Bergen fengsel

URL: <http://www.bergenfengsel.no/innsatte.html>. Lesedato 02.10.2011.

Kriminalomsorgen

URL:<http://www.kriminalomsorgen.no/virkemidler-i-sikkerhetsarbeidet.430169-78477.html> Lesedato 04.10.2011

Lovdata A

URL: <http://www.lovdata.no/all/tl-20010518-021-001.html#3> Lesedato: 10.10.2011.

Lovdata B

URL:<http://www.lovdata.no/all/tl-20010518-021-004.html#32> Lesedato: 10.10.2011

Verdens gang

URL:<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/norsk-politikk/artikkel.php?artid=10019462>.
Lesedato: 11.10.2011.

Statistisk sentralbyrå, sosial bakgrunn

URL:http://www.ssb.no/emner/03/05/sa_krim/sa110/sosial_bakgrunn.pdf. Lesedato
15.11.2011

Statistisk sentralbyrå, fengslinger

URL: <http://www.ssb.no/fengsling/fig-2011-03-30-01.html>. Lesedato 10.10.2011

Aftenposten

URL: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article4108688.ece>. Ove A.
Vanebo. Lesedato 30.08.2011

Felleskatalogen

URL:<http://www.felleskatalogen.no/medisin/subutex-reckitt-benckiser-564208>.
Lesedato 01.12.2011.